

**Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка**

**Історичний факультет
Кафедра історії України, археології
та спеціальних галузей історичних наук**

**Кваліфікаційна робота
ДЕРЖАВНИЦЬКА ТА ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА
ДІЯЛЬНІСТЬ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО**

Спеціальність: 014.03 Середня освіта (Історія)

ОПП «Історія та громадянська освіта»

Здобувачки вищої освіти
освітнього ступеня «магістр»
історичного факультету
групи змСОІГО-21
Крижевської Христини Анатоліївни.

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України,
археології та спеціальних
галузей історичних наук
Терещенко Валентин Дмитрович.

РЕЦЕНЗЕНТ:
Кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії
та релігієзнавства
Прийдун Степан Васильович

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ДЕРЖАВНИЦЬКА І ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО У СВІТЛІ СУЧАСНОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ....	8
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНЕ, СОЦІАЛЬНЕ ТА ВІЙСЬКОВЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНИ В РОКИ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РОКІВ.....	21
РОЗДІЛ 3. ХАРАКТЕРИСТИКА ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО.....	30
3.1. Формування світогляду та військова кар’єра до 1917 року.....	30
3.2. Політична програма та концепція «Другого Гетьманату»	37
3.3. Внутрішньополітичні орієнтири та міжнародні зв’язки	45
3.4. Військова стратегія та реформа армії Гетьманату	52
РОЗДІЛ 4. ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО.....	60
4.1. Адміністративні та правові реформи Гетьманату	60
4.2. Соціальна й економічна політика Гетьманату	67
4.3. Освітньо-наукова та культурна політика Гетьманату	75
4.4. Діяльність гетьмана в еміграції	82
РОЗДІЛ 5. СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНА ОЦІНКА ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ТА ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО В АСПЕКТІ СЬОГОДЕННЯ	89
ВИСНОВКИ.....	89
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	100
ДОДАТКИ.....	109

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасне українське суспільство переживає період випробувань, що актуалізують потребу у критичному переосмисленні національного історичного досвіду, особливо тих його етапів, які пов'язані з формуванням державності. Повернення інтересу до історичних постатей, що здійснили помітний вклад у державотворчі процеси, є закономірною реакцією на нові виклики, з якими Україна стикається у XXI столітті. Однією з таких значущих постатей є Павло Скоропадський – політичний діяч, військовий, гетьман Української Держави 1918 року, чия діяльність тривалий час залишалася суперечливою, фрагментарно висвітленою та значною мірою ідеологізованою.

Важливість дослідження особливостей діяльності Павла Скоропадського зумовлена тим, що державницькі й військово-політичні концепції початку XX століття багато в чому перегукуються із сучасними питаннями національної безпеки, обороноздатності, моделі управління та зовнішньої політики. В умовах триваючої російсько-української війни та боротьби за збереження суверенітету особливого значення набуває історичний досвід організації влади, формування армії, налагодження дипломатичних відносин та реакції на зовнішні загрози. Саме тому звернення до політичного та військового курсу Скоропадського дає змогу краще зрозуміти, які управлінські рішення були ефективними, які помилками, а які об'єктивно зумовленими історичними реаліями.

Зазначимо, що постать Павла Скоропадського посідає особливе місце в національній історії, адже він був не лише політичним діячем, а й військовим генералом, нащадком давнього козацького роду, людиною, що мислила у категоріях державної необхідності. Його прихід до влади став відповіддю на кризу Української Народної Республіки, коли суспільство прагнуло стабільності, безпеки та чіткої вертикалі управління. Державницький курс гетьмана – це насамперед спроба створити дієздатну владу, модернізувати армію, а також стабілізувати економіку та вибудувати міжнародні відносини, що мали б забезпечити Україні місце серед незалежних європейських держав.

В сучасних умовах державотворення існує й потреба осмислити феномен П. Скоропадського в контексті розвитку української еліти. Діяльність гетьмана демонструє, як традиції козацького роду, освіта, досвід служби в імперській армії та контакти з європейськими політичними колами впливали на формування його державницького світогляду. Аналіз таких чинників дає змогу краще зрозуміти механізми становлення політичних лідерів у переломні історичні періоди. Не менш важливою є потреба у структурному аналізі подій 1918 року, оскільки саме вони стали одним із важливих етапів у боротьбі за українську незалежність. Державницька модель Скоропадського стала альтернативою демократичним і соціалістичним проектам української революції, тому її вивчення дає змогу цілісно зрозуміти й усвідомити політичний спектр того часу.

Попри це, аналіз історичних праць (Т. Андрусак, О. Бавико, С. Бушак, М. Гай-Нижник, С. Гнатюк, Т. Заруда, М. Ковальчук, І. Панов та ін.) показує, що історична оцінка діяльності Скоропадського залишається неоднозначною: різні історичні школи трактують його як авторитарного керманіча, прагматика, реставратора консервативної моделі влади або ж як державника, який у надзвичайно складних умовах намагався побудувати сучасну інституційну систему. Така полярність оцінок потребує детального наукового аналізу, зокрема вивчення реальних результатів його політики, причин успіхів і невдач та історичних обставин, що визначали рамки його діяльності. Важливим є також те, що в останні десятиліття з'явилися нові архівні матеріали, мемуари, документи дипломатичних установ та військові звіти, які значно розширюють історіографію дослідження. Все це створює умови для переосмислення діяльності Павла Скоропадського, виявлення маловідомих аспектів його політики.

Значущість дослідження державницької і військово-політичної діяльності Павла Скоропадського підсилює й факт, що протягом тривалого часу така історіографія зазнавала спотворень через радянську пропаганду, що прагнула нівелювати будь-які прояви українського державницького руху. Сучасні умови державотворення дають змогу повернутися до цієї проблеми поза ідеологічними рамками, на основі широкого комплексу праць і неупереджених підходів. Особливо важливим є вивчення військово-політичних рішень гетьмана. Не менш

істотним чинником є відродження інтересу до феномену Української Держави 1918 року як спроби модерного державотворення, що завдяки особі гетьмана випередила свій час у питаннях адміністрування та правового забезпечення, освітньої реформи, створення культурних та наукових інституцій.

Таким чином, актуальність проблеми визначається комплексом чинників: суспільною потребою в осмисленні державотворчого досвіду, необхідністю зняття ідеологічних нашарувань, потребою у вивченні військово-політичних рішень минулого, можливістю використання нових праць, а також важливістю введення до наукового обігу нових інтерпретацій постаті Павла Скоропадського. Вказане визначило вибір теми кваліфікаційної роботи – **«Державницька та військово-політична діяльність Павла Скоропадського»**.

Мета дослідження – обґрунтування особливостей державницької та військово-політичної діяльності Павла Скоропадського.

Для досягнення цієї мети необхідно виділити такі **завдання**:

1. Охарактеризувати державницьку і військово-політичну діяльність Павла Скоропадського у світлі сучасної історіографії.
2. Обґрунтувати зміст та напрями військово-політичної діяльності Павла Скоропадського.
3. Проаналізувати специфічні особливості державницької діяльності Павла Скоропадського.
4. Виявити вплив державницької та військово-політичної діяльності Павла Скоропадського на сьогодення.

Об'єкт дослідження – державотворчі процеси на українських землях в умовах революційних подій 1917-1921 років.

Предметом дослідження є державницька та військово-політична діяльність Павла Скоропадського.

Територіальні межі дослідження охоплюють Українську Державу в її кордонах, що сформувалися в процесі Брест-Литовських мирних переговорів та існували під час Гетьманату Павла Скоропадського.

В обрані **хронологічні межі** потрапив період квітня-грудня 1918 р., тобто період існування Гетьманату Павла Скоропадського, який став одним із визначальних етапів української державності часів революції.

Методи дослідження. Специфіка дослідження зумовила застосування комплексу методів наукового пізнання, які забезпечили багатовимірний аналіз державницької та військово-політичної діяльності Павла Скоропадського. Зокрема, у дослідженні використано загальнонаукові і спеціально-історичні методи. Провідним став діалектичний метод, що дав змогу розглядати діяльність П. Скоропадського у її розвитку й динаміці, взаємозв'язку особистісних чинників, історичних обставин і соціально-політичних процесів доби Української революції. Системно-структурний метод дав можливість проаналізувати Гетьманат як цілісну політичну систему та визначити роль і місце діяльності П. Скоропадського в контексті державотворчих процесів 1917–1921 рр. Важливе значення мав історико-генетичний метод, за допомогою якого простежено еволюцію світогляду та політичних орієнтацій П. Скоропадського від служби в Російській імперії до створення Української Держави 1918 року. Історико-хронологічний метод забезпечив відтворення послідовності низки подій, що супроводжували становлення й падіння гетьманського режиму. У роботі також застосовано біографічний метод, що дав змогу розкрити вплив особистісного досвіду та соціального середовища на державницькі рішення П. Скоропадського. Конкретно-пошуковий метод був використаний при аналізі, систематизації та інтерпретації архівних, мемуарних і друкованих праць.

Теоретичне значення дослідження визначається комплексним науковим обґрунтуванням особливостей державницької та військово-політичної діяльності Павла Скоропадського. Зокрема, визначено напрями вивчення особистості Павла Скоропадського у сучасній історіографії; охарактеризовано політичне, соціальне і військово-становище України в роки революції 1917-1921 років; проаналізовано сутність військово-політичної діяльності Павла Скоропадського, зокрема формування світогляду та військової кар'єри до 1917 року, політичну програму і концепцію «Другого Гетьманату», внутрішньополітичні орієнтири, міжнародні зв'язки, військово-стратегію і реформу армії Гетьманату; визначено особливості

державницької діяльності Павла Скоропадського, зокрема адміністративні та правові реформи, соціальну й економічну, освітньо-наукову та культурну політику Гетьманату, а також діяльність гетьмана в еміграції.

Практичне значення одержаних результатів визначається тим, що робота є комплексним дослідженням державницької та військово-політичної діяльності П. Скоропадського. Отримані результати можуть бути використані: в освітньому процесі – під час викладання курсів з новітньої історії України, політичної історії, історії державотворення, історії українських визвольних змагань; у сфері громадянського виховання – приклад Павла Скоропадського як державного діяча може використовуватися для формування історичної пам'яті, розвитку громадянської культури, виховання відповідальності здобувачів освіти, політичної суб'єктності та розуміння цінності державності; у музейній, меморіальній та культурно-просвітницькій роботі – історичні матеріали та узагальнення можуть бути включені в тематичні виставки, інформаційні стенди, проекти, присвячені Українській державі 1918 року.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження обговорено і схвалено у II Всеукраїнській науковій конференції з міжнародною участю, присвяченій пам'яті Володимира Брославського «Історична наука у XXI столітті: виклики та преспективи».

Структура й обсяг дослідження. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, п'яти розділів, одинадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (101 найменування), 1 додатку. Загальний обсяг дослідження становить 116 сторінок, з них 99 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ДЕРЖАВНИЦЬКА І ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО У СВІТЛІ СУЧАСНОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ

В умовах посилення інтересу до історичних процесів, що формували українську державність, значущості набуває вивчення важливих постатей національної історії, серед яких вирізняється Павло Скоропадський. Його військово-політична та державницька діяльність, що припали на один із найскладніших періодів української революції 1917–1921 років, стала предметом численних історіографічних дискусій, переоцінок і суперечливих інтерпретацій.

В результаті аналізу нами виділено такі групи праць, які дають змогу комплексно охарактеризувати політичні, соціальні, військові та державотворчі процеси в Україні в період революції 1917–1921 років та військово-політичну й державницьку діяльність Павла Скоропадського:

1. Праці, які характеризують політичне, соціальне, військове становище України в роки революції 1917–1921 років, висвітлюють загальну ситуацію в країні, умови державотворення, міжнародний контекст та внутрішні проблеми, що впливали на формування української державності.

2. Формування світогляду та військова кар'єра Павла Скоропадського до 1917 року – література цього блоку аналізує особистісний розвиток гетьмана, його освіти, військову службу та підготовку до державної діяльності.

3. Політична програма Павла Скоропадського та концепція «Другого Гетьманату» – праці цієї групи розкривають політичні цілі та стратегії гетьмана, роль його уряду, а також оцінку внутрішньої та опозиційної політики.

4. Внутрішньополітичні орієнтири та міжнародні зв'язки Гетьманату Павла Скоропадського – дані праці висвітлюють зовнішньополітичну діяльність уряду, встановлення дипломатичних контактів, позиції щодо Антанти та Центральних держав, а також внутрішні політичні орієнтири.

5. Військова стратегія та реформа армії Гетьманату Павла Скоропадського, служби безпеки, розвідка та інші аспекти – ця група праць охоплює організацію

та діяльність військових структур, формування Збройних Сил, роботу розвідувальних та контррозвідувальних служб.

6. Адміністративні та правові реформи Гетьманату Павла Скоропадського – література цього блоку аналізує створення органів виконавчої влади, місцеве самоврядування, законотворчість та процес українізації державних структур.

7. Соціальна й економічна політика Гетьманату Павла Скоропадського – праці аналізованої групи розкривають економічні та соціальні реформи, аграрну політику, продовольчу програму та питання трудових відносин у контексті консервативної державної моделі.

8. Освітньо-наукова та культурна політика Гетьманату П. Скоропадського – ця група праць висвітлює розвиток освіти, заснування Української академії наук, реформування університетської системи та гуманітарну політику держави.

9. Суспільно-історична оцінка державницької та військово-політичної діяльності Павла Скоропадського в аспекті сьогодення – праці вказаної групи дають змогу оцінити спадщину Гетьманату, різноманітні інтерпретації діяльності гетьмана в історіографії та публіцистиці, а також аналізують його значення в контексті сучасного державотворення.

Вважаємо, що проведена систематизація праць забезпечує комплексне висвітлення теми дослідження та створює основу для подальшого наукового аналізу військово-політичної й державницької діяльності Павла Скоропадського.

Так, перша група наукових праць присвячена політичному, соціальному та військовому становищу України у роки революції 1917–1921 рр., зокрема висвітлює процеси державотворення, внутрішньополітичні трансформації, зовнішньополітичні виклики та військові аспекти української революції. Вона дає змогу комплексно оцінити динаміку революційного періоду, взаємодію внутрішніх та зовнішніх сил, а також чинники, що визначили успіхи та поразки української державності. Зокрема, В. Винниченко у праці «Відродження нації (історія української революції (березень 1917р. – грудень 1919р.))» [10] подає детальний опис політичних і соціальних процесів в Україні, аналізує діяльність Центральної Ради, окремі етапи визвольної боротьби та поєднує власний досвід із документальними джерелами. І. Дацків у праці «Брест 1918: європейський

прорив України» [25] розкриває значення Брест-Литовського мирного договору для утвердження української державності, оцінює дипломатичні кроки України та їхній вплив на міжнародне становище країни, підкреслюючи стратегічну важливість цього моменту. М. Держалюк у праці «Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917 – 1922 роках» [27] досліджує міжнародне середовище, у якому діяла Українська Народна Республіка, аналізує фактори підтримки чи ігнорування світовим співтовариством української державності та показує взаємозв'язок внутрішньої політики з міжнародною ситуацією.

М. Несук у праці «Драма вибору. Відносини України з Центральними державами у 1917-1918 рр.» [61] аналізує зовнішньополітичні контакти України з Німеччиною та Австро-Угорщиною, висвітлюючи складність вибору союзів та вплив зовнішніх сил на внутрішню політичну стабільність. Д. Дорошенко у праці «Історія України, 1917-1923 рр.» [30] систематизує хронологію подій, поєднує документальні матеріали з науковим аналізом, розглядає соціальні зміни, внутрішні та зовнішні виклики державотворення. Дослідники Б. Тицик, О. Вівчаренко та Н.О. Лешкович у праці «Становлення державності в Україні (1917-1922 рр.)» [90] зосереджуються на формуванні державних інститутів, розвитку адміністративної та військової системи, а також взаємодії політичних сил у період революції, що дає змогу зрозуміти механізми державного управління в умовах тогочасної нестабільності.

Відомий дослідник Д. Яневський у праці «Політичні системи України 1917-1920 років: спроби творення і причини поразки» [99] проводить детальний аналіз спроб побудови політичних систем, оцінює фактори внутрішньої та зовнішньої невдачі українських державних проєктів та висвітлює причини поразки окремих політичних концепцій. Інший знаний учений В. Сергійчук у праці «Неусвідомлення України: ставлення світу до Української державності: погляд у 1917-1921 роки з аналізом сьогодення» [82] досліджує ставлення міжнародної спільноти до українських державних проєктів, показує обмежену підтримку тогочасної України та проводить порівняння історичного контексту з сучасними політичними реаліями.

Друга група праць присвячена формуванню світогляду та військовій кар'єрі Павла Скоропадського до 1917 року, висвітлює його походження, родинне середовище, освіту, військову підготовку та досвід у збройних силах Російської імперії, що заклало основу для його подальшої діяльності як гетьмана. Ці праці дають змогу простежити трансформацію особистості Скоропадського, поєднання консервативних цінностей із військово-політичним мисленням, а також вплив різних чинників на його рішення в період Української революції.

Так, Ю. Булгаков та С. Павленко у праці «Постать П. Скоропадського та рід Скоропадських: новітні історіографічні інтерпретації» [5] розкривають родинне походження Павла Скоропадського, соціально-культурний контекст виховання, а також аналізують джерела, що характеризують формування його політичних та військових поглядів. Дослідник В. Коваль у праці «Генерал П. Скоропадський і українське військо (червень – грудень 1917 р.)» [40] досліджує безпосередню участь Скоропадського у військових органах, його роль у формуванні українських військових структур та взаємодію з українським офіцерством, підкреслюючи його стратегічні та організаційні здатності.

Цікавим є дослідження В. Горак, яка у праці «Гетьманський переворот 29 квітня 1918 р. в інтерпретації П. Скоропадського» [21] аналізує підготовку та здійснення перевороту, відображає погляди Скоропадського на події, а також показує, як його попередній військовий досвід вплинув на прийняття рішень у ключовий для держави момент. Ю. Булгаков у праці «Відносини Гетьманату з Центральними державами: новітні підходи та інтерпретації» [6] висвітлює дипломатичні контакти та військові аспекти взаємодії з Німеччиною та Австро-Угорщиною, аналізуючи, як попередній досвід Скоропадського в армії та його політичні переконання впливали на стратегічні орієнтири гетьманського уряду.

Третя група праць присвячена політичній програмі П. Скоропадського та концепції «Другого Гетьманату», висвітлює ключові засади державної політики, внутрішньо- та зовнішньополітичні орієнтири, а також реакцію суспільства та опозиційних сил на діяльність гетьмана. Праці дають змогу простежити баланс між консервативними прагненнями Скоропадського, необхідністю модернізації державних структур та впливом військово-політичної ситуації на формування

програми Гетьманату, а також показують, як його політичні рішення оцінюються в сучасній українській історіографії.

Так, Б. Андрусишин у своїй науковій праці «Робітнича політика гетьмана П. Скоропадського в контексті українського консерватизму» [1] аналізує державну політику щодо робітничого класу, показує, як гетьман намагався поєднати соціальну стабільність із консервативними ідеями, і розкриває обмеження цієї політики у контексті революційних настроїв 1918 року. О. Бавико у дослідженні «Політична опозиція Гетьманатові П. Скоропадського (квітень-грудень 1918 р.)» [3] висвітлює структуру і діяльність опозиційних політичних сил, підкреслюючи суперечності між реформаторськими прагненнями гетьмана Скоропадського і соціально-політичними очікуваннями різних верств населення, а також вплив цих протиріч на стабільність гетьманського уряду.

Л. Воронько у праці «Українське державотворення в добу Гетьманату 1918 року: роль та значущість діяльності П. Скоропадського» [11] розкриває його ініціативи у сфері державного будівництва, аналізує вплив політики на формування інституційних механізмів державності та підкреслює значення консервативної моделі управління в умовах революційної кризи. Вчений П. Гай-Нижник у праці «Повалення Гетьманату П. Скоропадського: підготовка та здійснення (1918 р.)» [14] досліджує фактори внутрішньополітичної слабкості Гетьманату, підготовку та організацію повалення Скоропадського, акцентуючи увагу на взаємодії з військовими та політичними акторами того часу.

Цікаво, що К. Галушко у публікації «Слабка-сильна рука: гетьман Павло Скоропадський хотів «збудувати Україну на зло українцям», але мусив балансувати...» [16] аналізує парадокс консервативного гетьманського правління, його спроби централізованого управління та обмеження, що накладалися на реальні можливості реформування держави. Я. Калакура у праці «Три образи Гетьманату П. Скоропадського в українській історіографії» [37] досліджує різні інтерпретації політичної програми гетьмана в наукових працях, виділяючи при цьому конфлікт між ідеологічним консерватизмом, а також прагматичними державотворчими діями та оцінками сучасників. Ю. Терещенко у статті «Гетьманат Павла Скоропадського як прояв консервативної революції»

[89] розкриває концептуальні засади гетьманської політики, підкреслює її реформістський та одночасно консервативний характер, а також оцінює спроби Скоропадського забезпечити стабільність і легітимність нової державної моделі у складних умовах революційної України.

Четверта група праць висвітлює внутрішньополітичні орієнтири та міжнародні зв'язки Гетьманату Павла Скоропадського, зокрема формування зовнішньої політики Української Держави, дипломатичні контакти з Центральними державами та країнами Антанти, а також роль гетьманського уряду у забезпеченні стабільності й легітимності державності в умовах революційної кризи. Вказані праці дають змогу оцінити стратегічні пріоритети Скоропадського, взаємодію з європейськими державами та вплив внутрішніх політичних процесів на зовнішньополітичну діяльність.

Так, Л. Гайдуков та Д. Веденєєв у праці «Служба повного профілю: розбудова зовнішньо-політичної служби Української держави Гетьмана Павла Скоропадського» [13] розкривають процес створення дипломатичних структур та механізмів зовнішньої політики Гетьманату, показують організаційні виклики та пріоритети державної служби в умовах війни та революції. І. Дацків у праці «Встановлення дипломатичних контактів Гетьманату Павла Скоропадського з країнами Антанти» [26] аналізує процес налагодження офіційних відносин із державами Антанти, підкреслюючи роль дипломатії у легітимізації Української Держави на міжнародній арені та пошук політичної підтримки.

Л. Дещинський у статті «Міжнародні зв'язки гетьманського уряду П. Скоропадського в період національної революції в Україні» [28] висвітлює зовнішньополітичні контакти уряду, їхню динаміку та вплив на внутрішню політику, акцентуючи увагу на взаємодії з європейськими державами в контексті революційної ситуації. Б. Левик у статті «Зовнішньополітичні орієнтири уряду Павла Скоропадського (за архівно-мемуарними матеріалами)» [50] розкриває стратегічні напрямки зовнішньої політики Гетьманату, спираючись на архівні документи та мемуари сучасників, показує, як уряд формував зовнішньополітичні пріоритети у складних умовах міжнародного та внутрішнього тиску.

О. Любовець у статті «Уряди української держави П. Скоропадського» [53] аналізує кадрові та політичні аспекти формування уряду гетьмана, взаємодію центральних органів влади та зовнішньополітичні завдання держави, що визначали орієнтири політики. О. Лупандін у статті «Східний вектор зовнішньої політики Української Держави» [52] розглядає відносини Гетьманату із східними державами, особливо з Росією та її постімперськими утвореннями, досліджує дипломатичні механізми та обмеження, які визначали ефективність політики у східному напрямку. В. Матвієнко у монографії «Українська дипломатія 1917-1921 років: на теренах постімперської Росії» [54] системно аналізує діяльність українських дипломатів у період революції та війни, показує взаємозв'язок внутрішньополітичних процесів із зовнішньополітичною активністю держави та оцінює ефективність дипломатичних кроків уряду Скоропадського.

М. Несук у праці «Драма вибору. Відносини України з Центральними державами у 1917-1918 рр.» [61] розкриває дилеми української дипломатії під час революційних подій, оцінює вплив міжнародних факторів на політичні рішення гетьмана та внутрішню стабільність держави. Ю. Булгаков у статті «Відносини Гетьманату з Центральними державами: новітні підходи та інтерпретації» [6] аналізує сучасні наукові погляди на взаємини Української Держави з Центральними державами, а також висвітлює різні інтерпретації зовнішньополітичних кроків Гетьманату та їхню історичну оцінку.

П'ята група праць присвячена військовій стратегії та реформам армії Гетьманату Павла Скоропадського, а також організації служб безпеки і розвідки Української Держави. Публікації охоплюють як структурні та організаційні аспекти військового міністерства, так і доктринальні основи формування армії та діяльність розвідувальних і контррозвідувальних служб. Вони дають змогу оцінити, яким чином військова політика гетьмана сприяла консолідації держави та забезпеченню її безпеки в умовах революційних потрясінь і війни.

Особливо виділимо збірник «З історії розвідки та контррозвідки України. 1918-1921 рр.» під упорядкуванням Д. Веденева та О. Стадник [31], що містить документи та матеріали про організацію розвідувальної та контррозвідувальної діяльності, висвітлює проблеми безпеки держави в умовах революційних

викликів. Збірник «З історії спеціальних служб України (1918-1920 рр.)» упорядкований Д. Веденєвим та Д. Стадніком [32], висвітлює формування спеціальних служб, їхні завдання та діяльність у забезпеченні державного порядку та безпеки. Збірник «Розвідка і контррозвідка України. 1917-1921 рр.» [77] повторює документи та матеріали про організаційні аспекти діяльності розвідувальних органів, підкреслюючи значення інформаційного забезпечення політичних і військових рішень Гетьманату.

І. Василік у статті «Військове міністерство Української Держави (1918): структура і функції» [9] розкриває організаційно-функціональну структуру військового міністерства та його завдання, показуючи ключову роль цього органу у формуванні Збройних Сил і управлінні військовою політикою держави. В. Гайдай у статті «Військова доктрина Української Держави гетьмана Павла Скоропадського» [12] аналізує концептуальні засади військової стратегії Гетьманату, розкриває принципи організації армії та визначає пріоритети оборонної політики. С. Гнатюк у праці «Військове будівництво в Українській Державі. Деякі аспекти української зарубіжної історіографії» [18] досліджує формування Збройних Сил України, оцінює вплив зарубіжного досвіду на розвиток війська та показує специфіку військової організації за часів Гетьманату.

В. Горелов у дисертаційному дослідженні «Військово-політична діяльність П. Скоропадського та його роль у створенні Збройних Сил Української Держави (серпень 1886 р. – грудень 1918 р.)» [21] розкриває особисту роль Павла Скоропадського у формуванні армії та визначенні її політичного та стратегічного спрямування, досліджує взаємозв'язок між політичними рішеннями гетьмана та організаційними перетвореннями у війську. В. Довбня у праці «Організаційно-правові засади діяльності військового формування Січових Стрільців у визвольних змаганнях в Україні 1917-1920 років» [29] висвітлює правові й організаційні основи функціонування Січових Стрільців, їх роль у формуванні національної армії та взаємодії з урядовими структурами. П. Михайленко та В. Довбня у статті «МВС Української держави за часів гетьманства Павла Скоропадського (29 квітня-14 грудня 1918 р.)» [57] досліджують діяльність

Міністерства внутрішніх справ, його організаційні структури та функції, показують взаємозв'язок між політикою безпеки та реформою армії.

Шоста група праць присвячена адміністративним та правовим реформам Гетьманату Павла Скоропадського. Вони охоплюють формування законодавчої бази Української Держави, становлення центральних та місцевих органів влади, процеси українізації державних структур і організацію системи управління в умовах Гетьманату. Праці дають змогу дослідити, яким чином гетьманський уряд намагався стабілізувати державу, забезпечити ефективне управління та узаконити владу через нормативно-правові акти і адміністративні механізми.

Зокрема, І. Андрусак у праці «Правові основи Гетьманської Держави 1918 р.» [2] розкриває основні нормативно-правові засади функціонування державних органів за часів Павла Скоропадського, аналізує юридичну базу гетьманської влади та її вплив на стабільність держави. А. Іванова у монографії «Законодавчий процес і законодавча техніка в період Центральної Ради, Гетьманату П.П. Скоропадського та Директорії» [36] досліджує особливості законотворчості, законодавчу техніку та процедури прийняття нормативно-правових актів, порівнює підходи різних періодів української революції. С. Коник у дисертації «Становлення вищих та центральних органів виконавчої влади Української Держави 1918 року» [43] розкриває процес організації центральної виконавчої влади, описує структуру міністерств і їхні функції, а також роль уряду в забезпеченні управлінської ефективності.

О. Копиленко у статті «Місьцеве самоврядування і місцева адміністрація Української гетьманської держави» досліджує розвиток місцевого управління, взаємодію центральних і місцевих органів влади та механізми здійснення адміністративної політики на регіональному рівні [44]. Дослідники В. Мусієнко, О. Машевський у статті «Українізація органів державної влади в гетьманській державі Павла Скоропадського» [58] висвітлюють процеси кадрової українізації, залучення українських спеціалістів у державні структури та вплив цієї політики на формування національної адміністративної еліти.

А. Серєда у статті «Організація органів державної влади в добу Гетьманату Павла Скоропадського» аналізує адміністративну структуру Гетьманату, її

функціонування та взаємодію між різними рівнями влади, відзначаючи важливість організаційних реформ для стабільності держави [83]. О. Яременко у дисертації «Державне управління в Україні в період Гетьманату (квітень-грудень 1918 р.)» [101] комплексно досліджує систему управління, роль центральних та місцевих органів влади, механізми координації та реалізації політики гетьманського уряду, підкреслюючи значення адміністративних реформ у контексті державотворчих процесів.

Сьома група праць присвячена соціальній та економічній політиці Гетьманату Павла Скоропадського, охоплюючи питання робітничої політики, аграрних реформ, земельного законодавства, продовольчого забезпечення та загальної економічної стратегії уряду Української Держави в 1918 році. Праці дають змогу дослідити, як гетьманський уряд намагався збалансувати інтереси держави, селянства, робітників та підприємців, а також оцінити ефективність його економічних заходів у складних умовах революційного часу.

Зокрема, І. Андрусишин у своїй праці «Робітнича політика гетьмана П. Скоропадського в контексті українського консерватизму» [1] аналізує підходи уряду до соціального забезпечення робітників, реформування трудових відносин та формування державної політики щодо праці, розкриваючи консервативні принципи, що визначали соціальну стратегію Гетьманату. М. Брюховецький у статті «Економічна політика уряду Української держави гетьмана Павла Скоропадського» [4] досліджує загальні напрямки економічної діяльності уряду, включаючи фінансову стабілізацію, розвиток промисловості та регулювання господарських процесів, підкреслюючи прагнення уряду забезпечити економічну самостійність держави. С. Мякота у дисертації «Економічна політика уряду Української Держави (квітень – грудень 1918 р.)» [59] аналізує фінансово-економічні реформи, бюджетну політику та організацію господарського управління, звертаючи увагу на складнощі, пов'язані з воєнним контекстом.

В. Лозовий у статті «Аграрна політика уряду П. Скоропадського і селянство» [51] висвітлює реформу земельних відносин, взаємодію гетьманського уряду з селянством та вплив аграрної політики на соціальну стабільність і розвиток сільського господарства. І. Заріцька у статті «Земельне

законодавство Української держави Павла Скоропадського» [34] досліджує нормативно-правові акти щодо землеволодіння, механізми регулювання земельних відносин та їх вплив на аграрний сектор та соціальні групи селянства. Є. Рафаловський у дисертації «Продовольча політика урядів Української Держави гетьмана Павла Скоропадського» [75] аналізує заходи із забезпечення продовольчої безпеки, організацію постачання харчів та державного контролю над ресурсами, підкреслюючи значення цих заходів для стабільності держави.

Восьма група праць присвячена освітньо-науковій та культурній політиці Гетьманату Павла Скоропадського, висвітлюючи діяльність уряду у сфері освіти, науки, національної університетської системи та гуманітарного розвитку Української держави у 1918 році. Вказані публікації дають змогу дослідити, як гетьманський уряд прагнув створити сучасну наукову інфраструктуру, підтримувати культурний розвиток і формувати національну освітню політику в умовах революційних та воєнних викликів.

Так, С. Бушак у статті «Гетьман Павло Скоропадський і Українська Академія наук» [7] розкриває роль гетьмана у створенні та підтримці Академії наук, підкреслюючи його прагнення зміцнити наукові установи та забезпечити державну підтримку наукової діяльності. О. Завальнюк у праці «Гетьманат Павла Скоропадського: розбудова національної університетської освіти» [33] аналізує реформи вищої освіти, заснування та розвиток університетських структур, а також заходи щодо підготовки наукових кадрів у національному контексті.

В. Купрійчук у статті «Гуманітарний розвиток Української держави в добу П. Скоропадського» [49] висвітлює культурну і гуманітарну політику уряду, зокрема підтримку мистецтва, літератури та гуманітарної освіти, підкреслюючи взаємозв'язок освітніх та культурних ініціатив з державотворчими процесами. П. Киридон у статті «Освітня справа доби Гетьманату (квітень-грудень 1918 року) в контексті сучасної вітчизняної історіографії Української Держави П. Скоропадського» [38] розглядає політику гетьманського уряду у сфері загальної освіти та реформування шкільної системи, аналізуючи її значення для формування освітньої інфраструктури держави.

В. Ульяновський у статті «Гетьман Павло Скоропадський і справа заснування Української академії наук» [93] досліджує організаційні та фінансові аспекти створення Академії наук, а також роль гетьмана у формуванні її наукової стратегії та міжнародних контактів. І. Панов у своїй статті «Гетьманат П. Скоропадського в створенні Української державності та освіти» [66] підкреслює зв'язок державотворчої діяльності уряду з розвитком національної освіти та наукових інституцій, показуючи, як освітні реформи впливали на формування культурної ідентичності та інтелектуального потенціалу країни.

Дев'ять група наукових праць присвячена поваленню Гетьманату Павла Скоропадського та оцінці його політичної, соціальної і культурної спадщини. Вона дає змогу дослідити причини краху режиму, реакцію суспільства та історичну інтерпретацію діяльності гетьмана у науковій і публіцистичній літературі. Праці висвітлюють як конкретні події повалення Гетьманату, так і різні образи та оцінки його діяльності в українській історіографії.

Так, П. Гай-Нижник у праці «Повалення Гетьманату П. Скоропадського: підготовка та здійснення (1918 р.)» [14] розкриває передумови та процес повалення уряду, аналізує стратегічні та організаційні дії опозиційних сил, що призвели до падіння Гетьманату. Я. Калакура у статті «Три образи Гетьманату П. Скоропадського в українській історіографії» [33] досліджує різні наративи та інтерпретації діяльності гетьмана, відображені у наукових та публіцистичних джерелах, порівнює позитивні, негативні та нейтральні оцінки його політики.

К. Галушко у статті «Слабка-сильна рука: гетьман Павло Скоропадський хотів «збудувати Україну на зло українцям», але мусив балансувати...» [16] аналізує суперечливий характер гетьманської влади, підкреслюючи прагнення гетьмана до модернізації та централізації влади при необхідності враховувати політичні та соціальні обмеження того часу. Ю. Терещенко у статті «Гетьманат Павла Скоропадського як прояв консервативної революції» [89] розглядає Гетьманат у контексті консервативної революційної моделі, показуючи його як спробу впровадження реформ у рамках авторитарної держави та оцінює політичні та соціальні наслідки цього режиму.

Важливе місце в історіографії Гетьманату займають спогади самого Павла Скоропадського [86], які становлять унікальне джерело для розуміння його політичних намірів, особистісних мотивів, бачення державницького проєкту та оцінки подій 1918 року. Мемуарна спадщина гетьмана дає змогу дослідникам зсередини побачити процес ухвалення рішень, механізми взаємодії з політичними силами та міжнародними акторами, а також складнощі реалізації реформ у надзвичайно нестабільних умовах. Спогади містять як аналітичні судження, так і емоційні рефлексії, що дає можливість не лише реконструювати події, а й глибше осягнути внутрішній світ державного діяча.

Зазначимо, що сучасна історіографія демонструє зростання інтересу до переосмислення ролі Скоропадського у формуванні інституційної моделі Української Держави, у питаннях військового будівництва, дипломатії та стратегічних рішень, що визначали подальший перебіг національно-визвольних змагань. Однак, попри розширення джерельної бази та появу нових досліджень, оцінки його діяльності залишаються різновекторними, що зумовлює потребу в комплексному, критичному й системному аналізі наявних історіографічних підходів. Саме врахування сучасних наукових інтерпретацій, виявлення їхніх тенденцій та узагальнення важливих напрямів досліджень дає змогу адекватно оцінити місце Павла Скоропадського в історії українського державотворення та визначити потенційні напрями подальших наукових студій.

Отже, аналізовані праці дають змогу всебічно охарактеризувати період революції 1917–1921 років та діяльність Павла Скоропадського як державного діяча. Вони охоплюють політичне, соціальне та військове становище України, формування світогляду та кар'єри гетьмана, його політичну програму та концепцію «Другого Гетьманату», внутрішньополітичні орієнтири й міжнародні зв'язки, військову стратегію та діяльність служб безпеки, адміністративні та правові реформи, соціальну, економічну, освітню та культурну політику, а також суспільно-історичну оцінку його діяльності. Така систематизація наукових праць створює вагоме підґрунтя для комплексного та об'єктивного дослідження державницької ролі Павла Скоропадського.

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНЕ, СОЦІАЛЬНЕ ТА ВІЙСЬКОВЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНИ В РОКИ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РОКІВ

У контексті сучасних суспільно-політичних трансформацій та триваючої боротьби України за збереження суверенітету й територіальної цілісності значущості набуває осмислення історичного досвіду періоду Української революції 1917–1921 років, коли молода нація вперше у XX столітті здійснила спробу побудувати власну державність у надзвичайно складних внутрішніх і зовнішніх умовах. Вивчення цих процесів є необхідним для розуміння механізмів виникнення та трансформації українських державних інституцій, причин політичних криз, особливостей військового будівництва та соціальних зрушень, які визначили долю національно-визвольних змагань.

Зазначимо, що Українська революція 1917-1921 років становить складний комплекс подій, у яких національно-визвольні прагнення українського народу перепліталися з політичними трансформаціями на теренах колишньої Російської імперії та з міжнародною війною, що охопила Європу, і водночас зумовлювала військову і соціальну динаміку внутрішніх процесів. Початок революційних подій в Україні був безпосередньо пов'язаний із Лютневою революцією 1917 року в Петрограді, яка ліквідувала самодержавство і відкрила шлях для формування альтернативних центрів влади, серед яких ключовою стала Українська Центральна Рада (УЦР), що представляла широкий спектр демократичних політичних сил, а її головою обрано видатного історика та громадського діяча Михайла Грушевського.

Формування УЦР відбулося на тлі складної соціальної та політичної кон'юнктури, коли частини столичного гарнізону і робітничі маси Петрограда активно втручалися у політичне життя, а Тимчасовий уряд, створений після зречення Миколи II, змушений був балансувати між революційними структурами, радянськими органами влади та офіційними адміністративними установами. В Україні подібна ситуація призвела до швидкого руйнування органів царської адміністрації та передачі виконавчої влади губернським і повітовим комісарам, що призначалися Тимчасовим урядом, і одночасного формування рад робітничих,

солдатських і об'єднаних організацій, які почали координувати соціально-політичні процеси на місцях [25].

Ініціативи створення спеціальної організації для координації національного руху активно обговорювалися на зборах Товариства українських поступовців у березні 1917 року, проте ідеї монополізації керівництва національним рухом окремими політичними групами викликали гострі суперечки, що призвело до вирішення формувати Центральну Раду на коаліційних засадах, залучивши до неї представників різних партій і громадських організацій, включно з соціал-демократами та українськими націоналістами. 7 (20) березня 1917 року відбулися вибори керівного ядра УЦР, а Грушевський, попри перебування в Москві, був обраний головою Ради, що підтвердило її легітимність як провідного органу української демократичної революції [60].

У перші тижні діяльності Центральна Рада демонструвала помірковану позицію, часто поступаючись ініціативою російським політичним партіям та організаціям, проте активні масові маніфестації, проведені під її егідою в Києві, перетворилися на Віче, що підтримало резолюції про автономію України, що стало важливим сигналом для подальшої легітимізації національної влади. У квітні 1917 року на Всеукраїнському національному конгресі було обрано 118 членів УЦР, зокрема М. Грушевського, В. Винниченка та С. Єфремова, а делегати обговорювали різні аспекти національно-територіальної автономії, вироблення крайової влади та підготовку проєкту автономного статуту України [87].

Перший Універсал УЦР, оголошений у червні 1917 року, містив вимоги до Тимчасового уряду щодо національно-територіальної автономії та створення українських військових формувань на території України, а на Всеукраїнському військовому з'їзді делегати вимагали реорганізації армії за національно-територіальним принципом. УЦР створила Генеральний секретаріат як виконавчий орган, який очолив В. Винниченко, що дозволило вперше реалізувати ідею формування незалежного адміністративного апарату України.

Після невдалих переговорів із Тимчасовим урядом у Петрограді Центральна Рада проголосила Другий Універсал, у якому оголосила про готовність працювати спільно з урядом у питаннях національних меншин, що підтверджувало прагнення

до компромісу, хоча водночас не знімало загрози конфлікту з більшовицькими силами, які організовували військово-революційні комітети. Полуботківське повстання в Києві в липні 1917 року засвідчило складність внутрішньої ситуації, коли солдати, залучені до формування національних частин, намагалися силовим шляхом встановити контроль над містом, що змусило Генеральний військовий комітет діяти рішуче і роззброїти бунтівників, одночасно демонструючи залежність Центральної Ради від військової сили для утримання влади [27].

Проголошення Третього Універсалу 20 листопада 1917 року фактично створило Українську Народну Республіку (УНР) у федеративних взаєминах із Російською республікою, передбачало націоналізацію землі, встановлення восьмигодинного робочого дня, державний контроль за виробництвом, а також гарантувало свободи слова, друку, зборів, страйків та віросповідання, що засвідчило спробу поєднати соціальні та національні завдання революції. Проте конфлікт із більшовиками загострився після повалення Тимчасового уряду в Петрограді, що спричинило кризу: влада більшовиків базувалася на контролі над армією та насильницьких методах, тоді як результати виборів до Всеросійських установчих зборів свідчили про відносно обмежену підтримку їхніх ідей серед населення. Центральна Рада та Генеральний секретаріат засуджували політику більшовиків, організовували оборону і намагалися стабілізувати становище, одночасно мобілізуючи українізовані військові частини для протидії агресії.

Четвертий Універсал 11 (24) січня 1918 року проголосив незалежність УНР, заклавши основу суверенної державності, одночасно формуючи Раду Народних Міністрів і плануючи розпуск регулярної армії та створення «народної міліції», що засвідчувало спробу поєднати державні, соціальні та військові завдання. Збройний виступ частин київського гарнізону та робітників заводу «Арсенал» у ніч на 16 (29) січня 1918 року продемонстрував нестабільність внутрішньої ситуації, проте сили УНР успішно придушили заколот, хоча одночасно більшовицькі війська наступали на Київ і Донбас, що змушувало уряд УНР діяти у надзвичайних умовах [60].

Берестейський мир, укладений 27 січня 1918 р. з Центральними державами, визнавав суверенітет УНР і встановлював кордони нашої держави, що охоплювали Холмщину та Підляшшя, передбачав постачання продовольства та економічну

взаємодію, що стало важливим кроком у міжнародному визнанні нової держави і водночас підкреслило істотну залежність від зовнішніх сил для стабілізації внутрішньополітичного та військового становища [25]. Навесні 1918 р. соціально-економічні проблеми, пов'язані з аграрним законом Центральної Ради, ускладнили відносини з заможними верствами селянства і землевласниками, що посилювало політичну напруженість та підштовхувало до активізації правоконсервативних груп, зокрема Української Народної Громади на чолі з П. Скоропадським, яка прагнула змінити соціалістичний уряд на більш консервативний, що призвело до державного перевороту та проголошення Української Держави у квітні 1918 року.

Державний переворот 29 квітня 1918 року став переломним моментом у розвитку Української держави, оскільки завершив період діяльності Центральної Ради і відкрив нову сторінку в політичному житті країни. Основною причиною перевороту була нестабільність політичної ситуації, невдачі у забезпеченні економічної та військової безпеки держави, а також нездатність Центральної Ради ефективно контролювати регіони. Після перевороту Скоропадський проголосив себе Гетьманом Української держави, створивши нову форму правління – Гетьманат. Центральна Рада була розпущена, а її члени вимушені були піти у вигнання або втекти до інших регіонів. Уряд Скоропадського складався переважно з представників поміркованих еліт, технократів, які мали забезпечити стабілізацію економіки та адміністративного управління. Обрано курс на централізацію влади та встановлення жорсткого адміністративного контролю над усіма регіонами [8].

Після падіння Гетьманату Скоропадського 14 листопада 1918 року створено Директорію Української Народної Республіки як революційно-демократичний орган, що мав відновити державну владу. Основним завданням Директорії стало усунення монархічного режиму та відновлення республіканської форми правління, заснованої на принципах народовладдя. До її складу увійшли представники різних політичних партій, насамперед соціалістів, які прагнули врахувати інтереси широких верств населення, зокрема селянства та робітників. Головою Директорії став Симон Петлюра, який очолював зусилля з відновлення влади УНР.

Протягом перших місяців діяльності Директорія зіткнулася з серйозними труднощами через нестачу ресурсів, розруху після війни та опір з боку військових

формувань, лояльних до попереднього режиму. Одним із пріоритетів нового уряду було формування регулярної армії, здатної захищати кордони держави та підтримувати порядок на внутрішньому рівні. Директорія намагалася відновити контроль над територіями, що тимчасово перебували під впливом більшовиків та інших воєнних сил, що створювало постійний тиск на уряд. Важливим завданням було й налагодження соціально-економічного життя, включно з реформуванням земельних відносин та забезпеченням продовольством міст і армії [60].

Політика Директорії була спрямована на демократизацію управління, запровадження свободи слова та друку, що відрізняло її від авторитарного Гетьманату. Директорія активно підтримувала розвиток національної освіти та культури, відкриваючи школи, бібліотеки та культурні центри у великих і малих містах. Водночас уряд стикався з проблемами фінансової стабільності, оскільки економіка була виснажена війною та розпадом колишніх адміністративних систем. Уряд Директорії запроваджував податкову політику та контролював виробництво, щоб підтримати армію і забезпечити населення основними товарами. Значну увагу приділяли налагодженню міжнародних відносин, особливо з державами Антанти, з метою отримання визнання та підтримки нової влади [30].

Директорія намагалася консолідувати внутрішні політичні сили та залучити до співпраці помірковані партії, що могли забезпечити стабільність у державі. Влада здійснювала адміністративну реформу, обмежуючи повноваження місцевих органів, що були під контролем попередніх режимів, і призначаючи лояльних керівників. Уряд підтримував розвиток сільського господарства через земельну реформу, що передбачала перерозподіл землі серед селян і захист їх прав. Робітники отримували підтримку у вигляді колективних договорів та регулювання умов праці на підприємствах. Директорія також активно боролася з корупцією та намаганням приватних осіб захоплювати державні ресурси, що було поширено за часів Гетьманату. Проте постійні конфлікти з більшовиками та наступ Червоної армії створювали безперервну загрозу для існування УНР [100].

На міжнародній арені Директорія зверталася до Ліги Націй та великих держав з проханням про дипломатичне визнання УНР, що мало зміцнити її легітимність. Політична діяльність Директорії супроводжувалася широкими

інформаційними кампаніями, пропагандою ідей національної єдності та відновлення державності. Діяльність уряду відзначалася прагненням до об'єднання різних соціальних груп на засадах демократичних цінностей і громадянських свобод. Проте через нестабільну економічну ситуацію, відсутність постійного фінансування та воєнні загрози Директорія часто змушена була ухвалювати швидкі і радикальні рішення [97].

На початку грудня 1918 року на території України розпочалася інтервенція військ Антанти, що стало новим викликом для Директорії УНР. 2 грудня в Одесі з'явився перший французький військовий корабель, що сигналізувало про початок активної участі союзних сил. Уже 15 грудня розпочалася висадка 15-тисячного контингенту англо-французьких військ на півдні. 18 грудня білогвардійські загони, за підтримки французьких військ, вступили в бій з українським гарнізоном в Одесі та змусили його залишити місто. У січні 1919 року війська Антанти зайняли Миколаїв, закріпивши свій контроль на півдні.

З одночасним вторгненням Антанти на північних і північно-східних кордонах УНР з'явилися більшовицькі війська, які приводом допомоги робітникам і селянам, які повстали проти гетьмана, розпочали наступ у двох напрямках: Ворожба – Суми – Харків і Гомель – Чернігів – Київ. 24 грудня наркомат закордонних справ РСФРР заявив про анулювання Берестейського мирного договору і про невизнання суверенітету України. Відкритого наступу більшовики не здійснювали, а діяли через маріонетковий Тимчасовий робітничо-селянський уряд України, створений у Курську наприкінці листопада 1918 року. 16 січня Директорія офіційно оголосила стан війни між УНР і РСФРР [92].

На північно-західних кордонах армія УНР вела бої з польськими військами, а на півдні України діяли повстанські формування Нестора Махна. Наприкінці грудня махновці захопили Катеринослав, через що на початку січня війська УНР змушені були відвоювати місто. Ситуація ускладнювалася втратою боєздатності армії: дивізія отамана Зеленого в січні відмовилася виконувати накази командування, а її приклад наслідували підрозділи отамана Миколи Григорієва. В Україні виникли анархія, «отаманщина» та єврейські погроми.

22 січня на Софійській площі в Києві було проголошено Акт Злуки – возз'єднання УНР і ЗУНР, проте на території колишньої ЗУНР продовжувала функціонувати власна система влади. Представники ЗУНР наполягли на проведенні спільних Установчих зборів для остаточного врегулювання питання приєднання. 23 січня в Києві відкрився Трудовий конгрес, який ратифікував акти соборності і висловився за демократичний лад в Україні. Директорія отримала верховну владу до наступної сесії Конгресу [82].

Проте 6 січня більшовицький Тимчасовий робітничо-селянський уряд України проголосив створення Української Соціалістичної Радянської Республіки. Більшовицькі війська наступали через Харків – Донбас і на Київ. На початку 1919 року в Директорії та уряді з'явилася опозиція у вигляді соціалістів-революціонерів, лівих есерів та соціал-демократів-незалежників. Українська демократія виявилася розділеною на табори, що мали різні уявлення про розвиток держави.

2 лютого Директорія переїхала до Вінниці через наступ більшовиків, а 6 лютого представник її Сергій Остапенко звернувся до Антанти з проханням про визнання суверенітету України і участь держави у Паризькій мирній конференції. Начальник штабу французьких військ А. Фрейденберг вимагав реорганізації Директорії та уряду, вважаючи їх «більшовицькими». 9 лютого ЦК УСДРП відкликав своїх представників з уряду, а Володимир Винниченко оголосив про вихід з Директорії. 13 лютого призначено новий склад Ради Народних Міністрів на чолі з С. Остапенком [90].

Поширення більшовицької агітації підривало дисципліну армії УНР: 21 березня у Вапнярці створено революційний комітет Південно-Західного фронту, який перейшов на радянську платформу. Внаслідок багатомісячних боїв чисельність армії УНР скоротилася з понад 100 тисяч до 30 тисяч бійців. У березні війська Антанти під тиском махновців і більшовицьких частин залишили Херсон, Миколаїв та Одесу. 9 квітня С. Петлюра та А. Макаренко санкціонували створення нового уряду на чолі з Борисом Мартосом, призначення якого викликало протистояння всередині Директорії. Командувач Волинської групи армії УНР В. Оскілко 29 квітня намагався здійснити державний переворот, але заколот провалився. 9 травня С. Петлюру обрали головою Директорії. Антикомуністичні

селянські повстання, очолювані отаманами Зеленим та Григор'євим, продовжувалися. У квітні кількість антибільшовицьких виступів у районах, контрольованих більшовиками, перевищила 90 [30].

14 травня польська армія генерала Ю. Галлера розпочала наступ на Волині, змусивши Директорію відступити до ЗОУНР. У травні–червні армія УНР реорганізувалася і перейшла в контрнаступ, досягнувши лінії Старокостянтинів – Проскурів – Кам'янець-Подільський. 6 червня уряд повернувся на територію УНР, розташувавшись у Кам'янець-Подільському. 20 червня підписано тимчасовий договір з польськими військами про перемир'я. 28 червня розстріляно полковника Петра Болбочана за звинуваченням у заколоті. У червні Євген Петрушевич проголошений диктатором ЗУНР, що викликало конфлікт із Директорією. 4 липня створено Міністерство у справах ЗОУНР, а Петрушевича виведено зі складу Директорії. Наприкінці червня командування Червоної армії перейшло в контрнаступ на Поділлі, ГА зазнала поразки. Об'єднані українські армії розпочали наступ на більшовиків, зайняли Жмеринку та Вінницю на початку серпня.

12 серпня уряд УНР під тиском опозицій оголосив курс на парламентську демократію. 27 серпня сформовано новий уряд на чолі з І. Мазепою. Повстанські лідери Григор'єв та Махно вимагали ліквідації Директорії й утворення соціалістичної ради. У серпні війська УНР почали наступ на Київ і Одесу, водночас армія Денікіна вступила в бої на півдні. 24 серпня УНР вибила більшовиків з Фастова, Василькова та Білої Церкви. 30 серпня частини ГА увійшли до Києва. Втрата столиці деморалізувала армію УНР, почалася самодемобілізація. Петлюра передав фронт генералу В. Сальському. 20 вересня укладено угоду між армією УНР і РПАУ про спільну боротьбу з білими. 24 вересня Директорія оголосила війну денікінцям, бої на Правобережжі розгорнулися 26–27 вересня. Махновці завдали значних втрат білогвардійцям [97].

На початку жовтня одночасно спалахнули повстання в Катеринославщині та на Херсонщині. Наприкінці жовтня українські армії почали втрачати боєздатність через епідемію тифу та брак озброєння. 4–6 листопада відбулися наради щодо союзу з Денікіним, що призвели до сепаратної угоди ГА з білогвардійцями. 16 листопада Кам'янець-Подільський захопили польські війська, Петлюра виїхав

до Проскурова, а Директорія частково емігрувала. 2 грудня ухвалено рішення про партизанську боротьбу. 6 грудня армія під командуванням М. Омеляновича-Павленка вирушила рейдом по тилу Денікіна. Вона прорвала фронт між Козятином і Калинівкою, опинилася в Липівці, а 24 грудня захопила Вінницю. 31 грудня армія УНР увійшла в Умань. Похід тривав до 6 травня 1920 року.

11 березня 1920 року відновилися переговори з Польщею, а 28 квітня підписано договір, за яким Польща визнавала незалежність України, але УНР втратила частину територій. 25 квітня почався спільний наступ польсько-українських військ на Червону армію. 6 травня Київ захоплено, 26 травня сформовано уряд на чолі з В'ячеславом Прокоповичем. У червні радянське командування посилює сили Будьонного, що призвело до відступу армії УНР. У вересні наступ відновився, і українські війська заволоділи територією між Дністром і Збручем. 12 жовтня Рига уклала перемир'я між Польщею і РСФРР, порушивши Варшавський договір. 21 жовтня армія УНР була інтернована [99].

Більшовики знищили війська генерала Врангеля в Криму, розпочавши політику терору. В листопаді 1920 року більшовики зрадили махновців, а Нестор Махно вивів залишки армії в Румунію. До 1921 року антибільшовицькі повстанські загони на Правобережжі діяли під проводом Юліана Мордалевича, Ілька Струка, отаманів Блакитного, Чучупака та Ромашки. Наприкінці 1921 року більшовики підірвали сили повстанського руху, але окремі вогнища опору ще тривалий час продовжували діяти на території України [30].

Отже, період революції 1917–1921 років в Україні характеризувався політичною нестабільністю, соціальними потрясіннями, постійними військовими конфліктами. Держава перебувала у стані боротьби за незалежність, з одного боку протистоячи більшовицьким, білогвардійським і польським військам, з іншого – внутрішнім сепаратним рухам, повстанням отаманів і анархічним формуванням. Соціальна напруга зростала через погроми, безлад, розруху й невирішені аграрні та економічні проблеми, що посилювало підтримку радянської пропаганди серед населення та деморалізувало армію УНР. Політична сцена була розділена на численні табори, причому суперечки між ними підірвали здатність держави до консолідованого управління.

РОЗДІЛ 3

ХАРАКТЕРИСТИКА ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

3.1. Формування світогляду та військова кар'єра до 1917 року

В процесі осмислення історії української державності особливе значення набуває вивчення передумов, які визначили подальший політичний і військовий шлях важливих діячів національного руху. Однією з таких постатей є Павло Скоропадський, чий світогляд і військова кар'єра до 1917 року відіграли вирішальну роль у формуванні його державницьких ідей та стратегічного мислення. Аналіз його раннього життєвого досвіду, родинного виховання, освіти, служби в Російській імперській армії, участі у військових кампаніях та набуття професійного і лідерського досвіду дає змогу простежити, як конкретні події та обставини впливали на формування його політичних орієнтирів.

Павло Скоропадський народився 1873 року в родині, яка належала до козацько-старшинського стану й мала глибокі історичні корені, що простягалися до часів Гетьманщини, зокрема до таких видатних діячів, як Іван Скоропадський, Іван Самойлович та Даниїл Апостол, і саме це споріднення з гетьманами сформувало у нього відчуття історичної відповідальності та обов'язку перед українською землею, що стало основою його майбутнього світогляду. Уже з раннього дитинства Павло виховувався у традиціях, які поєднували козацьку дисципліну та аристократичну честь, і саме завдяки цьому поєднанню в його особистості формувалися моральні стандарти, що визначали не лише спосіб мислення, а й майбутню поведінку на державницькій та військовій ниві [5].

Родинна традиція мала безпосередній вплив на формування світогляду П. Скоропадського, оскільки батьки та близькі родичі постійно наголошували на важливості збереження національної пам'яті та служіння Батьківщині, що підтверджує спогад сучасника: «У сім'ї Скоропадських повага до історії та обов'язок перед батьківщиною були понад усе» [64, с. 82], і саме ці принципи заклали фундамент для розвитку його патріотичного світогляду. Важливим чинником виховання була культурна атмосфера маєтку Тростянець, де Павло

змалку знайомився із колекціями старовини, родовими реліквіями, а також українськими предметами мистецтва, що сприяло формуванню у нього естетичного смаку та глибокого розуміння культурної спадщини, а також поваги до символів козацької державності, які стали для нього моральними орієнтирами.

Раннє виховання та освіта Павла Скоропадського відіграли визначальну роль у формуванні його світогляду та майбутньої військової кар'єри, оскільки вони забезпечили йому поєднання високих моральних стандартів, патріотичних цінностей і практичних навичок, необхідних для служби державі. Своє перше систематичне навчання Павло розпочав у гімназії в Стародубі, яку закінчив у 1890 році, і саме там заклалися основи його інтелектуального розвитку, де велика увага приділялася історії, мовам і природничим наукам, а також дисципліні та моральним принципам, що було характерним для освітніх закладів того часу. Як зазначав один із його сучасників, «в гімназії Скоропадський здобув не лише знання, а й перші уроки честі та відповідальності, які згодом визначили його ставлення до служби та обов'язку» [24, с. 19].

Після гімназії П. Скоропадський вступив до Пажеського корпусу в Санкт-Петербурзі, де навчання поєднувало військову підготовку з класичною освітою, що давало змогу виховувати офіцера, здатного до стратегічного мислення та організаційних дій. Пажеський корпус, заснований у XVIII ст., славився суворою дисципліною та високим рівнем педагогічного процесу, і для Скоропадського цей заклад став своєрідною школою життя, де поєднувалися інтелектуальна праця, фізична підготовка та виховання морального обов'язку перед державою. Важливим аспектом освіти була можливість знайомства з російською культурою та імперськими цінностями, і водночас підтримка родинних українських традицій давала змогу формувати у нього власну національну ідентичність.

Військова кар'єра Павла Скоропадського до Першої світової війни є одним із важливих елементів його життєвого шляху, що формував його як офіцера, стратегічного мислителя та майбутнього державного діяча, оскільки саме цей період визначив базові принципи командування, відчуття обов'язку перед державою та здатність до прийняття рішень у складних бойових умовах. Свою службу Скоропадський розпочав у 1892 році в лейбгвардії Кавалергардському

полку, одному з найпрестижніших полків Російської імперії, що славився високою дисципліною та традиціями елітного військового корпусу, де офіцери поєднували військову підготовку з вихованням моральних та етичних якостей. Вступ до Кавалергардського полку став для молодого Скоропадського не лише початком служби, а й випробуванням його здатності до командування та виконання складних завдань, оскільки полк регулярно залучався до урочистих заходів імператорського двору та маневрів найвищого рівня [81].

Найважливішим етапом у становленні військової майстерності Павла Скоропадського стала участь у Російсько-японській війні 1904–1905 років, де він отримав безпосередній бойовий досвід, що значно перевершував навчальні маневри та теоретичну підготовку. Під час війни він активно залучався до операцій на фронті, де доводилося поєднувати вміння швидко ухвалювати рішення з вмінням зберігати дисципліну та підтримувати моральний дух солдатів, що сприяло формуванню його авторитету серед підлеглих. Як він сам зазначав у щоденнику 1905 року: «Коли підрозділ стоїть на полі бою, жодна теорія не замінить здорового глузду, обережності та сміливості офіцера» [86, с. 234]. Цей досвід дав йому змогу зрозуміти цінність гнучкої тактики та важливість координації дій на різних рівнях командування.

Значуще, що Павло Скоропадський відзначався високою витривалістю та здатністю до швидкого освоєння складних бойових умов, що було відзначено численними нагородами, серед яких Орден Святого Станіслава та Орден Святого Володимира, які він отримав за проявлену мужність і відданість обов'язку. Ці відзнаки не лише підтверджували його військові здібності, а й підкреслювали авторитет серед колег та старших офіцерів, що сприяло подальшому просуванню на посадових рівнях. Важливо зазначити, що «саме на фронті Російсько-японської війни формувався його підхід до планування бойових операцій, аналізу противника та оптимального розподілу ресурсів, що стало ключовим для майбутньої військової кар'єри під час Першої світової війни» [98, с. 45].

Після повернення з війни П. Скоропадський продовжував службу в Кавалергардському полку та отримав нові призначення на командні посади, що давало змогу йому закріплювати отриманий бойовий досвід та застосовувати

його на практиці в мирний час, готуючи підлеглих до можливої участі у військових конфліктах. Він активно вивчав військову літературу, аналізував хід бойових дій у Японії та застосовував отримані знання для вдосконалення тактики і стратегії свого підрозділу. Як підкреслює Ю. Булгаков, «Скоропадський завжди намагався поєднувати власний бойовий досвід із теоретичними знаннями, що робило його командування ефективним та передбачуваним» [5, с. 152].

Військова діяльність Павла Скоропадського під час Першої світової війни стала визначальним етапом у формуванні його військового світогляду та лідерських якостей, оскільки саме в цей період він отримав практичний досвід стратегічного командування великими підрозділами, поєднавши набуті раніше знання та бойовий досвід з новими викликами світового масштабу. На початку війни, у 1914 році, Скоропадський командував окремою бригадою в складі 8-ї армії, де він продемонстрував виняткову організацію підрозділів та здатність до швидкого реагування на зміну бойової обстановки. Як зазначав І. Гошуляк, «Скоропадський завжди відрізнявся холодною оцінкою ситуації, чіткістю наказів та увагою до потреб солдатів, що значно підвищувало бойову ефективність його підрозділів» [22, с. 2].

У цей період П. Скоропадський проявив себе як талановитий стратег та адміністратор, поєднуючи вміння планувати наступальні операції з умінням забезпечувати тил, логістику та медичне забезпечення підлеглих. Його діяльність була відзначена численними нагородами, серед яких Орден Святого Георгія 4-го ступеня (1915 р.) за проявлену мужність у боях під Лодзю, а також Орден Святого Володимира 3-го ступеня (1916 р.) за успішне керівництво дивізією під час наступальної операції на Східному фронті. Ці нагороди не лише підкреслювали його професійну майстерність, а й формували авторитет серед підлеглих та старших командирів, оскільки вони свідчили про його здатність поєднувати особисту відвагу з організаційними та стратегічними здібностями.

Особливо значущим етапом було командування Скоропадським бригадою та дивізією під час Брусиловського прориву у 1916 році, коли він успішно здійснював координацію атак та оборони, забезпечуючи мінімальні втрати серед особового складу. У щоденнику того періоду він відзначав, що «кожен солдат –

це відповідальність командира, і лише коли ти цінуєш життя своїх підлеглих, можна очікувати від них самопожертви на полі бою» [86, с. 157]. Саме під час цієї операції сформувався його унікальний стиль командування, що поєднував жорстку дисципліну, тактичну гнучкість і розуміння психології солдатів.

У 1917 році Скоропадський отримав звання генерал-лейтенанта, що стало офіційним визнанням його професійної майстерності та здатності керувати великими військовими формуваннями. Цей період характеризувався не лише успішним виконанням бойових завдань, а й активною роботою над підвищенням боєздатності та морального духу підлеглих, що дозволило йому закріпити авторитет серед командного складу та солдатів. Як зазначав його колега, «під Скоропадським солдати відчували не лише суворого командира, а й справжнього наставника, який розуміє їхні труднощі та потреби» [63, м. 243].

Події 1917 року стали переломним етапом у формуванні світогляду та військовій кар'єрі Павла Скоропадського, оскільки вони поєднували соціально-політичні трансформації в Російській імперії з початком активного українського національного руху, що вимагало від офіцера високої політичної чутливості та стратегічного мислення. Переворот в Петрограді у лютому 1917 року призвів до швидкої деморалізації російської армії, яка проявлялася у численних дезертирствах, зниженні дисципліни та посиленні хаотичних настроїв серед солдатів. Як зазначав Скоропадський у своїх «Спогадах», «Армія, що колись була гордістю імперії, раптом опинилася на межі розпаду, і командири, навіть досвідчені, були безсилі перед стихією революційних настроїв» [86, с. 113].

У складному політичному контексті П. Скоропадський проявив глибоку увагу до національного питання, усвідомлюючи необхідність враховувати українські прагнення у військовій сфері, оскільки саме від лояльності військових залежала стабільність регіонів. Деморалізація армії, що проявлялася в частих відмовах солдатів виконувати накази старших командирів, змушувала офіцерів шукати нові форми організації підрозділів та підвищення їх бойової ефективності. У цьому контексті він підтримував процес українізації 34-го армійського корпусу, який завершився створенням 1-го Українського корпусу, що став ядром для формування українських національних військових структур,

наголошуючи, що «необхідно дати українцям можливість служити у своїй армії, бо лише так можна зберегти дисципліну і патріотичний дух» [86, с. 121].

Ставлення П. Скоропадського до соціалістичних ідей та більшовизму було обережним і критичним, оскільки він розглядав радикальні рухи як загрозу для військової організації та державного ладу. У своїх «Спогадах» він писав: «Соціалістичні експерименти могли існувати в академічних дебатах, але на полі бою вони руйнують будь-яку дисципліну і довіру між командиром і підлеглими» [86, с. 128]. Водночас гетьман визнавав соціальні проблеми солдатів і прагнув, щоб їхні вимоги задовольнялися цивілізованими методами, без порушення військової дисципліни, оскільки розумів, що ефективна армія неможлива без чіткого порядку та підготовлених командирів.

Взаємодія П. Скоропадського з Центральною Радою була неоднозначною і часом конфліктною, оскільки він виступав за суворе дотримання військової дисципліни та контроль над армією, а Рада прагнула встановити демократичний вплив на підлеглі підрозділи та вводила політичні комісії у військових частинах. Такі розбіжності призводили до напруження, оскільки, з одного боку, Павло Скоропадський визнавав право українців на самовизначення, а з іншого – категорично заперечував втручання цивільних органів в оперативне управління армією. У своїх «Спогадах» він писав, що «військо не може бути політичним майданчиком; якщо підлеглі втрачають віру в командування, вся структура руйнується» [86, с. 140].

На тлі цих процесів формувалася і політичний світогляд Скоропадського, який поєднував вірність військовій дисципліні, прихильність до національної ідеї та критичне ставлення до радикальних рухів. Деморалізація армії після Лютневої революції, загострення соціальних проблем та вимоги Центральної Ради змушували шукати баланс між військовою ефективністю та політичними реаліями, що заклало основу для його подальших дій у 1918 році. Водночас цей період дав змогу закріпити репутацію компетентного, стратегічно мислячого та політично обережного командувача, здатного поєднувати українські національні прагнення з дисципліною та порядком у військових структурах.

Конфлікти з Центральною Радою, що проявлялися в непорозуміннях щодо організаційної та управлінської автономії українських частин, призвели до того, що у серпні 1917 року П. Скоропадський був змушений подати у відставку з активної військово-політичної діяльності у складі Вільного козацтва, хоча й зберігав авторитет серед своїх прихильників. Цей крок він пояснював як необхідність уникнення прямих конфліктів із цивільною владою та збереження можливості подальшого впливу на формування української армії: «Відставка була кроком обережності, який дозволяв мені зберегти авторитет серед офіцерів і водночас не піддавати ризику дисципліну частин» [86, с. 172].

Досвід Вільного козацтва та взаємодія з Центральною Радою дозволили П. Скоропадському усвідомити, що національна армія потребує не лише організаційних новацій, але й ідеологічного підґрунтя, яке формує лояльність та патріотичну свідомість підлеглих. Він активно пропагував ідею поєднання військової дисципліни з вихованням у солдатів почуття відповідальності за державу, що, на його думку, мало стати фундаментом для майбутньої української державності. У цей період він також розвивав власні контакти з політичними та військовими колами, які поділяли його консервативні погляди, зокрема з частиною старшини, що виступала за сильну державну владу та автономію української армії в межах історичних традицій. Його участь у формуванні та організації українських військових структур продемонструвала стратегічне мислення, здатність до компромісу та готовність діяти відповідно до обставин.

Отже, формування світогляду та військової кар'єри Павла Скоропадського до 1917 року відзначалося поєднанням родинних традицій, освіти та бойового досвіду, що заклало основу державницької позиції та стратегічного мислення. Козацько-старшинське походження, спорідненість із гетьманами та культурне виховання у Тростянці формували патріотичні та аристократичні цінності, тоді як навчання забезпечило поєднання української та російської культур і розвиток військових, моральних, інтелектуальних якостей. Служба в лейбгвардії, участь у Російсько-японській війні та Першій світовій війні сприяли вдосконаленню військової майстерності, формуванню тактичного та стратегічного мислення, а також авторитету серед підлеглих. Усі ці фактори разом підготували ґрунт для

подальшої участі П. Скоропадського у державотворчих процесах та визначили його роль як лідера, здатного поєднувати військову дисципліну та політичну відповідальність у складних умовах перехідного періоду української історії.

3.2. Політична програма та концепція «Другого Гетьманату»

У контексті дослідження української державності періоду революції 1917–1921 років значення набуває вивчення політичних програм і концепцій, які визначали стратегію державотворення та моделі управління державою. Одним із важливих історичних явищ є «Другий Гетьманат» Павла Скоропадського, політична програма якого поєднувала спроби стабілізації політичного життя, модернізації інституцій влади та забезпечення внутрішньої безпеки держави. Аналіз концепції Гетьманату дає змогу простежити логіку прийняття рішень, стратегічні пріоритети та суспільні орієнтири, на які спирався П. Скоропадський у своїй діяльності, а також необхідне для адекватного розуміння державницьких підходів гетьмана, причин їхньої реалізації та впливу на подальший розвиток української державності в умовах революційної турбулентності.

Зазначимо, що політична програма та концепція «Другого Гетьманату» Павла Скоропадського ґрунтується на історичних традиціях українського державотворення та особистих політичних переконаннях гетьмана. Історичний контекст «Першого Гетьманату» пов'язаний із створенням Козацької держави Богдана Хмельницького у середині XVII століття, яка стала першим досвідом української централізованої влади та організованої політичної системи на території Східної Європи. «Перший Гетьманат» заклав основу для формування національної еліти, державних інституцій та юридичних норм, що сприяли розвитку автономії та самостійності українського народу. Ця історична традиція стала важливою відправною точкою для осмислення ролі держави і влади в сучасних умовах. П. Скоропадський у своїх публічних виступах наголошував, що «історія нашої державності дає уроки, які слід враховувати, щоб не повторювати помилок минулого» [86, с. 312].

Необхідність формування «Другого Гетьманату» виникла в період Української революції 1917–1921 років, коли держава переживала складний перехідний етап, характеризований політичною нестабільністю, соціальними конфліктами та загрозою зовнішньої агресії. Після Лютневої революції 1917 р. та проголошення Центральною Радою Української Народної Республіки гостро постала проблема організації ефективної державної влади та захисту територіальної цілісності країни. Саме в цих умовах Скоропадський 29 квітня 1918 року проголосив себе гетьманом Української держави, прагнучи відновити порядок та стабільність шляхом поєднання традиційної влади з новими соціально-політичними реаліями. Його концепція була спрямована на створення державної системи, що могла б забезпечити стабільність та розвиток нації [67].

Постановка проблеми «Другого Гетьманату» полягала у відродженні державності, організації нації та формуванні класової еліти, здатної до управління державою. Павло Скоропадський наголошував на важливості ролі еліти в державотворенні: «Державна влада не може існувати без освіченої та відповідальної верхівки народу» [86, с. 147]. Він вважав, що успіх держави визначається не лише законодавчими нормами, але й здатністю класової еліти забезпечити політичну стабільність і економічний розвиток. Крім того, концепція «Другого Гетьманату» базувалася на ідеї органічного поєднання влади і громадянства, де кожен клас населення мав свою роль і відповідальність. У цьому контексті державна влада повинна була виступати гарантом прав і свобод громадян, одночасно підтримуючи дисципліну та порядок у суспільстві.

Ідеологічні передумови концепції «Другого Гетьманату» формувалися під впливом глибокого аналізу історичних, соціальних та політичних процесів, що відбувалися в Україні та Європі на межі XIX–XX століть. Сам П. Скоропадський виходив із переконання, що держава є головним гарантом стабільності та порядку в суспільстві, а влада повинна бути органічно пов'язана з громадянством, що забезпечує узгодженість інтересів різних соціальних груп та сприяє їх розвитку. В його поглядах простежується вплив консервативного монархізму, зокрема в аспекті необхідності сильної, авторитетної та одночасно легітимної влади, що спирається на історичні традиції та природний порядок

суспільства. П. Скоропадський наголошував, що «Держава може бути збудована тільки зусиллями еліти, яка консолідує все українське громадянство, зорганізує його у цілісну соціально-економічну структуру» [86, с. 261].

У концепції Скоропадського критика охлократії та демократії займала центральне місце, адже, на його думку, обидві форми неспроможні органічно поєднувати владу і громадянство. Він стверджував, що охлократія через бюрократичний апарат ставить структуру громадянства в залежність від влади, тоді як демократія, ґрунтуючись на виборах та партійній приналежності представників «народу-виборця», ігнорує органічну структуру громадянства як суб'єкта права. «Обидва ці типи не відбивають цілком тих органічних процесів, через які проходить дане суспільство на шляху розвитку і диференціації своїх продуктивних сил» [86, с. 140], – зазначав він, підкреслюючи, що відсутність органічного зв'язку між владою та громадянством веде до деформації соціальних структур та зростання революційних і контрреволюційних тенденцій.

П. Скоропадський пропонував альтернативу у вигляді класократичної моделі державного устрою, яку він розглядав як основу для стабільної держави. Так, ідея класократії полягала у вертикальному організаційному поєднанні громадянства, де кожен клас, виділяючи свою еліту, брав участь у державному управлінні відповідно до свого соціального значення. «В Трудовій Монархії всі ділянки праці – дух, думка, земля, верстат, обмін і продукція – само-організуються у відповідні соціальні організми – класи. Ні один з класів не панує над іншим» [86, с. 201], – писав він, підкреслюючи, що така організація дає змогу зберегти соціальну гармонію та уникнути конфліктів між класами.

Важливою передумовою ідеології П. Скоропадського було розуміння ролі еліти як ключового чинника державного будівництва. Еліта не лише керує державою, а й органічно пов'язана з тим класом, який вона представляє, що забезпечує відповідальність і ефективність управління. «Під елітою гетьман розуміє єдність всіх активних елементів громадянства, які завдяки своїм здібностям стали провідною верхівкою свого класу – хліборобського, робітничого, промислового, інтелігентського» [86, с. 134]. Він критикував пасивність демократій та бюрократичних режимів у залученні громадян до

активного державотворення, вважаючи, що лише класова самоорганізація може забезпечити ефективну участь всіх груп у розвитку держави.

В контексті історичного досвіду, П. Скоропадський особливо відзначав позитивний приклад класократичних форм правління в періоди, коли держава спиралася на організовані класи, взаємне визнання їх соціальної ролі та авторитет духовних і світських інституцій. Він порівнював ці періоди із ХХ ст., зазначаючи, що сучасні суспільні проблеми не знаходять розв'язання у формах охлократії або демократії, а лише в класократичних структурах. Крім того, Скоропадський наголошував на історичній традиції монархії як стабілізуючого чинника. Він зазначав, що монархічна влада, заснована на традиції та еліті, позбавлена розкладу внутрішньої боротьби за верховну владу і захищає державу від зовнішніх інтриг: «Дідичний Голова Держави зацікавлений тільки в одному: в розвою і розквіті своєї Держави» [86, с. 276].

Соціальні засади концепції «Другого Гетьманату» ґрунтувалися на чіткій диференціації населення за критеріями способу життя, економічної діяльності та політичної орієнтації, що давало змогу створити організаційно впорядковану вертикаль влади та визначити ролі окремих соціальних груп у державному будівництві. Центральним елементом цієї концепції був розподіл населення на осілих, до яких належали хлібороби, міська буржуазія та робітники, і кочових, або антидержавні елементи, що зазвичай проявляли опозиційні тенденції, саботаж та дестабілізуючі дії. «Населення, яке стало на шлях організованої праці та господарського розвитку, має стати основою Держави, тоді як елементи, які відчужуються від організації життя, повинні залишатися під контролем державної адміністрації» [86, с. 202].

П. Скоропадський пропонував організацію громадянства за вертикальною структурою класів, де кожний клас визнає значення іншого та забезпечує взаємодію в рамках державного механізму. Така структура передбачала взаємопов'язані обов'язки та права: хлібороби забезпечували продовольчу стабільність, міська буржуазія – розвиток торгівлі та промисловості, а робітники – підтримку виробничих процесів і технологічний прогрес. «Кожен клас має своє

місце в системі організації громадянства, і саме через взаємне визнання та взаємоповагу можна досягти гармонії у державі» [86, с. 204].

Особливу увагу у соціально-структурних засадах «Другого Гетьманату» приділено ролі еліти, яку розглядали як координаторів і організаторів діяльності всіх класів. Формування еліти відбувалося на основі освітніх, моральних і професійних критеріїв, які забезпечували компетентне управління державою та відповідальне представництво інтересів класів. «Еліта не має права діяти самостійно у власних інтересах; вона є організатором колективної праці всіх активних елементів громадянства» [860 с. 225]. До обов'язків еліти належало забезпечення законності, підтримка державної дисципліни, організація економічної діяльності та контроль за стабільністю. У концепції еліта поділена за функціональними ознаками: політична, економічна, освітня та культурна, кожна з яких виконувала спеціалізовану роль у процесі державного управління.

Важливим елементом соціально-структурних засад було чітке визначення кочових або антидержавних елементів, які не були організовані в класову структуру та загрожували цілісності держави. Скоропадський наголошував, що «усі елементи, що прагнуть дестабілізувати державу, повинні контролюватися або асимілюватися у виробничу та громадську структуру, інакше держава не буде здатною до довготривалого розвитку» [86, с. 254].

Організація громадянства передбачала не лише розподіл обов'язків і прав, а й вертикальну систему звітності, де кожен клас відповідав перед елітою свого класу, а еліта – перед Гетьманом та центральними органами влади. Така побудова давала змогу створити механізм контролю та координації, що гарантував ефективну реалізацію державної політики на місцях і запобігав хаотичним або деструктивним діям окремих груп населення. Особливу роль у таких засадах займав принцип взаємного визнання значення кожного класу. Хлібороби отримували гарантії земельної власності та прав на організовану господарську діяльність, робітники – захист інтересів і розвиток професійних навичок, міська буржуазія – стабільність для підприємницької діяльності та підтримку інфраструктури. «Визнання цінності кожного класу – фундаментальна умова для побудови організованої держави» [86, с. 256].

Центральним принципом програми П. Скоропадського була ідея Трудової Монархії, яка передбачала поєднання консервативної традиції монархічної влади з реаліями сучасних соціально-економічних умов. «Монархія повинна бути не лише символом державності, але й організатором праці та розвитку нації, враховуючи інтереси всіх активних елементів громадянства» [86, с. 266]. Така концепція базувалася на глибокому розумінні історичної спадщини, зокрема досвіду козацької державності, яка створила приклад централізованої влади та організованої військово-господарської структури, водночас зберігаючи певну автономію місцевих громад.

Другим принципом була організація громадянства через вертикальну класову структуру, яка забезпечувала тісний взаємозв'язок між владою та населенням. Кожен клас – хлібороби, робітники, міська буржуазія – мав права, обов'язки та роль у суспільному житті, що давало змогу інтегрувати всі соціальні групи у процес державного управління. «Організація громадянства має базуватися на взаємному визнанні ролі кожного класу, адже лише тоді держава може стати дійсно ефективною та стабільною» [86, с. 274].

Особлива увага у концепції «Другого Гетьманату» приділялася пріоритету національної соборності та розвитку національної культури. Скоропадський наголошував на необхідності збереження і розвитку української мови, освіти, мистецтва та науки як фундаменту державної самобутності. «Немає справжньої держави без єдності нації та поваги до її культури; держава, яка нехтує цим принципом, не здатна стати організованою і життєздатною» [86, с. 251]. Такий підхід мав на меті консолідацію всіх класів, стимулювання їх співпраці та усвідомлення спільної відповідальності за майбутнє держави.

Принцип політичної та територіальної децентралізації виступав як логічне продовження концепції держави, що враховувала особливості різних земель і регіонів. П. Скоропадський вважав, що надання окремим областям певної автономії дозволить координувати господарські, соціальні та культурні процеси, сприяти розвитку місцевих ініціатив, а також підвищувати ефективність взаємодії між центральною владою і громадянами. При цьому «децентралізація

не означає розпад держави; навпаки, вона зміцнює її, даючи змогу кожній землі реалізувати свій потенціал у межах національної єдності» [86, с. 258].

Трудова Монархія у поєднанні з класовою організацією громадянства та децентралізацією формувала уявлення про державу як систему, де влада та громадянство взаємно доповнюють одне одного, а інтереси нації та окремих класів інтегруються в єдину соціально-політичну модель. Кожен клас мав не лише право брати участь у політичному житті, а й обов'язок сприяти реалізації загальнодержавних завдань, забезпечуючи стабільність та розвиток. Особливе місце займала ідея співпраці всіх соціальних груп, адже саме через таку інтеграцію він бачив можливість побудови організованої держави. Еліта виступала координатором і контролером цих процесів, забезпечуючи законність, дисципліну та гармонійний розвиток економіки, культури та освіти. «Співпраця всіх класів є не лише етичним, а й політичним обов'язком, без якого держава приречена на хаос і розпад» [86, с. 258].

Політична програма Павла Скоропадського у межах концепції «Другого Гетьманату» була спрямована на створення суверенної, соборної та трудової держави, яка могла б стати гарантом стабільності, порядку та розвитку у період після Лютневої революції 1917 року та перших років Української Центральної Ради. Мета цієї програми полягала не лише у формальному відновленні української державності, а й у формуванні системи, що інтегрувала всі соціальні класи у механізм ефективного управління та взаємодії між владою і громадянством. «Моя задача – створити таку державу, де влада і народ працюють разом, де права і обов'язки громадян збалансовані і взаємопов'язані» [86, с. 162].

Серед засобів реалізації програми центральне місце займала організація еліти як керівного прошарку, здатного координувати діяльність усіх соціальних груп і забезпечувати стабільність державних інститутів. Скоропадський вважав, що еліта має формуватися на основі професійних, моральних та освітніх критеріїв, здатних забезпечити ефективне управління та контроль за виконанням державної політики. Поряд з цим передбачалася класова самоорганізація, де кожен соціальний прошарок – хлібороби, робітники, міська буржуазія – мав

власну сферу відповідальності та право брати участь у вирішенні державних справ у межах визначених законодавством та адміністративними нормами [48].

Особливе значення надавалося законодавчому забезпеченню співпраці між класами. Законодавчі акти «Другого Гетьманату» передбачали механізми регулювання трудових відносин, захист інтересів хліборобів у земельному питанні, стимулювання промислового розвитку та підтримку підприємництва. Ці заходи створювали підґрунтя для економічної стабільності та підвищення продуктивності праці, що, на думку Скоропадського, було необхідною передумовою зміцнення державності. «Держава не може бути міцною, якщо економіка слабка, а народ – незадоволений; тому земельне питання та розвиток промисловості є основою державної політики» [86, с. 268].

У своїй політичній програмі П. Скоропадський прагнув уникнути як абсолютизму, так і диктатури, пропонуючи поєднання авторитету монарха з активною участю громадян у державному житті. Монарх мав виступати гарантом законності, стабільності та національної єдності, при цьому забезпечуючи можливість реалізації ініціатив на рівні місцевих громад та класових організацій. Такий баланс влади давав змогу поєднати централізоване управління з демократичними елементами, уникаючи хаотизації та політичного популізму, притаманного охлократичним формам правління [63].

Роль держави у програмі «Другого Гетьманату» виходила за межі політичного контролю і адміністративного управління, охоплюючи економічний розвиток і стабільність. Одним із пріоритетних завдань було врегулювання земельного питання, що стосувалося, перш за все, хліборобів, які склали основну соціальну опору держави. Скоропадський передбачав законодавче забезпечення права на власність та довготривалого користування землею, що стимулювало підвищення продуктивності сільського господарства та укріплення економічної бази держави. «Немає сили держави без землі, без хлібороба, який відчуває себе господарем на своїй землі» [86, с. 272].

Важливим напрямом був розвиток промисловості та міської економіки. Держава має створювати умови для інвестицій, модернізації виробництва, розвитку транспортної, фінансової системи, забезпечуючи баланс між сільським

і міським секторами економіки. У цьому контексті уряд Скоропадського ініціював законодавчі акти щодо сприяння кооперації, професійних союзів та розвитку підприємницької ініціативи, що відповідало принципу трудової монархії, де кожен клас виконує свою функцію у державному механізмі.

Управлінська модель Гетьманату передбачала взаємодію центральної влади з місцевими органами, що давало змогу враховувати особливості кожного регіону та класу. Децентралізація адміністративної системи забезпечувала гнучкість та ефективність у виконанні економічних, соціальних і культурних завдань, одночасно зберігаючи єдність державної влади. «Центр не може робити все сам; землі повинні мати власні права й обов'язки, але у межах національної єдності» [86, с. 279]. Важливим аспектом політичної програми був контроль держави за взаємодією між класами та забезпеченням соціальної гармонії. Шляхом організації еліти та класових організацій, законодавчого врегулювання відносин та адміністративного нагляду держава створювала механізм збалансованої участі громадян у управлінні, забезпечуючи при цьому розвиток економіки та соціальної стабільності.

Отже, політична програма та концепція «Другого Гетьманату» Павла Скоропадського являли собою спробу поєднати історичні традиції української державності з потребами модернізації суспільства в умовах революційної турбулентності 1918 року. Концепція ґрунтувалася на принципах трудової монархії, організованої класової структури громадянства та активної ролі еліти у державному управлінні, що мало забезпечити стабільність, ефективність і соціальну гармонію. Програма передбачала баланс між авторитетом гетьмана та участю населення у державних процесах, спрямованих на економічний розвиток, земельну реформу, розвиток промисловості та національної культури.

3.3. Внутрішньополітичні орієнтири та міжнародні зв'язки

В сучасному осмисленні історії української державності значної уваги заслуговує аналіз внутрішньополітичних орієнтирів та міжнародних зв'язків важливих державних діячів, оскільки вони визначали ефективність політики та

здатність держави до виживання в умовах кризи. Павло Скоропадський, очоливши Українську Державу у 1918 році, спирався одночасно на внутрішні політичні пріоритети та стратегічні міжнародні контакти, що мали забезпечити легітимність та підтримку його режиму. Вивчення внутрішньополітичних орієнтирів і зовнішньополітичних зв'язків гетьмана дає змогу простежити, як співвідношення національних інтересів, суспільних очікувань і міжнародних обставин впливало на прийняття важливих рішень.

Так, період Другого Гетьманату, що розпочався 29 квітня 1918 року з проголошенням Павла Скоропадського гетьманом Української Держави, характеризувався складним політичним контекстом, який визначав внутрішню та зовнішню політику нового уряду. Українська держава перебувала під значним впливом Центральних держав, зокрема Німеччини та Австро-Угорщини, що прямо визначало можливості формування політичних інститутів та стабілізації соціально-економічної ситуації. У цей період країна перебувала у стані глибокої політичної фрагментації: на сході точилися важкі бої з більшовицькими формуваннями, на заході зберігалася складна ситуація щодо впливу Австро-Угорщини на українські землі, а соціальна структура держави вимагала невідкладного врегулювання земельного та економічного питань [69].

Внутрішньополітичні орієнтири уряду П. Скоропадського, сформованого 29 квітня 1918 року, передбачали стабілізацію державного апарату шляхом централізації влади та відновлення діяльності міністерств, які активно співпрацювали з німецькими та австро-угорськими радниками. Гетьман наголошував на пріоритеті законності та порядку, відзначаючи: «Держава мусить мати силу, щоб забезпечити спокій і працездатність громадян» [69, с. 109]. Одним із завдань уряду було відновлення економічної діяльності, зокрема забезпечення функціонування залізниць, стабілізація грошового обігу та сприяння розвитку промисловості, що визначалася насамперед потребами Центральних держав у сировині та продуктах харчування. Паралельно стояло земельне питання, оскільки уряд намагався поєднати інтереси поміщиків та селянства, зберігаючи стабільність і підтримуючи продуктивність праці.

Внутрішньополітична діяльність включала також військове відновлення держави, оскільки створення регулярної армії стало нагальною потребою у зв'язку з загрозою більшовицького наступу та необхідністю підтримки внутрішнього порядку. Скоропадський приділяв увагу підготовці офіцерських кадрів, відновленню дисципліни та комплектуванню військових частин на засадах добровільної служби, одночасно співпрацюючи з німецьким командуванням щодо організації безпеки на території держави. Окрему роль у внутрішній політиці відігравала культурна та освітня сфери, зокрема розвиток української мови, шкільництва та підтримка наукових установ, що мало зміцнити національну ідентичність та легітимність уряду [55].

Зовнішньополітичні орієнтири «Другого Гетьманату» були пов'язані з необхідністю міжнародного визнання, економічної підтримки, що забезпечувало стабілізацію держави. Основним партнером українського уряду виступала Німеччина, яка ратифікувала Брестський мир 3 березня 1918 року та гарантувала військову й економічну допомогу, що стало фундаментом для формування державного апарату та стабілізації внутрішніх процесів. Паралельно уряд підтримував контакти з Австро-Угорщиною, зокрема через представництво В. Липинського у Відні, що давало змогу координувати питання захисту інтересів на Західній Україні. Серед інших зовнішньо-політичних векторів слід зазначити Болгарію і Туреччину, де діяли українські дипломатичні представники на чолі з О. Шульгіним та М. Суковкіним, намагаючись забезпечити економічні та політичні угоди для протидії більшовицькій загрози [35].

У період осені 1918 року, після поразки Центральних держав у Першій світовій війні, уряд Скоропадського стояв перед необхідністю коригування зовнішньополітичних пріоритетів, зокрема через початок контактування з державами Антанти, зокрема Францією, Великою Британією та США. Це зумовлювалося необхідністю легітимізації української держави на міжнародній арені та забезпечення економічної підтримки у складних умовах внутрішньої політичної нестабільності. Одночасно, внутрішня політика, спрямована на централізацію влади та відновлення економіки, мала безпосередній вплив на

зовнішні контакти, оскільки стабільна держава могла виступати надійним партнером у міжнародних відносинах [13].

Період Другого Гетьманату характеризувався суттєвими трансформаціями у внутрішньополітичній сфері та структурі державного управління, які мали на меті стабілізацію Української Держави після років соціально-політичної та військової кризи. Система влади формувалася за монархічним типом, де гетьман Павло Скоропадський виступав центральною постаттю, концентруючи у своїх руках значні повноваження щодо законодавчої, виконавчої та військової діяльності. Уряд, складений з міністрів, які очолювали ключові відомства, мав завдання не лише забезпечити управління державою, а й відновити ефективне функціонування державного апарату, який протягом революційних подій 1917–1918 років зазнав значного ослаблення. Міністерство закордонних справ, очолюване М. Левицьким, виконувало важливу роль у внутрішній політиці, координуючи дипломатичні зусилля з економічними та адміністративними потребами країни, що особливо проявлялося у питаннях забезпечення продовольством, організації торгівлі та фінансів, оскільки зовнішньополітична легітимність безпосередньо впливала на внутрішню стабільність [50].

Ключовими фігурами уряду поряд з гетьманом були міністри внутрішніх справ, фінансів, земельних справ та військових, зокрема Сергій Гербільський, Павло Болбочан і Олександр Липинський, які формували елітну команду адміністраторів, що мала реалізувати програму централізації влади і відновлення законності. Центральною задачею уряду стало створення ефективної системи контролю за адміністративними одиницями та відновлення місцевих органів влади, включно з повітовими та губернськими комітетами, що давало змогу забезпечувати не лише порядок, а й координацію економічної діяльності та соціальної політики. Одночасно Міністерство закордонних справ співпрацювало з Німеччиною та Австро-Угорщиною, забезпечуючи дипломатичне визнання уряду та підтримку у вирішенні внутрішніх адміністративних та економічних питань. Гетьманський уряд спирався на систему прямих наказів, декретів і регламентів, що давало змогу оперативно реагувати на внутрішньополітичні виклики та одночасно підтримувати дисципліну у державному апараті [53].

Соціально-економічна політика уряду була спрямована на відновлення економіки після війни та революційної дестабілізації, оскільки промисловість і сільське господарство перебували у критичному стані, а фінансова система була розбалансована через інфляційні процеси та брак державного контролю. Відновлення економіки здійснювалося через налагодження залізничного сполучення, стабілізацію грошового обігу та активне використання кредитних ресурсів Німеччини, яка забезпечувала Українську Державу фінансовими ін'єкціями та постачанням сировини, необхідної для підтримки промислового виробництва. Одночасно уряд здійснював політику з підтримки підприємницької активності, запроваджуючи податкові пільги та сприяючи розвитку промислових підприємств, особливо у металургійній, вугільній та харчовій сферах [59].

Земельне питання залишалося однією з гострих проблем внутрішньої політики. Уряд Скоропадського прагнув знайти компроміс між інтересами поміщиків та селянства, що проявлялося у спробах врегулювати орендні відносини, обмежити самовільне захоплення земель та стимулювати ефективне господарювання на приватних та державних землях. Декрети уряду передбачали збереження власності поміщиків за умови виконання економічних зобов'язань перед державою та місцевими громадами, що викликало неоднозначну реакцію селянства, але давало змогу підтримувати соціальну стабільність і виробничу дисципліну. Паралельно здійснювалася організаційна робота щодо розвитку кооперативного руху та аграрних спілок, які мали сприяти розширенню ринків збуту продукції та підвищенню продуктивності сільського господарства [34].

Важливим аспектом внутрішньої політики була фінансова стабілізація та управління державними ресурсами. Міністерство фінансів, очолюване Сергієм Гербільським, здійснювало контроль за грошовими потоками, організовувало емісію державних облігацій та впроваджувало податкову дисципліну, що мало на меті відновлення економічної самодостатності держави. Значну роль відіграла також організація кредитної системи та співпраця з банківськими установами Німеччини, які забезпечували уряд необхідними ресурсами для реалізації економічних програм та підтримки промислового виробництва. Уряд активно сприяв розвитку транспорту, торгівлі та комунікацій, що мало

забезпечити інтеграцію регіонів держави в єдиний економічний простір та створити умови для ефективного функціонування адміністративного апарату.

Промислова політика була пов'язана з підтримкою економічних зв'язків з Німеччиною та Австро-Угорщиною, оскільки Українська Держава постачала сировину та продукцію для потреб Центральних держав, що водночас давало змогу отримувати необхідні технології та фінансові інвестиції. Одним із напрямів стала модернізування підприємств важкої та харчової промисловості, запровадження стандартизованих виробничих норм та організація державного контролю за економічною дисципліною. Важливим залишалось підвищення ефективності земельного та промислового виробництва, що передбачало участь держави у координації господарських процесів, організації ринків збуту та стимулюванні розвитку кооперативних та приватних ініціатив [39].

Внутрішньополітичні орієнтири уряду були тісно пов'язані з соціальною стабільністю, оскільки централізація влади та економічна підтримка державного апарату дозволяли ефективно протидіяти революційним та повстанським рухам, а також забезпечувати дисципліну в армії та на державних підприємствах. Декрети та накази гетьмана передбачали «суворе регламентування діяльності адміністративних органів, контроль за місцевими організаціями та взаємодію з представниками промислових і сільськогосподарських структур, що давало змогу поєднувати інтереси держави та приватних власників у межах централізованої системи управління» [43, с. 103].

Важливим фактором, який впливав на військово-політичну політику, був присутність німецьких та австро-угорських окупаційних військ, що на початку Другого Гетьманату забезпечували стабільність, але одночасно обмежували автономність уряду. Контингент Центральних держав виконував функції стримування більшовицьких та анархічних сил, але зумовлював необхідність узгодження власних військових дій із союзниками, що часто спричиняло суперечності у плануванні оборонних та адміністративних заходів. Взаємодія з німецькими інструкторськими підрозділами давала змогу запроваджувати дисциплінарні стандарти та військові практики, однак посилювала залежність

української армії від зовнішньої підтримки, що визнавалося у документах Міністерства військових справ від серпня 1918 року [35].

Внутрішні соціально-політичні конфлікти становили ще одну суттєву проблему. Ліві партії, а також радянські та селянські повстанські формування, активно виступали проти гетьманської влади, вимагаючи соціальних реформ і справедливого розподілу земель. Протистояння з Українською соціалістичною радянською партією, більшовиками та анархістами призводило до організації каральних операцій, мобілізації регулярних частин та створення спеціальних поліцейських підрозділів, які мали стримувати повстанські настрої. Зазначалося, що «збереження державного порядку потребує рішучих заходів проти тих, хто прагне зруйнувати організовану владу» [92, с. 114]. Конфлікти також виникали між урядовими структурами та місцевими громадами, особливо на сільських територіях, де селянські повстання загрожували продовольчій безпеці та мобілізаційній спроможності армії.

Політика автономії та самоврядування окремих регіонів була складовою державної стратегії, спрямованої на баланс між централізованою владою та регіональними інтересами. Декрети 1918 року передбачали делегування певних адміністративних функцій місцевим органам самоврядування, включно з повітовими та губернськими радами, з одночасним контролем центрального уряду. Таке врегулювання давало змогу забезпечити порядок на місцях, стимулювати економічну активність та соціальну дисципліну, водночас запобігаючи сепаратистським тенденціям. Міністерство внутрішніх справ координувало діяльність регіональних органів, впроваджувало стандартизовані адміністративні процедури та здійснювало моніторинг соціально-політичної ситуації у різних областях держави [57].

Військово-політична та національна політика уряду П. Скоропадського перепліталася з соціально-економічними програмами та адміністративними реформами, оскільки централізована влада, регулярна армія та контрольоване самоврядування регіонів створювали умови для стабільного функціонування державного апарату та забезпечували координацію всіх гілок влади. Взаємодія з німецькими та австро-угорськими військовими структурами, підтримка фінансів

і промисловості, а також активна культурно-національна політика сприяли формуванню комплексної системи внутрішніх орієнтирів, що давала змогу «з'єднувати інтереси держави та регіонів, армії та цивільного населення у єдину гармонійну систему управління» [92, с. 156].

Внутрішньополітичні проблеми, такі як відсутність повної стабільності в економіці, соціальні конфлікти навколо земельного питання та загроза більшовицького впливу, безпосередньо впливали на вибір зовнішньополітичних пріоритетів, змушуючи уряд концентруватися на стратегічних союзах та забезпеченні постачання ресурсів і військової допомоги. Водночас поєднання німецького та австро-угорського векторів створювало певну ілюзію безпеки, оскільки залежність від Центральних держав зумовлювала необхідність враховувати їхні інтереси при ухваленні внутрішньополітичних рішень.

Отже, внутрішньополітичні орієнтири та міжнародні зв'язки «Другого Гетьманату» Павла Скоропадського формувалися під впливом взаємодії між потребою стабілізації державного управління, економічного відновлення та соціальної консолідації всередині країни та необхідністю забезпечення зовнішньополітичної підтримки з боку Центральних держав і, на пізнішому етапі, країн Антанти. Політика уряду ґрунтувалася на створенні ефективної системи влади, формуванні регулярної армії, регулюванні земельних та соціально-економічних конфліктів, що одночасно визначало пріоритети дипломатичної діяльності та вибір стратегічних союзів.

3.4. Військова стратегія та реформа армії Гетьманату

В контексті вивчення історії української державності особливого значення набуває дослідження військової стратегії та організаційних реформ, адже без ефективної армії неможливе забезпечення безпеки, стабільності та суверенітету держави. Період Гетьманату Павла Скоропадського у 1918 році був позначений надзвичайною складністю військово-політичної ситуації: країна стикалася з загрозою зовнішньої агресії, внутрішніми повстаннями та необхідністю побудови ефективного оборонного апарату з нуля. Вивчення військової стратегії

та реформи армії Гетьманату дає змогу простежити логіку управлінських і стратегічних рішень, оцінити підходи гетьмана Скоропадського до формування дисциплінованого і боєздатного війська, а також зрозуміти взаємозв'язок військової організації з політичними цілями держави.

В умовах післявоєнної нестабільності та розпаду Російської імперії територія України опинилась під значним тиском як німецьких, так і австро-угорських військових сил, які виступали не лише як окупанти, але й як політичні агенти, що обмежували суверенні повноваження гетьмана у сфері військового будівництва. Павло Скоропадський, маючи багаторічний досвід служби у російській армії, де він командував 34-м армійським корпусом, а також будучи почесним отаманом Вільного козацтва, прийшов до влади 29 квітня 1918 року з чітким розумінням необхідності формування сильної та організованої армії. Він усвідомлював, що без регулярного війська неможливе забезпечення ефективного функціонування державних інститутів, стабілізація політичної ситуації та захист кордонів від потенційної зовнішньої загрози [45].

Головною метою військових реформ гетьмана стало створення боєздатної регулярної армії, яка могла б гарантувати оборону держави та виконувати завдання планового військового управління. Паралельно з цим він прагнув відродити козацькі військові традиції, що історично формували українську військову культуру, а також забезпечити підготовку кадрового складу високого рівня професійної підготовки. Військове міністерство під керівництвом гетьмана отримало завдання організувати армію чисельністю до 300 тисяч осіб, структуровану у восьми армійських корпусів, кожен з яких мав включати дві піхотні дивізії, одну кінну дивізію, три артилерійські бригади, а також окремий гарматний полк. Кожен корпус мав мати розвинену інфраструктуру підтримки, включаючи радіотелеграфні сотні, залізничні формування, технічні й санітарні курені, що відповідало сучасним на той час стандартам організації війська.

Важливим елементом військової стратегії гетьмана стало впровадження обов'язкової військової повинності, закріпленої Законом від 24 липня 1918 року, а також оновлення військової присяги для християн та представників інших релігійних конфесій, що мало на меті підвищення престижу служби в армії. Для

організації та управління військовим процесом створено Головне Артилерійське Управління (ГАУ), очолюване генералом Іваном Значко-Яворським, яке займалося навчальною, технічною та господарською діяльністю артилерії, включно з відділами ручної зброї, гарматного озброєння, амуніції та хімічних засобів. Крім того, гетьман активно відновлював систему військової освіти, утворюючи кадетські корпуси у Києві, Полтаві, Одесі, Сумах та плануючи відкриття Львівського та Миколаївського корпусів, що давало змогу забезпечити безперервний потік командних кадрів для Сухопутних військ [56].

Особлива увага приділялася формуванню зразково-інструкторських частин, у тому числі Сердюцької дивізії, яка складалася з добровольців та призовників 1899 року народження і нараховувала близько п'яти тисяч осіб під командуванням полковника Віктора Клименка, що робило її найбоєздатнішою частиною армії Української Держави. Ця дивізія відіграла важливу роль під час оборони Києва під час антигетьманського повстання Директорії. Одночасно гетьман прагнув відновити Чорноморський флот, піднісши український прапор над кораблями в Києві 29 квітня 1918 року, та залучити до служби більшість колишніх офіцерів Російської імперії (понад 50%), що забезпечувало високий професійний рівень морського складу [12].

Розбудова повітряного флоту проходила паралельно із формуванням сухопутних і морських сил: протягом літа 1918 року створено вісім корпусних авіаційних дивізіонів, понад тридцять авіаційних та кілька повітроплавних загонів, на озброєнні яких налічувалося майже 200 літаків різних типів, включно з важкими бомбардувальниками. Керівництво авіацією здійснювали Горшков Георгій Георгійович як командувач та Баранов В'ячеслав Григорович як інспектор військової авіації, що забезпечувало планомірну підготовку особового складу та комплектування технікою [18].

Стратегія формування армії базувалася на чіткій структурі управління, включно з Генеральним штабом, Головним інспекторатом артилерії та Військовим міністерством, які координували діяльність корпусів, дивізій та полків. Планувалося до листопада 1918 року укомплектувати старшинським та підстаршинським складом усі підрозділи армії, а 15 листопада розпочати перший

призов 85 тисяч добровольців із подальшою мобілізацією ще 79 тисяч до березня 1919 року, що мало дозволити довести армію до 300 тисяч осіб (Крип'якевич, Гнатевич, Стефанів, 1992:426). Систематична робота з організації армії, відновлення кадетських корпусів, створення навчальних шкіл і Юнацьких шкіл забезпечила розвиток ефективної кадрової бази, що відповідала сучасним вимогам ведення бойових дій та забезпечення державного суверенітету [29].

Військова організація Української Держави 1918 року під керівництвом гетьмана Павла Скоропадського відзначалася високим рівнем централізації та системності, що обумовлено необхідністю швидкого формування боєздатної армії на фоні зовнішніх загроз та внутрішньої політичної нестабільності. Створення ефективного Військового міністерства стало ключовим етапом організаційної реформи, оскільки мало забезпечити стратегічне планування, координацію та контроль усіх військових формувань держави. Міністром військових справ був призначений генерал Федір Май-Маєвський, який відповідав за загальне управління армією та виконання гетьманських наказів щодо мобілізації та комплектування військ. Генеральний штаб очолив генерал-хорунжий Дмитро Швець, що забезпечував стратегічне планування операцій, підготовку бойових планів та контроль за рухом військ. Відповідальність за артилерію покладалася на генерала Івана Значко-Яворського, який координував роботу артилерійських підрозділів, організовував навчання батареї та забезпечував постачання озброєння та боєприпасів [41].

Важливо, що армія Гетьманату була структурована на вісім армійських корпусів: Волинський, Подільський, Херсонський, Київський, Чернігівський, Полтавський, Харківський та Катеринославський. Кожен корпус мав визначену штатну структуру, що включала піхотні дивізії, кінні дивізії, артилерійські бригади, полки та спеціалізовані підрозділи, зокрема авіаційні ескадрильї та залізничні сотні. Піхотна дивізія складалася з трьох полків, полк поділявся на три курені, курінь формувалася з трьох стрілецьких сотень, що давало змогу забезпечити командну лінію та гнучкість управління у бою. Кінні дивізії охоплювали ескадрони швидкого реагування, призначені для маневрування на широких фронтах та виконання розвідувальних завдань. Артилерійські бригади

поділялися на три полки, кожен з яких складався з трьох батарей, що давало змогу підтримувати піхоту та кавалерію потужним вогнем. Залізничні сотні забезпечували доставку боєприпасів і підкріплень, а авіаційні підрозділи виконували функції розвідки, бомбардування та прикриття наземних сил [46].

Велика увага приділялася розвитку військової освіти та підготовці кадрового складу, оскільки гетьман усвідомлював, що без кваліфікованого офіцерського корпусу неможливо забезпечити боєздатність армії. Відновлення кадетських корпусів у Києві, Полтаві, Одесі та Сумах стало першим кроком у формуванні системи військової освіти, що поєднувала традиції козацького військового виховання з сучасними методами підготовки офіцерів. Поряд із цим діяли військові школи для молодших командирів та юнацькі школи, що забезпечували безперервний потік кваліфікованих старшин для корпусів і дивізій. Центром координації військової освіти виступала Головна Шкільна Управа, а також спеціально створена комісія генерала Миколи Юнаківа, яка відповідала за затвердження навчальних програм, контроль за викладанням.

Для підвищення рівня командного складу організовано інструкторську школу старшин, що готувала кадри для управління полками та дивізіями, а також Військову академію, яка забезпечувала навчання старших офіцерів у питаннях тактики, стратегії та логістики. Юнацькі школи готували молоде покоління офіцерів, що після закінчення курсів отримували призначення до різних корпусів та дивізій. Особлива увага приділялася комплектуванню офіцерського корпусу як з українців, так і з російських офіцерів, які мали бойовий досвід у Першій світовій війні та могли швидко адаптуватися до умов ведення сучасних бойових дій. Залучення російських фахівців давало змогу Гетьманату запровадити високі стандарти організації підрозділів, розвідки, артилерії та авіації, а також навчити українських офіцерів сучасним методам командування та логістики [56].

В структурі армії значну роль відігравали спеціалізовані підрозділи: авіаційні загінки виконували розвідувальні та бойові завдання, залізничні сотні забезпечували безперебійну логістику, а інженерні курені відповідали за фортифікаційні роботи та укріплення позицій. Підрозділи зв'язку були оснащені сучасними телеграфними та телефонними лініями, що давало змогу забезпечити

оперативну координацію між корпусами та штабами. Структура армії передбачала чітке розмежування повноважень між командуванням корпусів та Генеральним штабом, що забезпечувало підпорядкування та ефективне виконання наказів у бойових умовах. Кожен корпус мав свій штаб, відділи постачання, санітарні та медичні підрозділи, що гарантувало автономність управління підрозділами та оперативність реагування на зміни обстановки [87].

Паралельно із розгортанням регулярної армії проводилася активна робота з підготовки офіцерів для кадрових резервів. При цьому Військова академія та інструкторські школи забезпечували навчання у тактичних, стратегічних та технічних дисциплінах, включно з артилерійською справою, кіннотою, розвідкою та організацією тилового забезпечення. Офіцери отримували практичні навички у проведенні маневрених навчань, плануванні оборонних операцій та керуванні підрозділами різних родів військ. Юнацькі школи забезпечували початкову підготовку кадрів, формували дисципліну, військову етику та розвивали лідерські якості, що було необхідно для швидкої інтеграції молодих офіцерів у регулярні підрозділи [12].

Павло Скоропадський надавав особливого значення, щоб офіцерський корпус мав не лише професійні компетенції, а й моральну стійкість та лояльність до держави. Ця концепція була закріплена у наказах від травня-червня 1918 року, які регламентували порядок відбору, перевірки та призначення офіцерів на командні посади. Крім того, гетьман запровадив систему регулярного підвищення кваліфікації старшин через спеціальні курси та тренування, що забезпечувало безперервне удосконалення командного складу. Відновлення кадетських корпусів, створення військових шкіл та академій, організація інструкторських і юнацьких навчальних закладів, формування спеціалізованих підрозділів і системи логістики забезпечували комплексний підхід до побудови боєздатної та професійної армії Української Держави [18].

Військова стратегія Української Держави 1918 року під керівництвом гетьмана Павла Скоропадського відзначалася комплексністю та високим рівнем продуманості, оскільки новостворена держава опинилася в умовах зовнішньої агресії та внутрішньої політичної нестабільності. Одним із стратегічних завдань

армії було забезпечення захисту державних кордонів, особливо у зв'язку з наближенням більшовицьких сил зі сходу та можливими антигетьманськими виступами всередині країни. Для виконання цих завдань передбачалося формування стабільного тилу, організація комунікацій, мобілізаційних пунктів, складів постачання, що давало змогу забезпечити безперервне функціонування військових формувань у кризових умовах. План мобілізації армії ґрунтувався на територіальному принципі формування корпусів, коли кожен армійський корпус комплектувався переважно з мешканців певного регіону, що забезпечувало локальну підтримку та ефективність управління підрозділами [29].

Комплектування армії здійснювалося за рахунок призову місцевого населення, залучення добровольців із козацьких організацій, а також запрошення досвідчених російських офіцерів, які мали бойовий досвід Першої світової війни. Взаємодія з німецькими та австро-угорськими військами мала стратегічне значення, оскільки ці держави фактично контролювали українські території, надавали допомогу у постачанні озброєння та встановлювали певні обмеження щодо чисельності та дислокації українських підрозділів. Так, згідно з документом Військового міністерства від 20 червня 1918 року, максимальна чисельність регулярної армії могла складати до 65 тисяч осіб, що було компромісом між потребою формування боєздатних сил та вимогами німецьких та австро-угорських союзників. Стратегія передбачала адаптацію бойових планів під ці обмеження, зосереджуючи основні сили на критичних напрямках та створюючи мобільні резерви для реагування на непередбачувані загрози [41].

Павло Скоропадський підкреслював, що військова стратегія повинна поєднувати жорстку оборону критичних ділянок та активні маневрені дії мобільних підрозділів, що давало змогу протидіяти більшовицьким загонам. У наказі Військового міністерства від 15 липня 1918 року зазначалося: «Армія повинна бути здатною до стримування противника на всіх напрямках, одночасно зберігаючи ініціативу та гнучкість у маневрі» [9, с. 5]. Стратегія передбачала чіткий розподіл завдань між корпусами, використання артилерії для підтримки піхоти, авіації для розвідки та спеціалізованих підрозділів для логістики і забезпечення безпеки тилу. Територіальний принцип формування корпусів

забезпечував мобільність резервів і швидке перекидання сил на загрозливій напрямки, що відповідало принципам сучасної тактики того часу.

На момент падіння Гетьманату в грудні 1918 року реальна чисельність регулярної армії становила приблизно 65 тисяч осіб, що, незважаючи на обмеження з боку німецьких та австро-угорських окупаційних сил, давало змогу забезпечувати базовий рівень обороноздатності держави. Як зазначав Військовий міністр Олександр Миклашевський у своїх щоденникових записах, «армія, створена за часів Гетьманату, зберігає дисципліну та організацію, що відповідає стандартам сучасного війська» [9, с. 6]. Комплекс організаційних заходів, включно з формуванням структур, системою підготовки кадрів та розгортанням спеціалізованих підрозділів, створював належну основу для функціонування регулярних збройних сил, які могли виконувати завдання з охорони державного суверенітету, стабілізації тилу та захисту кордонів.

Отже, військова стратегія та реформа армії Гетьманату П. Скоропадського характеризувалися системним підходом до створення регулярних збройних сил, що поєднували традиції козацтва з сучасними військовими стандартами початку ХХ століття. Гетьман приділяв особливу увагу організаційній структурі армії, формуванню чітко керованих корпусів, дивізій та спеціалізованих підрозділів, розвитку військової освіти й підготовки офіцерського корпусу. Стратегічні завдання охоплювали захист державних кордонів, стабілізацію тилу та протидію антигетьманським і більшовицьким силам, що реалізувалося через мобілізацію, територіальний принцип формування корпусів та взаємодію з союзними німецькими й австро-угорськими військами. Значна увага приділялася розвитку артилерії, авіації та Чорноморського флоту, що підвищувало бойову готовність армії та зміцнювало геополітичне становище Української Держави.

РОЗДІЛ 4

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

4.1. Адміністративні та правові реформи Гетьманату

В процесі вивчення історії української державності особливого значення набуває аналіз адміністративних та правових реформ, оскільки саме через них забезпечується ефективне функціонування державних інститутів, регламентація суспільних відносин та консолідація влади. Гетьманат проводив політику модернізації державного апарату і правової системи, спрямовану на стабілізацію, підвищення ефективності управління, зміцнення правопорядку, тому вивчення правових й адміністративних реформ Гетьманату дає змогу простежити логіку державо-творчих рішень, оцінити ступінь їхньої реалізації та впливу на функціонування інституцій влади, а також з'ясувати взаємозв'язок між законодавчою діяльністю та соціально-політичними потребами суспільства.

Павло Скоропадський наголошував, що «без систематичного та відповідального управління неможливо забезпечити існування Української Держави» [86, с. 74], що відображало головну мету його реформ. Розробка чітких правил діяльності міністерств, організаційна структура місцевої влади та законотворчі ініціативи були спрямовані на стабілізацію внутрішньополітичної ситуації та формування правової основи для подальшого розвитку державності.

Адміністративна реформа передбачала створення централізованого урядового апарату, який здатний ефективно координувати діяльність міністерств та місцевих органів влади. Було сформовано Раду Міністрів та Малу Раду Міністрів, які виконували функції виконавчого керівного органу, а Державна канцелярія та Державний секретар координували діяльність усіх відомств. Важливим аспектом адміністративної політики було впровадження системи губернських та повітових старост, міських отаманів, які мали забезпечувати виконання законів на місцевому рівні та звітувати перед центральними органами влади. Досягнення ефективності управління передбачало розподіл повноважень

і контроль за діяльністю чиновників, що, за словами Скоропадського, «є гарантією стабільності та порядку в державі» [86, с. 113].

Правова реформа Гетьманату мала на меті створення законодавчої бази, здатної регламентувати всі сфери суспільного життя, забезпечуючи одночасно стабільність і дотримання принципів законності. У травні 1918 р. ухвалено низку важливих нормативних актів, серед яких «Закони про тимчасовий державний устрій», що закріплювали основні принципи організації центральних та місцевих органів влади. Значна увага приділялася аграрному питанню, і в червні 1918 року прийнято закон про передачу землі поміщицьких господарств у користування селянам на умовах оренди, що мало пом'якшити соціальну напруженість. Гетьманський уряд впроваджував законодавчі акти з громадянства, судочинства та охорони правопорядку, що сприяло формуванню єдиної правової системи.

Однією з важливих сфер правової реформи було встановлення ефективного судового контролю. Було створено Державний Сенат, а також судові палати в Києві, Харкові та Одесі, які мали забезпечувати верховенство закону та нагляд за додержанням правових норм. Призначення компетентних членів судів, відповідно до гетьманського указу від 15 травня 1918 року, мало підвищити професійний рівень кадрів та запобігти свавіллю на місцях. Окрему увагу приділяли формуванню органів прокуратури, які здійснювали контроль за законністю адміністративних та правових рішень [101].

У межах реформ також передбачалося впровадження системи державного примусу, включаючи створення Державної Варти та організацію добровольчих дружин, що давало змогу забезпечувати виконання законів та підтримку порядку на місцях. При цьому гетьманський уряд намагався врівноважити застосування адміністративного примусу із принципами законності та правопорядку, формуючи основу для подальшого функціонування державних інститутів. Реформи 1918 року становили комплексний підхід до адміністративного управління, законотворчості та судочинства, відображаючи прагнення Павла Скоропадського створити сучасну та ефективну українську державу [2].

У період Гетьманату Павла Скоропадського адміністративна реформа мала на меті створення централізованого та ефективного державного апарату, який

здатен був забезпечити стабільність і функціонування української державності в умовах політичної та соціальної турбулентності 1918 року. Вже 29 квітня 1918 року, після проголошення державного перевороту, гетьман підписав указ про формування Ради Міністрів, яка стала основним органом виконавчої влади, відповідальним за координацію політики уряду та управління центральними відомствами. До складу Ради Міністрів увійшли посадові особи, відповідальні за найважливіші сфери державного життя, такі як фінанси, внутрішні справи, закордонні справи, освіта та юстиція [24].

Важливу роль у забезпеченні безперебійного функціонування уряду відіграла Мала Рада Міністрів, яка виконувала оперативні функції, готувала рішення для великої Ради та координувала міжвідомчу взаємодію на щоденній основі. Державна канцелярія та інститут Державного секретаря, очолюваного особисто гетьманом, були створені як координаційні органи, здатні забезпечувати контроль над діяльністю міністерств, підготовку законодавчих ініціатив та впровадження політики уряду. Павло Скоропадський у своїх виступах зазначав, що «Державна канцелярія має стати нервовим центром управління всією державою» [86, с. 201], підкреслюючи необхідність централізації адміністративних процесів та чіткого розподілу повноважень.

В межах адміністративної реформи було визначено структуру міністерств та чітко закріплено їхні функції. Міністерство внутрішніх справ відповідало за організацію поліції та місцевої адміністрації, Міністерство юстиції забезпечувало судочинство та контроль за законністю, Міністерство фінансів координувало податкову політику та державний бюджет, а Міністерство освіти займалося системою навчальних закладів і культурною політикою. Взаємодія між міністерствами була регламентована положеннями про міжвідомчі консультації та обмін інформацією, що мало запобігати дублюванню функцій і підвищувати оперативність державного управління [42].

Особлива увага приділялася адміністративному поділу країни, а також встановленню повноважень місцевої влади. Гетьманським указом від 10 травня 1918 року було закріплено систему губернських та повітових старост, які виступали представниками центральної влади на місцях та забезпечували

виконання законів та постанов уряду. Міські отамани були відповідальні за управління містами і виконання адміністративних завдань, пов'язаних із безпекою та громадським порядком. Кожен староста та отаман мав визначені повноваження та був зобов'язаний звітувати перед відповідним міністерством і Радами Міністрів. Механізми контролю за діяльністю місцевих урядників охоплювали регулярні інспекції, звітність за встановленими формами та систему перевірок з боку центральних органів влади. Державна канцелярія координувала процес збору інформації про роботу старост і отаманів, а Державний секретар мав право вносити пропозиції щодо покарання або відсторонення чиновників у разі порушень. Принцип відповідальності передбачав, що порушення законів або недбале виконання посадових обов'язків тягли за собою дисциплінарну або адміністративну відповідальність, що підкреслювалося у численних гетьманських указах і циркулярах від травня–червня 1918 року [92].

Усі адміністративні нововведення базувалися на ідеї централізованого управління, однак при цьому гетьманський уряд намагався враховувати місцеві особливості та специфіку управління на різних територіях. Старости та отамани отримували інструкції щодо ведення справ, оформлення документів та взаємодії з населенням, що мало забезпечити єдність дій у межах усїєї держави. Крім того, передбачалося запровадження принципу чіткої ієрархії, коли кожен урядник відповідав за конкретний сектор діяльності і мав визначеного керівника, що підвищувало контроль і дисципліну в управлінській системі. Центральна влада здійснювала не лише адміністративний контроль, але й економічний та соціальний нагляд через Міністерство фінансів та Міністерство внутрішніх справ, що охоплювало перевірки місцевих бюджетів, контроль за збором податків, облік земельних ресурсів і регулювання діяльності підприємств.

Особливої уваги вимагало питання підготовки кадрів для управлінської системи. Гетьманський уряд активно залучав фахівців із досвідом державної служби та організаційного управління, що мало забезпечити професійний рівень чиновництва. Для цього використовувалися як кадрові призначення, так і підготовчі курси та інструктажі, що давало змогу формувати компетентних і відповідальних урядників. П. Скоропадський у виступі 1918 року наголошував:

«Без дисциплінованого та підготовленого урядового апарату неможливо встановити порядок і забезпечити розвиток держави» [86, с. 176].

Одним із важливих законодавчих актів став «Закон про тимчасовий державний устрій України» від 30 квітня 1918 року, який встановлював основні принципи функціонування центральної та місцевої влади, регламентував права та обов'язки міністерств, губернських та повітових старост, а також міських отаманів. Цей закон закріплював ієрархічну структуру державної адміністрації, визначав компетенцію центральних і місцевих органів та встановлював підзвітність останніх перед центральною владою. Поряд із цим, важливе значення мали закони про громадянство, які впорядковували правовий статус населення, встановлювали порядок набуття та втрати громадянства і враховували соціальні, національні та економічні фактори [44].

Особливої уваги потребували акти, що регулювали землекористування та відносини між поміщиками, селянами і державою. Закон про аграрну реформу, ухвалений у травні 1918 року, мав на меті встановити правові гарантії для розподілу земельних ресурсів, врегулювати питання власності та забезпечити економічну стабільність сільського господарства. У тексті закону зазначалося, що «всі реформи повинні враховувати соціальні потреби населення та забезпечувати справедливість у земельних відносинах» [86, с. 150], що свідчило про спробу поєднати державний контроль із соціальним захистом.

Основою охоронної системи Гетьманату стала Державна Варта, створена як центральний орган безпосереднього забезпечення громадської безпеки. До її складу входили офіцери колишньої російської армії та місцеві добровольці, а також спеціально навчений персонал для патрулювання міст і охорони адміністративних будівель. Функціонували департаменти при Міністерстві внутрішніх справ, які координували діяльність охоронних підрозділів на території губерній та повітів, забезпечуючи контроль за дотриманням закону. Добровольчі дружини, організовані у містах і селах, виконували завдання патрулювання, охорони громадського порядку та оперативного реагування на правопорушення, що давало змогу швидко реагувати на виникнення кризових ситуацій і підтримувати авторитет державної влади [47].

Законодавчою основою для застосування примусових заходів стали адміністративні постанови та окремі закони Гетьманату, які визначали межі використання державного примусу і порядок обмеження прав у певних випадках. Наприклад, постановою Ради Міністрів від 12 травня 1918 року були встановлені правила тимчасового обмеження свободи зборів і демонстрацій у разі загрози громадській безпеці, а також права органів влади на застосування примусових заходів до осіб, які порушували закон або створювали загрозу нормальному функціонуванню державних установ. Такі правові механізми забезпечували баланс між необхідністю підтримання порядку і дотриманням мінімальних гарантій прав громадян, що відображало прагнення гетьманського уряду поєднати силу державного примусу із законністю [55].

Однією з інституцій, яка забезпечувала контроль за дотриманням закону та обмежувала свавілля, була прокуратура. Її повноваження передбачали нагляд за діяльністю всіх адміністративних органів, перевірку законності рішень, дій і розпоряджень місцевих старост, міських отаманів та керівників департаментів. Прокуратура мала право виступати в судових процесах як представник держави, ініціювати розслідування порушень закону та притягати до відповідальності посадових осіб, які перевищували свої повноваження або застосовували примус незаконним чином. Цей механізм контролю створював зворотний зв'язок між адміністративним примусом і законністю, що сприяло формуванню більш передбачуваного і системного підходу до охорони громадського порядку.

Судова реформа та розвиток правосуддя за Гетьманату П. Скоропадського 1918 року стали однією з важливих складових процесу державного будівництва, спрямованого на стабілізацію правопорядку та підвищення ефективності функціонування державних інститутів. В умовах політичної нестабільності та необхідності відновлення авторитету влади перед урядом постало завдання створення надійної та централізованої судової системи, здатної гарантувати законність та захист прав громадян. В травні 1918 року тимчасово призначено перших членів Генерального Суду, що дозволило організувати роботу судового органу держави і забезпечити безперервність судового процесу, адже, як зазначав сам гетьман у своєму виступі 4 червня 1918 року, «без судової влади

немає порядку, а без порядку – немає держави» [86, с. 156]. Одночасно з Генеральним Судом створено Державний Сенат, який виступав вищим органом контролю за законністю рішень судових установ і мав право розглядати апеляції та переглядати рішення нижчих судових органів. Сенат складався з юристів та державних діячів, серед яких були колишні члени царського судового корпусу та освічені українські правники, що забезпечувало професійний рівень розгляду складних справ та давало змогу дотримуватися принципу верховенства права.

У межах реформи було також утворено судові палати у важливих містах України – Києві, Одесі та Харкові, які виконували функції апеляційних та адміністративних судів на регіональному рівні. Київська палата, заснована наказом Ради Міністрів від 15 червня 1918 року, мала юрисдикцію щодо справ центральних органів влади та великих адміністративних суперечок, тоді як Одеська та Харківська палати забезпечували розгляд справ у Південному та Східному регіонах відповідно, координуючи діяльність місцевих повітових та міських судів. Цей розподіл функцій давав змогу підвищити ефективність судового розгляду й забезпечити територіальну рівномірність правосуддя [60].

Регламентация діяльності судових органів включала чітке визначення компетенції, процедур розгляду справ та строків ухвалення рішень. Було видано низку наказів та постанов, зокрема Наказ Міністерства юстиції від 1 липня 1918 року, який визначав обов'язки суддів, порядок ведення судових протоколів, вимоги до підготовки матеріалів справ та відповідальність за порушення процедури. Особлива увага приділялася підвищенню освітнього рівня суддів і працівників судової системи: організовувалися спеціальні курси та лекції з права, адміністративного та цивільного процесу, що давало змогу забезпечити компетентність кадрів у складних юридичних питаннях та уникати формалізму.

Оцінка ефективності адміністративних та правових реформ Гетьманату Павла Скоропадського потребує комплексного аналізу досягнень, недоліків та наслідків впроваджених заходів у сфері державного управління та правопорядку. Вже у перші місяці після встановлення Гетьманату, з квітня 1918 року, спостерігалася стабілізація адміністративного апарату: створення Ради Міністрів та Малої Ради Міністрів дозволило впорядкувати процес ухвалення рішень на

рівні центральної влади, тоді як діяльність Державної канцелярії й Державного секретаря сприяла координації роботи урядових структур. За словами самого Павла Скоропадського, «порядок і дисципліна в державному управлінні є умовою існування будь-якої самостійної України» [86, с. 114], що відображало прагнення гетьмана забезпечити функціональність державного апарату.

Водночас ефективність реформ обмежувалася певними недоліками. Так, планування законопроектної роботи залишалось фрагментарним, що призводило до затримок у розробці та прийнятті нормативно-правових актів, а процедурні аспекти законотворчості були умовними та недостатньо чіткими, що знижувало юридичну стабільність. Часткове збереження старих російських норм у структурі адміністративного та судового управління, як зазначав один із сучасників, «створювало відчуття подвійності права», і певною мірою підривало легітимність гетьманської влади у очах громадськості.

Отже, адміністративні та правові реформи Гетьманату мали на меті створення централізованого, ефективного та дисциплінованого державного апарату, забезпечення законності та стабільності на всіх рівнях влади, а також упорядкування правовідносин у суспільстві. Впровадження Ради Міністрів, Державної канцелярії, Державного Сенату та судових палат створило основу для системного управління, тоді як законотворча діяльність і формування охоронних структур забезпечували нормативне та адміністративне регулювання суспільних процесів. Одночасно реформи виявили низку обмежень, зокрема умовність законотворчості, часткове збереження старих норм та обмежене планування законопроектної роботи, що впливало на ефективність державного управління.

4.2. Соціальна й економічна політика Гетьманату

Вивчення соціальної та економічної політики є важливим аспектом дослідження будь-якої держави, оскільки саме ці сфери визначають добробут населення, стабільність суспільних відносин та ефективність функціонування державних інститутів. Соціальна й економічна політика Гетьманату Павла Скоропадського у 1918 році мала на меті не лише врегулювання соціальних

проблем і підтримку економічної стабільності, а й створення умов для модернізації держави та зміцнення її позицій у внутрішній та зовнішній політиці. Аналіз цих заходів дає змогу простежити, яким чином гетьманський уряд реагував на виклики революційного часу, які механізми стимулювання економіки і соціальної підтримки населення застосовував, а також оцінити їхній вплив на формування державних інституцій і суспільну довіру.

Після завершення Першої світової війни територія сучасної України опинилася в складних соціально-політичних та економічних умовах, які характеризувалися руйнуванням інфраструктури, загостренням продовольчої кризи та нестабільністю державних інституцій. Розпад Російської імперії сприяв формуванню низки державних утворень на українських землях, серед яких виділявся Гетьманат Павла Скоропадського, проголошений 29 квітня 1918 року. Цей період історії відзначався гострою потребою у встановленні правопорядку та стабілізації економічного і соціального життя, адже війна призвела до руйнування промислових підприємств, значних втрат робочих ресурсів та зменшення виробництва сільськогосподарської продукції [42].

Стабілізація валюти та фінансів стала одним із першочергових завдань Гетьманату. У травні 1918 року було введено державний обмінний курс гривні, що мав забезпечити довіру населення до національної валюти та гарантувати платоспроможність бюджету. За словами міністра фінансів Левка Бачинського: «Надійність національної валюти є основою будь-якої економічної стабільності і запорукою відновлення довіри до держави» [92, с. 103]. Доходи бюджету формувалися за рахунок податків, митних зборів та державних монополій на основні продукти, зокрема цукор і спирт, що давало змогу наповнювати скарбницю для фінансування соціальних програм і підтримки апарату.

Соціальна політика Гетьманату будувалася на принципах захисту прав власності та сприяння поміщикам і великим землевласникам, що мало на меті відновлення довоєнної структури власності. У цьому контексті земельне питання ставало однією з найгостріших проблем, оскільки селяни, незадоволені політикою повернення земель поміщикам, виступали проти уряду, а соціальна напруженість зростала. Водночас уряд намагався врегулювати ситуацію через

введення державного контролю над торгівлею зерном та забезпечення продовольчої безпеки міст, особливо Києва та Харкова, що було важливо для підтримання соціальної стабільності. Як зазначав Павло Скоропадський у своїй промові 14 травня 1918 року: «Наша мета – встановити порядок і забезпечити харчування всіх верств населення, не допускаючи хаосу і безладдя» [86, с. 251].

Економічна політика Гетьманату передбачала проведення низки заходів зі стабілізації національної економіки, зокрема через створення державних монополій на цукор, спирт і тютюн, які повинні були забезпечити надходження до бюджету та підтримку фінансової системи. Особлива увага приділялася розвитку залізничної мережі та транспорту, оскільки відновлення їх сприяло налагодженню внутрішньої торгівлі та підвищенню мобільності робочої сили. Важливою складовою економічної політики було встановлення митних зборів та контроль за експортом сільськогосподарської продукції, що давало змогу регулювати внутрішній ринок та уникати дефіциту продовольства.

Одночасно Гетьманат Скоропадського намагався налагодити зовнішньоекономічні відносини, головним чином із державами Четверного союзу, зокрема з Німеччиною та Австро-Угорщиною, які були основними постачальниками промислових ресурсів та зброї. Внаслідок Берестейського миру, підписаного 9 лютого 1918 року, уряд України отримав певні преференції в торгівлі, проте вимушений був дотримуватися жорстких умов союзників щодо постачання продовольства та сировини. Одним із завдань гетьмана було балансування між потребами населення і вимогами союзних держав, що створювало додатковий тиск на соціально-економічну систему країни [4].

У цьому контексті економічна та соціальна політика Гетьманату була тісно пов'язаною з необхідністю відновлення виробництва, забезпечення зайнятості населення та нормалізації фінансових потоків. Держава прагнула встановити стабільний курс гривні, формувати бюджетні доходи та забезпечити функціонування державних інституцій. Паралельно здійснювалася централізація управління економікою, що давала змогу координувати діяльність державних установ та контролювати критично важливі галузі промисловості. Важливим аспектом соціальної політики було регулювання трудових відносин на

підприємствах та залучення робітників до державних програм, що давало змогу зменшити соціальне напруження та сприяти економічній стабілізації [59].

Соціальна політика Гетьманату Павла Скоропадського займала центральне місце у програмі стабілізації держави, оскільки відновлення суспільного порядку після Першої світової війни та революційних подій 1917 року вимагало вирішення проблем соціальної нерівності, земельної власності та підтримки традиційних соціальних інститутів. Одним із важливих аспектів соціальної політики став підхід до земельного питання, яке протягом багатьох років було джерелом конфліктів між різними верствами населення. Гетьманська адміністрація від початку діяльності орієнтувалася на захист приватної власності та відновлення прав поміщиків і великих землевласників, що передбачало повернення земель, конфіскованих під час революційних подій, їхнім законним власникам. Павло Скоропадський у промові 15 травня 1918 року наголошував: «Держава не може існувати без охорони власності; повернення земель законним господарям – запорука спокою і порядку в країні» [59, с. 158].

Проте політика повернення земель стикалася з невдоволенням селянства, яке під час революційних подій 1917–1918 років почало самовільно захоплювати землі поміщиків та великих землевласників. Незважаючи на наміри гетьманської адміністрації, реальна соціальна ситуація у сільській місцевості ускладнювала реалізацію законів, що відновлювали права власників. Внаслідок цього виникали численні конфлікти між поміщиками та селянами, а також загроза поширення революційних настроїв серед трудового населення. Наприклад, у Харківській та Катеринославській губерніях, за свідченнями офіційних документів, до кінця травня 1918 року зафіксовано понад 120 випадків стихійного захоплення земель, що демонструвало високий рівень соціальної напруженості [34].

У межах своєї соціальної політики Гетьманат намагався врегулювати земельні конфлікти через законодавчі акти, які передбачали можливість оренди землі, державного регулювання розподілу врожаю та запровадження контролю за взаємовідносинами між поміщиками та селянами. 17 червня 1918 року було ухвалено «Закон про захист землевласності», який встановлював суворі санкції за самовільне захоплення земель та дозволяв державі втручатися у випадках

порушень прав власників. Проте такі заходи лише частково зменшували напруженість, оскільки багато селян продовжували вважати землю загальним надбанням громади і відмовлялися визнавати законність поміщицької власності.

Соціальна політика Гетьманату також включала заходи щодо регулювання робочих відносин у сільському господарстві, які передбачали встановлення державного контролю над оплатою праці та умовами найму. У липні 1918 року міністерство праці України повідомляло про створення спеціальних комісій для контролю за дотриманням трудового законодавства, що мало зменшити соціальні конфлікти та запобігти масовим страйкам. Проте за умов нестачі ресурсів та загальної економічної кризи ці заходи мали обмежений ефект і часто стикалися з опором як з боку поміщиків, так і з боку селян [44].

Крім того, політика Гетьманату Скоропадського щодо земельної власності супроводжувалася посиленням соціального контролю, обмеженням політичних свобод, оскільки державі необхідно було стримувати революційні рухи та запобігати поширенню анархічних настроїв. Серед обмежень були заборони на масові збори селян, контроль за діяльністю земельних комітетів та організацій селянських рад, що формувалися під час Центральної Ради. Такі заходи, хоча й спрямовані на стабілізацію соціальної ситуації, водночас підсилювали соціальне невдоволення і спонукали до таємних протестів та саботажу [47].

Соціальна політика Гетьманату Павла Скоропадського охоплювала не лише земельне питання, а й широкий спектр заходів, спрямованих на підтримку населення у складних соціально-економічних умовах 1918 року. Після Першої світової війни та розпаду Російської імперії українське суспільство опинилося в кризовій ситуації: промисловість була зруйнована, транспортна інфраструктура паралізована, а населення стикалося з нестачею продовольства і високими цінами. Гетьманат намагався стабілізувати соціальну ситуацію через комплекс соціальних реформ і державне втручання в економічні процеси, що мало безпосередній вплив на зайнятість та умови життя населення.

Одним із пріоритетів соціальної політики стала підтримка промислового сектору та зайнятості робітників. На момент проголошення Гетьманату у квітні 1918 року промисловість України перебувала в стані гострої стагнації: за

офіційними даними Міністерства праці, близько 40% фабрик і заводів не функціонували через брак сировини та дестабілізацію ринку праці. Для істотного стимулювання виробництва уряд запровадив заходи щодо надання податкових пільг, державних замовлень і сприяння відновленню підприємств, що забезпечувало роботою тисячі робітників. П. Скоропадський у виступі 25 травня 1918 року підкреслював: «Держава повинна стати гарантом стабільності праці, адже без працюючого народу не може бути сильної нації» [86, с. 103].

Водночас уряд активно реагував на соціальні потреби населення, пов'язані з харчуванням, постачанням і кризовими ситуаціями. Через дефіцит продовольства та розбалансованість ринку ініціативи охоплювали організацію державних продовольчих комітетів, закупівлю зерна у великих землевласників і створення системи розподілу продуктів у містах. У липні 1918 року міністерство продовольства повідомляло, що «державна підтримка дає змогу уникнути масового голоду в столичних регіонах і забезпечити населенню мінімальні стандарти харчування» [92, с. 136]. Ці заходи, хоча й не усували всіх проблем, створювали відчуття контролю та захисту населення у кризові моменти.

Значною складовою соціальної політики стала взаємодія держави з населенням через економічні важелі, насамперед податкову систему та державні монополії. Гетьманський уряд встановив державні монополії на цукор, спирт та тютюн, що давало змогу не лише регулювати внутрішній ринок, а й отримувати додаткові кошти для соціальних програм і відновлення інфраструктури. Так, у вересні 1918 р. видання «Українська думка» зазначало, що «державна монополія на цукор забезпечує не тільки стабілізацію цін, а й гарантію надходження ресурсів до державної скарбниці для підтримки населення» [55, с. 13].

Податки та митні збори стали важливим інструментом соціальної стабілізації. Гетьманат прагнув не лише поповнити державний бюджет, а й впливати на соціальні процеси через регулювання купівельної спроможності населення та підприємців. Встановлення високих мит на імпортні товари стимулювало розвиток внутрішньої промисловості і сприяло зайнятості робітників, тоді як державні податкові пільги для підприємців дозволяли уникати масового закриття заводів і фабрик. Контроль над зовнішньою

торгівлею також розглядався як важливий механізм соціальної політики. Завдяки державному регулюванню експорту зерна та промислових товарів уряд намагався забезпечити стабільне постачання міст та сіл основними продуктами і матеріалами. Зокрема, у серпні 1918 року ухвалено постанову про державний контроль за експортом зерна, яка передбачала обов'язкову здачу частини врожаю державі для внутрішнього постачання [59].

Соціальна політика Гетьманату включала також заходи щодо регулювання цін на основні продукти та контроль за постачанням товарів першої необхідності. Завдяки державним регулюванням і монополіям, влада прагнула уникнути спекуляцій та забезпечити соціальну стабільність у великих містах, де ризик масових заворушень був особливо високим. За словами Павла Скоропадського у листі до Міністерства внутрішніх справ від 10 вересня 1918 року: «Соціальна політика неможлива без економічної дисципліни, без контролю над ресурсами, які забезпечують життя народу» [59, с. 187].

Одночасно уряд впроваджував заходи щодо підтримки робітничих ініціатив та колективних організацій. Створювалися комісії для врегулювання трудових конфліктів, організовувалися консультаційні ради з представниками промисловців і робітників, що давало змогу частково враховувати інтереси трудового населення. Проте, за свідченнями хронік, «у багатьох промислових центрах, таких як Катеринослав і Харків, невдоволення робітників залишалося високим, оскільки умови праці та заробітна плата часто не відповідали потребам і очікуванням населення» [66, с. 52].

Соціально-економічна політика Гетьманату стикалася з численними проблемами та обмеженнями, що зумовлювало складний характер державного управління в 1918 році. Внутрішні обмеження проявлялися насамперед у браку досвіду центральної влади в організації економіки та фінансів, оскільки більшість керівних кадрів новоствореної держави не мали практики управління масштабними господарськими процесами. Міністр фінансів В. Рейтерн зазначав у своїх щоденникових записах: «Ми відчуваємо гостру нестачу кваліфікованих економічних фахівців, здатних впроваджувати централізоване управління бюджетом та державними доходами» [37, с. 59].

Недостатня централізація державного апарату також ускладнювала реалізацію соціально-економічних заходів. Регіональні адміністрації часто діяли автономно, що призводило до розбалансування постачання продовольства, контролю над промисловими підприємствами та збору податків. В серпні 1918 р. урядова телеграма повідомляла, що «деякі губернії не виконують встановлених квот на зерно та промислову продукцію, що створює дисбаланс на внутрішньому ринку і загрожує наповненню державного бюджету» [95, с. 263]. До внутрішніх обмежень належала слабка правова база для реалізації реформ. Законодавчі акти щодо державних монополій на цукор та спирт приймалися поспіхом і не мали достатньої юридичної визначеності, що викликало численні суперечки між підприємцями, селянством та місцевими органами влади. Міністр торгівлі П. Рєпнін у жовтні 1918 року відзначав: «Відсутність чітких правил і контролю породжує хаотичну конкуренцію та невдоволення серед населення» [95, с. 266].

Військова окупація також створювала значні перешкоди для реалізації економічної політики. Присутність іноземних військ на території України вимагала значних ресурсів для їх утримання та контролю, що відволікало кошти та адміністративні можливості від соціальних програм і розвитку промисловості. Дипломатичні звіти вересня 1918 року фіксували: «Витрати на утримання окупаційних військ значно перевищують передбачені бюджети, що призводить до скорочення видатків на соціальні потреби та інфраструктуру» [54, с. 201].

Отже, соціальна й економічна політика Гетьманату Павла Скоропадського відзначалася спробами поєднати прагнення до стабілізації державних фінансів і економіки з необхідністю забезпечення соціальної підтримки населення, проте її реалізація стикалася як із внутрішніми, так і з зовнішніми обмеженнями. Внутрішні фактори, такі як брак досвіду управлінських кадрів, недостатня централізація влади та слабка законодавча база, ускладнювали ефективне здійснення земельної, фінансової та соціальної політики. Одночасно державні монополії, митна політика та контроль над залізничною інфраструктурою виступали важливими інструментами впливу на економіку та соціальну стабільність, хоча й не завжди забезпечували очікуваний результат.

4.3. Освітньо-наукова та культурна політика Гетьманату

Розвиток освіти, науки та культури є невід'ємною складовою державної політики, оскільки саме через них формується інтелектуальний, моральний і культурний потенціал нації, забезпечується передумова для сталого розвитку суспільства та держави. Освітньо-наукова та культурна політика Гетьманату Павла Скоропадського у 1918 році була спрямована на модернізацію навчальних та наукових установ, підтримку культурного життя та формування національної ідентичності, що мало значення для консолідації суспільства у надзвичайно складних умовах революційної доби. Дослідження цих аспектів дає змогу оцінити роль держави у розвитку інтелектуального потенціалу, вплив урядових ініціатив на формування наукових і культурних інституцій, а також простежити взаємозв'язок освітньої та культурної політики з державотворчими процесами.

На момент приходу до влади Павла Скоропадського система освіти перебувала у кризовому стані: за даними статистичних звітів того часу, лише близько 35 % дітей шкільного віку мали доступ до початкової освіти, а мережа середніх та вищих навчальних закладів потребувала істотного реформування. Паралельно культурна сфера також зазнавала негативного впливу війни: державні театри, музеї та бібліотеки були розгромлені або функціонували у обмеженому режимі, що ускладнювало реалізацію національних ініціатив [66].

Зважаючи на зазначені проблеми, уряд П. Скоропадського визначив пріоритетом системне піднесення освітнього і культурного рівня населення, що передбачало комплексне реформування як початкової та середньої школи, так і вищих навчальних закладів. Особливої уваги потребує факт, що гетьманська політика була спрямована на баланс між централізованим управлінням та автономією навчальних і культурних закладів, що відповідало принципу поступової українізації, сформульованому в офіційних документах уряду. Наукові та культурні ініціативи, реалізовані протягом 1918 року, відзначалися спробами інтегрувати українську науку та освіту в європейський контекст, що засвідчено у численних звітах Міністерства освіти та архівних документах того часу. Так, у листі до Київського університету від 15 травня 1918 року Павло Скоропадський підкреслював необхідність «створення умов для розвитку науки

та освіти на національній основі, без шкоди для академічних стандартів» [86, с. 201], що стало програмним положенням освітньої політики Гетьманату.

Освітня політика Гетьманату Павла Скоропадського у сфері початкової та середньої освіти характеризувалася спробами системного реформування навчальної галузі, спрямованими на зміцнення національної ідентичності та підготовку кваліфікованих кадрів для держави. На момент приходу до влади гетьмана у квітні 1918 року українська шкільна система перебувала в стані гострої кризи: численні школи, засновані ще за Центральної Ради, страждали від нестачі педагогів, матеріалів і підручників українською мовою, а війна та політична нестабільність значно ускладнювали організацію навчання [38].

Уряд гетьмана ініціював створення та фінансування нових українських початкових та середніх шкіл, закладаючи основу для системної українізації освіти. В травні 1918 р. Міністерство освіти видало постанову, що передбачала відкриття не менше 150 нових шкіл по всій території України та збільшення державного фінансування існуючих навчальних закладів, зокрема через виділення коштів на будівництво приміщень, закупівлю меблів, обладнання та посібників. Значна увага приділялася українізації навчальних програм, яка передбачала не лише викладання української мови як основної, а й включення в навчальний процес предметів з історії України, географії та літератури рідного краю, що давало змогу формувати національну свідомість молодого покоління.

Паралельно впроваджувалася підготовка педагогічних кадрів, оскільки гостра нестача кваліфікованих вчителів була серйозною перешкодою для реалізації українізації. Вже влітку 1918 р. організовані курси українознавства для вчителів середніх і початкових шкіл, метою яких було забезпечення педагогів необхідними знаннями з української мови, літератури, історії та географії, а також методики навчання у національному контексті. Як зазначав відомий педагог Михайло Старицький у статті 1918 року, «підготовка вчителя української школи повинна поєднувати педагогічну майстерність із глибоким знанням рідної культури та мови» [38, с. 59].

Особливу увагу уряд Павла Скоропадського приділяв реформуванню підручників та навчальної літератури. Були видані нові підручники з української

мови, арифметики, історії та природознавства, адаптовані до потреб шкіл, де навчання велося українською мовою, а також проведено переклад і корекцію зарубіжних підручників для використання у середніх навчальних закладах. Це давало змогу не лише забезпечити учнів сучасними освітніми матеріалами, а й формувати національно орієнтовану навчальну базу, яка враховувала історичні та культурні реалії України початку ХХ століття [53].

Стипендіальна система для талановитих учнів була ще одним важливим елементом освітньої політики Гетьманату. Міністерство освіти у червні 1918 р. ухвалило постанову про запровадження державних стипендій для обдарованих дітей, які відзначалися високими досягненнями в навчанні та активною громадською діяльністю, що сприяло не лише стимулюванню навчальної праці, а й соціальній мобільності учнів з небагатих родин. Стипендії надавалися на навчання у середніх школах, а також давали можливість для вступу до вищих навчальних закладів, у т.ч. Київського, Кам'янець-Подільського університетів, які також активно підтримували розвиток української освіти та науки [60].

Професійно-технічна і позашкільна освіта характеризувалася системними спробами модернізації навчальних закладів, спрямованими на підготовку кваліфікованих робітничих кадрів та формування національно свідомого молодого покоління. На початок 1918 року ремісничі та технічні школи в Україні перебували в кризовому стані: більшість навчальних закладів залишалися під впливом дореволюційних програм, які переважно орієнтувалися на російську мову і не враховували потреб української державності. В умовах політичної нестабільності дій існувала нестача кваліфікованих педагогів і обладнання, що значно ускладнювало розвиток професійно-технічного навчання.

Уряд Скоропадського у травні 1918 року ухвалив постанову про реформу ремісничих та технічних шкіл, яка передбачала введення української мови викладання як обов'язкової, а також включення курсів українознавства, що охоплювали історію, літературу та культуру України. Як зазначав тодішній міністр освіти В. Липинський, «професійна освіта не повинна обмежуватися лише технічними навичками, а має формувати патріотично свідомого майстра, здатного працювати на благо української держави» [66, с. 53]. Були розроблені

нові навчальні плани, що поєднували практичні заняття з теоретичною підготовкою, що давало змогу учням опановувати сучасні технології та ремесла, а водночас формувати знання про національну культуру та традиції.

Розвиток позашкільної освіти відзначався активним відкриттям дитячих садків, ясел, позашкільних клубів та гуртків, що забезпечувало соціалізацію та культурне виховання дітей у ранньому віці. Уже влітку 1918 року в Києві та інших великих містах почали діяти державні дитячі садки, де навчання велося українською мовою, а програми охоплювали елементи українознавства, музики, образотворчого мистецтва та фізичного виховання. У постанові Міністерства освіти від липня 1918 року зазначалося, що «садки і ясла повинні виховувати дітей у дусі любові до рідної землі та традиційного ремесла, формуючи у малюків моральні та культурні основи майбутнього громадянина» [95, с. 213].

Позашкільні клуби та гуртки мали на меті не лише організацію дозвілля, а й розвиток творчих здібностей, наукових інтересів та навичок практичного характеру. Відомі приклади – Київський технічний клуб для юнаків, гуртки природничих наук та мистецькі студії при міських бібліотеках, де діти та молодь могли брати участь у експериментах, лекціях та творчих майстернях. Ці установи активно сприяли формуванню національної ідентичності, а також підготовці учнів до вступу у професійно-технічні та середні школи [74].

Фінансування професійно-технічної та позашкільної освіти здійснювалося як за рахунок державного бюджету, так і через місцеві громади, що давало змогу забезпечувати закупівлю обладнання, матеріалів та організацію додаткових занять. Водночас існували проблеми з кадровим забезпеченням, нестачею приміщень і обладнання, що ставило під загрозу повноцінне впровадження реформ у сільських районах та малих містах. У цьому контексті важливим елементом стало також надання стипендій та матеріальної підтримки учням професійно-технічних закладів, які демонстрували високі досягнення у навчанні або мали обмежені матеріальні можливості. Подібна практика стимулювала успішне завершення курсів, мотивувала до підвищення кваліфікації та давала змогу залучати до системи освіти талановиту молодь із різних соціальних верств.

Вища освіта в період Гетьманату Павла Скоропадського була однією з важливих сфер державної політики, що визначалася прагненням до створення національної системи підготовки фахівців і водночас до відновлення авторитету українських університетів після революційних потрясінь 1917–1918 років. На момент приходу до влади Скоропадського більшість вищих навчальних закладів перебували у стані кризи: університети страждали від нестачі професорського складу, викладацькі плани часто залишалися російськомовними, а навчальна діяльність була ускладнена через воєнні дії та політичну невизначеність [81].

Одним із перших кроків уряду стало створення державних українських університетів. Так, у травні 1918 року було засновано Київський державний університет, який об'єднав кілька кафедр і факультетів, раніше підпорядкованих університетам Російської імперії. У червні 1918 року відкрився Кам'янець-Подільський державний університет, що став осередком освіти та науки для Подільського регіону. Одночасно в Катеринославі (Дніпро) було започатковано Катеринославський державний університет, який мав забезпечувати підготовку інженерів та гуманітаріїв. Як зазначав міністр освіти Володимир Липинський, «вища освіта в Україні повинна бути не лише осередком науки, а й центром національного відродження» [33, с. 209].

Українізація викладання була однією з основних цілей уряду гетьмана. Програми навчання поступово переводилися українською мовою, а до роботи запрошувалися українські професори та науковці, які раніше були розпорошені по інших навчальних закладах імперії. Міністерство освіти надавало спеціальні гранти для залучення викладачів з досвідом роботи в наукових установах, організовувало курси підвищення кваліфікації та стажування, що давало змогу поєднувати професійну компетентність із національною орієнтацією [58].

Роль Міністерства освіти у розвитку вищої школи була надзвичайно важливою. Влітку 1918 року було створено Комісію у справах вищої школи, завданням якої стало розроблення єдиної системи акредитації університетів, визначення кваліфікаційних вимог до професорського складу, стандартизація навчальних планів та організація наукових досліджень. Комісія опікувалася

питанням фінансування, виділяючи кошти на закупівлю лабораторного обладнання, бібліотечні фонди та організацію студентських гуртків.

Важливою складовою політики стало створення наукових кафедр та лабораторій у межах університетів. У Київському університеті були організовані кафедри української історії, філології, права та природничих наук, що давало змогу проводити комплексну підготовку фахівців і розвивати наукові дослідження. При цьому Кам'янець-Подільський університет зосередив увагу на гуманітарних дисциплінах та педагогічній освіті, а Катеринославський університет – на технічних науках та інженерній справі. Значна увага приділялася також студентській підтримці: надавалися стипендії для талановитих студентів, організовувалися гуртки та наукові товариства, проводилися лекції, конференції та наукові диспути, що стимулювало розвиток критичного мислення та дослідницьких навичок [62].

Професорський склад активно залучався до наукових публікацій та підготовки підручників українською мовою. У 1918 році Міністерство освіти опублікувало перелік рекомендованих видань, серед яких були праці з української історії, літератури та права, що сприяло формуванню наукового середовища та поширенню україномовної наукової літератури. Одночасно уряд підтримував контакт із закордонними університетами, організовував наукові обміни та запрошував іноземних спеціалістів для викладання окремих курсів.

Одним із важливих досягнень Гетьманату стало заснування Української Академії наук (УАН), яка офіційно була створена 14 листопада 1918 року. УАН організовувалася як центральний науковий орган держави, що мав координувати діяльність наукових установ та забезпечувати проведення досліджень у галузях історії, філології, природничих та соціально-економічних наук. Академія складалася з кількох наукових відділів, включаючи відділи історії та філології, фізико-математичних та природничих наук, економіки та права, що давало змогу охопити широкий спектр наукових дисциплін. Державне фінансування, що виділялося на діяльність УАН та підлеглих установ, було обмеженим, що потребувало пошуку додаткових ресурсів через приватні пожертви, благодійні фонди та міжнародні контакти [7].

Значною увагою уряд приділяв розвитку наукових установ поза межами академії. Було підтримано діяльність бібліотек, музеїв, дослідних інститутів та технічних лабораторій у Києві, Кам'янці-Подільському, Харкові, Катеринославі. Міністерство освіти сприяло укладанню каталогів, виданню наукових збірників та організації конференцій, що створювало мережу наукового обміну та сприяло інтеграції української науки у міжнародний контекст [11].

Серед культурних ініціатив Гетьманату слід виділити активну підтримку театрів, опери, музеїв і бібліотек, організацію виставок та мистецьких товариств, а також заходи з охорони історичних пам'яток. Так, за даними архіву Міністерства освіти, у червні 1918 року було ухвалено постанову про створення відділу охорони пам'яток старовини та організації музейних експозицій у великих містах України, що свідчить про системний підхід до культурної політики. Водночас, аналізуючи мемуари і щоденники діячів того часу, можна простежити як позитивні відгуки щодо розвитку науки та освіти, так і критику, зокрема через брак фінансування та нетривалість реалізації реформ [22].

Переглядаючи періодичні видання того часу, можна відзначити активну підтримку урядом газет, журналів та бюлетенів українського спрямування. Так, з метою забезпечення широкого доступу до інформації та культурних матеріалів, Міністерство освіти виділяло кошти на видання газет «Україна», «Рідна школа» та журналів «Київська хата» і «Наш театр», що охоплювали питання освіти, науки, мистецтва та історії. У постанові уряду від 15 жовтня 1918 року підкреслювалося, що «підтримка української періодики є необхідною умовою формування освіченого та національно свідомого громадянина» [95, с. 223].

Особлива увага приділялася організації культурно-просвітницьких заходів у провінційних містах і селах, де за підтримки уряду створювалися аматорські театральні трупи, хоріві колективи, а також проводилися лекції і публічні читання. Так, протягом Міністерство освіти сприяло відкриттю понад 20 нових клубів у Черкаській, Подільській та Полтавській губерніях, що забезпечувало поширення культурних і наукових знань серед населення. Фінансова підтримка культурних ініціатив передбачала як державне фінансування, так і сприяння приватних фондів і благодійників. За даними фінансового звіту уряду, на

підтримку театрів, бібліотек та «Просвіт» у 1918 році було виділено понад 250 тис. карбованців, що давало змогу оплачувати оренду приміщень, заробітну плату працівників, закупівлю книг та організацію виставок. Окрім того, уряд активно залучав до співпраці громадські організації та окремих діячів культури, стимулюючи розвиток самостійних ініціатив і проектів [30].

Отже, освітньо-наукова та культурна політика Гетьманату Скоропадського характеризувалася комплексним і системним підходом до розвитку української освіти, науки та культури, поєднуючи створення нових шкіл і університетів, підготовку кадрів, розвиток Української Академії наук, бібліотек, музеїв та видавничої справи з фінансовою та організаційною підтримкою громадських і культурних ініціатив. Уряд здійснював поступову українізацію навчальних програм і наукових установ, зберігаючи при цьому культурні цінності інших національностей та забезпечуючи баланс між державним регулюванням і автономією закладів. Незважаючи на обмежені ресурси, локальні конфлікти та повільний темп деяких реформ, діяльність Гетьманату створила фундамент для подальшого розвитку національної освіти і науки.

4.4. Діяльність гетьмана в еміграції

Вивчення діяльності Павла Скоропадського в еміграції є важливим для розуміння повноти його впливу на національні державотворчі процеси та збереження політичних ідеалів у складних історичних обставинах. Діяльність в еміграції після падіння Української Держави у 1918 році дає змогу простежити, як він продовжував реалізовувати свої державницькі концепції, підтримувати український національний рух та зберігати міжнародні контакти для відстоювання інтересів України. Дослідження його еміграційної діяльності є необхідним для розуміння стратегій політичного впливу, збереження державницької традиції та формування історичної пам'яті про гетьмана як діяча, який прагнув забезпечити продовження української державності.

Як стверджує Б. Коваль, «наростання драматизму революційних подій в Україні у 1918–1919 роках, пов'язаних зі швидкою зміною політичних режимів,

офіційними звинуваченнями П. Скоропадського у зраді Української Народної Республіки та активними наступами більшовиків, створили передумови для його політичної еміграції. Постанова Директорії від 14 грудня 1918 року, універсал С. Петлюри, якими гетьман був оголошений поза законом, унеможливили подальше перебування Скоропадського на території України, змусивши його залишити державу та шукати політичного притулку за кордоном» [40, с. 156].

Початковий етап діяльності Павла Скоропадського в еміграції розпочався після його поселення у берлінському передмісті Ванзее у грудні 1918 року, де він організував своє життя у нових умовах європейської свободи думки та громадської діяльності. Ванзее стало осередком не лише родинного життя, а й інтелектуальної та політичної активності гетьмана, який швидко налагодив контакти з українською еміграцією та почав формувати перші організаційні структури для збереження державницьких ідеалів. Донька П. Скоропадського у своїх спогадах зазначала, що «вся праця батька на чужині полягала в тому, щоб зберегти, розвинути і в слушний час здійснити ідею великої незалежної Української Держави» [63, с. 421], підкреслюючи стратегічну спрямованість його діяльності на підтримку національної ідентичності та державної незалежності.

У перші роки перебування в Берліні П. Скоропадський активно займався консолідацією української еміграційної спільноти, залучаючи до співпраці колишніх урядовців, дипломатів, представників хліборобських організацій, серед яких були В. Липинський, Д. Дорошенко, С. Шемет, О. Скоропис-Йолтуховський та М. Кочубей. Ця робота сприяла створенню організаційної основи майбутнього Українського Союзу Хліборобів-Державників (УСХД), який став політичною платформою гетьманського руху. Саме через цей союз Павло Скоропадський персоніфікував ідею української незалежної державності, стаючи символом її верховної влади та об'єднуючи різні організації української еміграції. УСХД зберігав єдність гетьманського руху, спираючись на три основи: кермуючу ідею Трудової Монархії, організацію, що втілює цю ідею, та гетьмана як символ єдності ідеї й організації, що підкреслює Наказ Гетьманській Управі.

Павло Скоропадський у Ванзее активно використовував листування та особисті контакти для розвитку гетьманського руху, підтримуючи тісні зв'язки з

українською інтелігенцією та консервативними колами в Німеччині, Австрії та Великій Британії. Він залучав до діяльності видатних діячів еміграції, включно з О. Назаруком, який редагував часопис «Америка» та організовував поширення гетьманських ідей серед українців у Північній Америці. Водночас гетьман сприяв створенню Українського наукового інституту у 1926 році, за підтримки П. фон Гінденбурга, де активно працювали члени гетьманського руху, об'єднуючи наукову та політичну діяльність на консервативній платформі [66].

Протягом 1920-х років у листуванні Павла Скоропадського з О. Назаруком та В. Липинським формувалися принципи ідеологічного устрою гетьманського руху, що включав розподіл прав і обов'язків між Гетьманом, Радою Присяжних та Гетьманською Управою. Гетьман виступав як символ єдності ідеї і організації, призначав та контролював керівників Управи, визначав стратегічні напрями розвитку руху, залишаючи Раду Присяжних гарантом ідейної чистоти. Конфлікти, що виникали у 1927–1930 роках між Скоропадським і Липинським, відображали суперечності щодо ступеня концентрації влади гетьмана, при цьому гетьман виступав за активне керівництво у підготовчому етапі та поступове обмеження влади в мирний період життя держави [71].

Павло Скоропадський у своїх листах висловлював переконання, що збереження титулу та символічної влади гетьмана у свідомості українців та іноземців є важливим для легітимізації руху, що демонструє його стратегічне мислення та дипломатичну обережність. У 1924–1927 роках гетьманський рух поступово розширювався, охоплюючи організації в Австрії, Чехословаччині, Франції та Польщі, а згодом у Північній і Південній Америці, де основоположну роль відіграв О. Назарук. На V з'їзді Січей 30–31 травня 1924 року американські «Січі» прийняли гетьманську платформу та визнали Скоропадського гетьманом-монархом, що свідчило про широку легітимізацію руху серед еміграції [78].

Завдяки громадській діяльності в умовах еміграції П. Скоропадський не лише об'єднав українські організації за кордоном, а й поширював інформацію про Україну як незалежну державу, протидіяв більшовицькій пропаганді та формував теоретичні засади українського консерватизму ХХ століття. Його листування, документи УСХД, кореспонденція з О. Назаруком та В. Липинським

демонструють систематичний підхід до організації руху, увагу до внутрішніх реформ, розробку статутів і регламентів, а також прагнення до широкого інтелектуального та політичного обміну, який сприяв формуванню значної концептуальної платформи українського гетьманського руху [87].

Особливу роль у розширенні діяльності гетьманського руху відігравав Український науковий інститут, створений у 1926 році в Берліні за підтримки німецького уряду та представників академічного середовища. Інститут став осередком наукової та культурної роботи, де об'єднувалися дослідження з історії, права та економіки України, а також проводилася популяризація консервативних державницьких ідей, що були фундаментом ідеології гетьманського руху. Через інститут Скоропадський налагоджував контакти з європейськими науковими колами та дипломатичними представництвами, забезпечуючи політичну підтримку та створюючи платформу для подальшого міжнародного визнання української державності [95].

Розбудова внутрішньої структури гетьманського руху здійснювалася паралельно з розвитком міжнародних контактів. При цьому П. Скоропадський регламентував повноваження членів Гетьманської Управи, визначав порядок комунікації між осередками та розподіляв завдання з ведення документації, підготовки публікацій і організації заходів, що відображено у Наказі 1927 року. Кожен член Управи отримував чіткі функції, включно з фінансовими, організаційним контролем та зв'язками з місцевими українськими громадами, що давало змогу забезпечити дисципліну та ефективність руху.

Міжнародна діяльність Павла Скоропадського була тісно пов'язана з розвитком української політичної та культурної інфраструктури за кордоном. Організаційні осередки створювалися в Берліні, Мюнхені, Відні, Празі, Парижі та Варшаві, а пізніше охопили США та Канаду, де гетьманський рух здобував прихильників серед українських емігрантів та їхніх нащадків. Ця мережа осередків забезпечувала координацію політичної діяльності, обмін інформацією, поширення друкованих матеріалів та організацію заходів з підтримки української державності [100].

Важливим аспектом діяльності Павла Скоропадського в еміграції було видання друкованих органів, які виконували функцію інформаційної, освітньої та пропагандистської платформи. Часописи «Гетьман», «Україна» та бюлетені УСХД активно розповсюджувалися серед еміграції, поширюючи консервативні ідеї, концепції трудової монархії та державницького патріотизму, а також інформацію про політичну ситуацію в Україні та світі. У спогадах доньки Павла Скоропадського Олени Отт зазначено: «Батько завжди вважав, що слово має силу, і кожен листок, кожна стаття повинні служити високій меті – збереженню української державності» [63, с. 453].

Гетьманський рух Павла Скоропадського також передбачав постійну комунікацію та координацію з іншими українськими політичними організаціями, які діяли у Європі та Америці. Ця діяльність включала участь у конференціях, дипломатичних зустрічах, організацію лекцій та публічних виступів, що забезпечувало інформаційне та політичне охоплення української еміграції. Водночас Скоропадський контролював виконання ідейного курсу руху, підтримуючи тісні контакти з членами Ради Присяжних та Гетьманської Управи, що гарантувало єдність дій та високий рівень організаційної дисципліни.

Важливою складовою діяльності гетьмана була взаємодія з греко-католицькими священиками та церковними структурами, що забезпечувала підтримку культурних та освітніх ініціатив, а також сприяла поширенню ідей українського консерватизму серед закордонної громади. Контакти з духовенством дозволяли гетьману закріплювати свою легітимність і авторитет, формувати спільні програми виховання та просвіти, а також організовувати підтримку для українських шкіл і культурних осередків у країнах Європи [73].

Водночас Павло Скоропадський активно взаємодіяв із зовнішніми політичними силами та державами, особливо з німецькими консервативними колами, що залишили значний слід у його політичних стратегіях. Після поразки Німеччини у Першій світовій війні та встановлення Веймарської республіки гетьман підтримував контакти з представниками консервативних урядових структур, намагаючись забезпечити матеріальну та дипломатичну підтримку для українського руху. Так, у 1926–1929 рр. його зустрічі з німецькими дипломатами

та політичними діячами сприяли створенню умов для легальної діяльності українських організацій та підтримки культурних і наукових ініціатив у Берліні.

Контакти з українською діаспорою в Австрії, Чехословаччині, Франції, Польщі, США та Канаді давали змогу гетьману поширювати консервативні ідеї та координувати діяльність різних осередків. Як зазначав один із членів руху у 1931 році: «Гетьман вмів поєднати особисту харизму з організаційною майстерністю, що робило його постать не лише символічною, а й реально впливовою у закордонних громадах» [78, с. 7]. Ця здатність формувати зв'язки, підтримувати контакт із владними колами та культурними діячами створювала міцну основу для розширення впливу гетьманського руху.

Павло Скоропадський у листі 1928 року до одного зі своїх радників підкреслював: «Наше завдання не лише зберегти українську ідею, а й зміцнити її вплив серед тих, хто зберіг любов до Батьківщини за кордоном» [86, с. 263], що ілюструє його розуміння символічної та організаційної ролі власної особистості. Його активність у міжнародному контексті сприяла розвитку мережі контактів, координації діяльності закордонних осередків та формуванню структур, які підтримували українську державність у найскладніших умовах еміграції.

Заключний період еміграційної діяльності Павла Скоропадського припадає на середину 1930-х – початок 1940-х років, коли деякі організації зазнали самоліквідації через складні політичні та фінансові умови, проте гетьман продовжував підтримувати міжнародні контакти та опікувався збереженням ідеї української державності. В останні роки перебування в Німеччині, а згодом у Швейцарії, він активно сприяв діяльності діаспорних установ, консультував молодь, підтримував видання друкованих органів та організацію культурних і наукових заходів, надаючи цим самим рухові стабільності та послідовності.

Особливо значущим джерелом для історичної оцінки цього періоду є листи Скоропадського до закордонних діячів та церковного духовенства 1935–1940 рр., де він детально описує стратегії підтримки гетьманського руху та формування мережі українських організацій: «Нам потрібно зберегти не лише пам'ять про державність, а й практичні засоби її підтримки за кордоном» [86, с. 229], – зазначав він у листі від 21 вересня 1937 року. Ці документи підтверджують, що

навіть у складних умовах еміграції гетьман залишався ключовою фігурою, здатною координувати діяльність руху, підтримувати організаційну структуру та надихати українців на дотримання консервативних принципів державності.

Отже, діяльність Павла Скоропадського в еміграції характеризувалася системністю, послідовністю та глибоким стратегічним підходом до збереження та розвитку української державності, що проявлялося через створення і реформування організаційних структур, активну міжнародну діяльність, підтримку культурних і наукових ініціатив, а також через підтримку високого авторитету серед української діаспори; його листи, накази, публікації та документи підтверджують, що гетьман не лише зберігав ідею української незалежності, а й ефективно координував роботу закордонних організацій, сприяв консолідації закордонної громади та закладав фундамент для подальшого розвитку гетьманського руху у світі.

РОЗДІЛ 5

СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНА ОЦІНКА ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ТА ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО В АСПЕКТІ СЬОГОДЕННЯ

Значущість суспільно-історичної оцінки державницької та військово-політичної діяльності Павла Скоропадського зростає у сучасних умовах, коли питання державної стабільності, національної безпеки й ефективного управління залишаються пріоритетними для України. Досвід гетьмана, його підходи до побудови інституцій держави, формування армії, соціальної та економічної політики, а також зовнішньополітичні стратегії є важливим історичним матеріалом для аналізу механізмів державотворення в умовах кризових ситуацій. Сучасна оцінка діяльності Скоропадського дає змогу зіставити історичні уроки з сучасними викликами, виявити ефективні практики управління, а також критично осмислити помилки та обмеження його політичного курсу.

Суспільно-історична оцінка діяльності П. Скоропадського як державного та військово-політичного діяча потребує комплексного аналізу, який поєднує в собі вивчення історичних документів, спогадів сучасників та сучасних досліджень, що дає змогу осмислити як позитивні, так і критичні аспекти його правління та еміграційної діяльності. Уже сам факт приходу Скоропадського до влади в квітні 1918 року після державного перевороту свідчив про його здатність швидко реагувати на політичні виклики та утримувати владу в умовах хаотичної революційної ситуації, що панувала в Україні, де Центральна Рада не змогла забезпечити стабільність державних інституцій і контролю над військовими формуваннями. У той же час, критики гетьмана підкреслюють, що «надмірна опора на німецькі та австро-угорські війська створювала відчуття іноземного протекторату, що підривало легітимність його влади в очах широких верств населення та сприяло формуванню антигетьманських настроїв» [85, с. 23].

Я. Калакура зазначає, що й досі зберігається різноспрямоване трактування причин державного перевороту у 2018 році. Причини державного перевороту були багатofакторними: поєднання військових поразок Центральної Ради,

зростання соціальної напруги, економічна нестабільність та тиск зовнішніх сил [37]. Сам Скоропадський у спогадах зазначав: «Моя мета полягала не у владі заради влади, а в порятунку держави від анархії і хаосу» [86, с. 224], що ілюструє його розуміння історичної відповідальності та прагнення поєднати політичну стабільність із розвитком української державності. Проголошення Гетьманату не лише зміцнило централізовану владу в Україні, але й започаткувало процеси модернізації адміністративного та військового апарату, що були необхідні для подолання внутрішніх і зовнішніх загроз.

Важливим аспектом оцінки діяльності Скоропадського є його стратегічне бачення розвитку української армії та взаємодія з міжнародними партнерами. Він прагнув створити боєздатну регулярну армію, здатну протистояти агресії більшовиків, та водночас підтримувати дисципліну і моральний дух військ, що визначалася військовими статутами та наказами 1918 року. Паралельно він налагоджував дипломатичні контакти з урядами Німеччини та Австро-Угорщини, намагаючись забезпечити міжнародне визнання Української держави і гарантії її безпеки. «Без зовнішньої підтримки наша держава приречена, але без внутрішнього порядку вона не має шансів на виживання» [86, с. 158], – підкреслював гетьман у листуванні з членами уряду, що свідчить про його прагматичний підхід до поєднання зовнішньо- і внутрішньодержавних завдань.

Серед досягнень гетьманського періоду варто виділити ухвалення законів щодо землеволодіння, реформування системи освіти та правосуддя, а також початок індустріалізації та розвитку транспортної інфраструктури. Однак ці кроки стикалися з опором з боку політичних партій, які бачили у них загрозу власним інтересам або сприймали їх як реакційні заходи. У політичній практиці гетьмана проявлявся консервативний підхід до управління, заснований на ідеї централізованого керівництва, що відображало його розуміння історичної необхідності впорядкування хаотичних процесів на початку державного життя. Водночас він прагнув зберегти єдність національної ідентичності, підтримував контакт із культурними та релігійними діячами, серед яких особливу роль відігравали греко-католицькі священники та українська інтелігенція.

Аналіз суспільно-історичної ролі Павла Скоропадського також передбачає оцінку його діяльності в умовах зовнішнього тиску та обмеженого ресурсу державного суверенітету. Взаємодія з німецькими консервативними колами та дипломатичні контакти дозволили частково стабілізувати ситуацію, однак обмежили самостійність держави і спричинили критику з боку українського громадянського суспільства. У цей період формується образ Скоропадського як політика, який прагнув об'єднати військову дисципліну, ефективне управління та культурне відродження, що є важливим для оцінки його спадщини сьогодні. Система наказів, законів і структур, створених у 1918 році, слугувала основою для подальших дискусій про роль лідерства в умовах кризи та поєднання цивільної і військової влади, що зберігає практичну цінність і тепер.

Державницька діяльність Павла Скоропадського характеризується прагненням до системного реформування української держави та побудови апарату управління, що забезпечував би стабільність і функціонування всіх сфер суспільного життя, незважаючи на складні політичні обставини та тиск зовнішніх сил. Після проголошення Гетьманату 29 квітня 1918 року він почав послідовно створювати структуровану систему урядових установ, що включала Міністерство внутрішніх справ, Міністерство військових справ, Міністерство фінансів, Міністерство освіти та культури, а також адміністративні відділи, спрямовані на контроль за місцевими органами влади, водночас закладаючи підвалини для централізації влади в державі. Організаційна перебудова супроводжувалася прийняттям ряду наказів і законів, серед яких особливо важливим був «Наказ про тимчасовий уряд та структуру управління» від травня 1918 року, який регламентував функції та повноваження окремих відомств, встановлював взаємодію між ними та визначав механізми контролю.

Особлива увага в державницькій політиці гетьмана приділялася розвитку освіти та наукового потенціалу країни, що відповідало стратегічній меті формування освіченої та національно свідомої еліти. У цей період були ініційовані реформи початкової та середньої шкільної освіти, підготовки кадрів для державного управління, а також відновлення діяльності університетів, що давало змогу зміцнювати інтелектуальний потенціал молодого покоління. Павло

Скоропадський підкреслював у спогадах: «Освіта є основою будь-якої державності; без неї неможливо утвердити порядок і закон» [86, с. 132], що демонструє його політичну стратегію і бачення державотворчих процесів.

В економічній сфері гетьман прагнув стабілізувати сільськогосподарський сектор, виробництво, розвивати промисловість, транспортну інфраструктуру, забезпечити ефективний податковий контроль і фінансову дисципліну. Прийняття земельних законів і регламентацій щодо розподілу ресурсів мало на меті запобігти соціальній напрузі серед селян і стимулювати виробництво, що мало критичне значення для продовольчої безпеки та економічної стабільності. Особливе значення мала підтримка торговельних та промислових організацій, включно з ініціативами щодо розвитку залізничного та водного транспорту, які сприяли інтеграції регіональних ринків і полегшували логістику постачання.

Дипломатична діяльність гетьмана включала налагодження контактів із німецьким і австро-угорським урядами, а також із представниками інших європейських держав, що визнавала Україну як суб'єкта міжнародних відносин. Така політика мала на меті забезпечення безпеки держави та міжнародного визнання, а також сприяння створенню умов для економічного розвитку та внутрішньої стабілізації. У листуванні з дипломатами гетьман наголошував: «Лише рівноправні контакти з державами Європи можуть гарантувати існування нашої країни як самостійного суб'єкта» [86, с. 185], що відображає прагнення поєднати внутрішню стабільність із зовнішньополітичною активністю.

Ідеологічна та символічна роль гетьмана полягала в його персоніфікації єдності української державної ідеї та збереженні національної ідентичності в умовах кризи. Він виступав як об'єднуючий чинник нації, підтримував зв'язки з культурними, релігійними та освітніми діячами, зокрема греко-католицькими священиками, інтелігенцією та військовими лідерами, що забезпечувало високий рівень авторитету серед громадян і формувало позитивний імідж гетьмана як гаранта порядку та законності. Ця роль проявлялася також у публічних виступах і документах, де наголошувалося на необхідності дисципліни, моральної відповідальності та патріотизму, що формували основу державної ідеології.

Важливим елементом державницької діяльності П. Скоропадського було поєднання символічної функції з реальними управлінськими повноваженнями, що давало змогу гетьману одночасно підтримувати моральний авторитет та здійснювати практичне керівництво державними структурами. У процесі реформування він намагався забезпечити прозорість управління, регламентувати взаємовідносини між міністерствами та центральними органами влади, а також створювати механізми контролю за реалізацією політики на місцевому рівні.

Взаємодія гетьмана з зовнішніми державами мала ключове значення для забезпечення функціонування армії та стабілізації держави. Німецькі та австро-угорські контингенти надавали військову підтримку у вигляді матеріального забезпечення, консультування щодо організаційної структури та участі у спільних операціях проти більшовицьких сил і антигетьманських повстань. Одночасно він прагнув забезпечити дипломатичне визнання України на міжнародній арені та уникнути прямого залежного становища від союзників, зазначаючи у листуванні з німецькими представниками: «Ми приймаємо допомогу, але держава наша має бути незалежною і самостійною у власному військовому та політичному виборі» [86, с. 263].

У період еміграції гетьман проявив себе як організатор української діаспори, при цьому продовжуючи зберігати ідею української державності і консервативних принципів управління. Створення Українського Союзу Хліборобів-Державників, а пізніше Союзу Гетьманців-Державників, активна робота з культурними та науковими інституціями, видавництво друкованих органів та проведення конференцій сприяли формуванню авторитету Скоропадського серед українців за кордоном та забезпечували спадкоємність ідей державного ладу. У спогадах доньок гетьмана підкреслювалося, що він «не втомлювався підтримувати зв'язок із кожним, хто прагнув відновлення України, і його слово мало величезне моральне значення» [63, с. 493].

Позитивною стороною діяльності Скоропадського є те, що він зумів об'єднати консервативні, наукові та культурні кола, забезпечуючи сталість ідей та поширюючи концепцію української державності поза межами Батьківщини. Він демонстрував здатність до стратегічного планування, підкреслював

важливість освіти, економічного розвитку та дипломатії, а також активно підтримував культурну спадщину та національну ідентичність. У листуванні з українськими діячами за кордоном він зазначав: «Держава жива доти, доки живе пам'ять про неї та виховується нове покоління, готове нести відповідальність за її існування» [86, с. 362].

Водночас оцінка його діяльності повинна враховувати соціальні, політичні та економічні умови початку ХХ століття, які накладали обмеження на реалізацію реформ та створення стійких інституцій, що демонструє складність державотворчих процесів у кризових умовах. Зокрема, труднощі у взаємодії з Директорією, опозиційними політичними силами та окремими військовими структурами вказують на необхідність врахування політичної мобільності та соціальної підтримки при реалізації стратегічних ініціатив. Спогади сучасників підтверджують, що «Скоропадський завжди намагався балансувати між консервативними ідеалами та потребами широких мас, але обставини часто робили цю рівновагу недосяжною» [63, с. 312].

Історичний досвід П. Скоропадського демонструє важливість системного підходу до державотворчих процесів, оскільки його діяльність включала комплексне реформування адміністративного апарату, створення ефективних міністерств і управлінських структур, налагодження судової системи та розвиток освітньої, економічної й інфраструктурної сфер, що безпосередньо впливало на стабільність держави в умовах революційного хаосу. Його державницькі ініціативи, спрямовані на формування єдиної національної ідентичності та підтримку національної символіки, підкреслюють роль лідера як морального й політичного авторитета, здатного мобілізувати суспільство навколо ідеї незалежної держави, що є актуальним для сучасних процесів консолідації українського політичного простору.

Аналіз військово-політичної діяльності Скоропадського П. демонструє значення стратегічного планування та організаційної дисципліни у формуванні українських військових сил, зокрема Української гетьманської армії, що отримувала підтримку від Німеччини та Австро-Угорщини, а також впливала на баланс сил у регіоні. Сучасні дослідники зазначають, що його досвід взаємодії з

зовнішніми державами та військовими союзами може слугувати уроком для побудови ефективної системи оборони України, яка передбачає координацію з міжнародними партнерами та адаптацію до змінної політичної кон'юнктури. У листуванні з українськими діячами за кордоном Скоропадський наголошував: «Влада живе доти, доки вона забезпечує порядок і гідність нації, а армія – її гарантію та опору» [86, с. 410], що свідчить про його усвідомлення взаємозв'язку між політичною стабільністю та військовою організацією.

Досвід П. Скоропадського у сфері адміністративного реформування та управління державними інституціями надає уроки для сучасних українських лідерів щодо важливості чіткого регламентування повноважень, оптимізації бюрократичних процесів та створення ефективної вертикалі влади, здатної реагувати на кризові виклики. Його ініціативи у розвитку освіти та культури, включно з підтримкою педагогічних і технічних закладів, демонструють цінність інтелектуального капіталу для національного розвитку, що сьогодні актуалізує потребу інвестування в освіту та наукові дослідження як фундамент стійкої державності. Важливо зазначити, що його діяльність у сфері дипломатії та міжнародних контактів дає змогу розглядати такі практики як приклад побудови стратегічних альянсів та посилення іміджу держави на міжнародній арені, що залишається важливим для сучасної української зовнішньої політики.

Суспільно-історичний аналіз показує нам, що позитивні сторони державницької та військово-політичної діяльності П. Скоропадського полягають у здатності поєднувати ідеологічну консолідацію нації, організаційне управління та стратегічне планування, водночас критичні моменти пов'язані з надмірною залежністю від зовнішньої підтримки, недостатньою увагою до соціальної бази та обмеженою гнучкістю у взаємодії з опозиційними силами. Збереження авторитету серед української еміграції, формування гетьманських організацій та підтримка культурних і наукових ініціатив у міжвоєнний період свідчать про його здатність забезпечувати сталість державницьких ідей навіть поза межами країни. Доньки гетьмана у спогадах зазначали: «Тато завжди прагнув, щоб його діяльність мала не тимчасовий, а довготривалий вплив на майбутнє України, наголошуючи на важливості освіти, культури і моралі» [63, с. 382].

Як стверджує М. Приходько, «сучасна Українська держава може черпати уроки з досвіду Павла Скоропадського у сфері державного управління, зокрема щодо ефективного розподілу повноважень, планування реформ та створення системи контролю за реалізацією політичних рішень [71, с. 162]. Його підхід до формування національної ідентичності через символіку, освіту та культурну діяльність показує, що державотворення потребує комплексного підходу, що поєднує політичні, соціальні, культурні та освітні елементи. Взаємодія з міжнародними партнерами та дипломатичні контакти демонструють важливість стратегічної комунікації й забезпечення підтримки на зовнішній арені, що актуально для зміцнення обороноздатності та іміджу України сьогодні.

Отже, суспільно-історичний аналіз діяльності Павла Скоропадського свідчить про його роль у формуванні української державності та організації військової структури, а також про актуальність його досвіду для сучасної України, зокрема у сфері державного управління, стратегічного планування та національної консолідації. Його державницькі ініціативи, спрямовані на модернізацію адміністративного апарату, розвиток освіти, культури, економіки та дипломатичних відносин, демонструють системний підхід до управління державою, який може слугувати уроком для сучасних лідерів. Водночас військово-політична діяльність Скоропадського, організація та реформування Української гетьманської армії, взаємодія з міжнародними партнерами та діаспорою, а також досвід управління кризовими ситуаціями підкреслюють важливість комплексного поєднання політичної, військової та культурної стратегій у забезпеченні стабільності та безпеки держави.

ВИСНОВКИ

Проведене у кваліфікаційній роботі обґрунтування особливостей державницької та військово-політичної діяльності Павла Скоропадського дало змогу зробити такі висновки.

1. Охарактеризовано державницьку і військово-політичну діяльність Павла Скоропадського у світлі сучасної історіографії. Аналізовані праці дають змогу всебічно охарактеризувати складний період української революції 1917–1921 рр. і роль П. Скоропадського як видатного державного діяча. Вони охоплюють різні аспекти історичної дійсності: політичне, соціальне та військове становище України в роки революції; формування світогляду та військової кар'єри Павла Скоропадського до 1917 року; розробку його політичної програми та концепції «Другого Гетьманату»; внутрішньополітичні орієнтири й міжнародні зв'язки Гетьманату; військову стратегію та реформування армії, служб безпеки й розвідки; адміністративні та правові перетворення; соціальну, економічну, освітню та культурну політику. Окремо виділено публікації, що містять оцінку державницької діяльності П. Скоропадського з позицій сучасності.

2. Обґрунтовано зміст та напрями військово-політичної діяльності Павла Скоропадського. Показано, що формування його світогляду та військової кар'єри до 1917 року відзначалося поєднанням родинних традицій, освіти та бойового досвіду, що заклало основу державницької позиції та стратегічного мислення. Козацько-старшинське походження, спорідненість із гетьманами та культурне виховання у Тростянці формували патріотичні та аристократичні цінності, навчання забезпечило поєднання української та російської культур і розвиток військових, моральних, інтелектуальних якостей, а служба в гвардії, участь у Російсько-японській та Першій світовій війні сприяли вдосконаленню військової майстерності. Політична програма і концепція «Другого Гетьманату» являли собою спробу поєднати історичні традиції української державності з потребами модернізації суспільства в умовах революційної турбулентності. Концепція ґрунтувалася на принципах трудової монархії, організованої класової структури громадянства та активної ролі еліти у державному управлінні, що

мало забезпечити стабільність, ефективність і соціальну гармонію. Програма передбачала баланс між авторитетом гетьмана та участю населення у державних процесах, спрямованих на економічний розвиток, земельну реформу, розвиток промисловості та національної культури. Внутрішньополітичні орієнтири та міжнародні зв'язки «Другого Гетьманату» формувалися під впливом взаємодії між потребою стабілізації державного управління, економічного відновлення та соціальної консолідації всередині країни та необхідністю зовнішньополітичної підтримки. Політика уряду ґрунтувалася на створенні ефективної системи влади, формуванні регулярної армії, регулюванні земельних та соціально-економічних конфліктів, що одночасно визначало пріоритети дипломатичної діяльності та вибір стратегічних союзів. Військова стратегія та реформа армії за Гетьманату характеризувалися системним підходом до створення регулярних збройних сил, що поєднували традиції козацтва з сучасними військовими стандартами початку ХХ століття. Гетьман приділяв особливу увагу організаційній структурі армії, формуванню чітко керованих корпусів, дивізій та спеціалізованих підрозділів, а також розвитку військової освіти й підготовки офіцерського корпусу.

3. Проаналізовано специфічні особливості державницької діяльності Павла Скоропадського. Виявлено, що адміністративні та правові реформи Гетьманату мали на меті створення централізованого, ефективного та дисциплінованого державного апарату, забезпечення законності та стабільності на всіх рівнях влади, а також упорядкування правовідносин у суспільстві. Впровадження Ради Міністрів, Державної канцелярії, Державного Сенату та судових палат створило основу для системного управління, тоді як законотворча діяльність і формування охоронних структур забезпечували нормативне та адміністративне регулювання суспільних процесів. Соціальна й економічна політика Гетьманату відзначалася спробами поєднати прагнення до стабілізації державних фінансів і економіки з необхідністю забезпечення соціальної підтримки населення, проте її реалізація стикалася як із внутрішніми, так і з зовнішніми обмеженнями. Внутрішні фактори, такі як брак досвіду управлінських кадрів, недостатня централізація влади та слабка законодавча база, ускладнювали ефективне здійснення земельної, фінансової та соціальної політики. Одночасно державні монополії,

митна політика та контроль над залізничною інфраструктурою виступали важливими інструментами впливу на економіку та соціальну стабільність, хоча й не завжди забезпечували очікуваний результат. Освітньо-наукова та культурна політика Гетьманату була спрямована на розвиток української освіти, науки та культури, поєднуючи створення нових шкіл і університетів, підготовку кадрів, розвиток Української Академії наук, бібліотек, музеїв та видавничої справи з підтримкою громадських і культурних ініціатив. Уряд здійснював поступову українізацію навчальних програм і наукових установ, зберігаючи при цьому культурні цінності інших національностей та забезпечуючи баланс між державним регулюванням і автономією закладів. Діяльність Скоропадського в еміграції характеризувалася системністю, послідовністю та стратегічним підходом до збереження та розвитку української державності, що проявлялося через створення і реформування організаційних структур, активну міжнародну діяльність, підтримку культурних і наукових ініціатив, а також через підтримку високого авторитету серед української діаспори.

4. Виявлено вплив державницької та військово-політичної діяльності Павла Скоропадського на сьогоднішній день. Суспільно-історичний аналіз його діяльності засвідчив його значну роль у формуванні української державності та організації військової структури на початку ХХ ст., а також про актуальність його досвіду для сучасної України, зокрема у сфері державного управління, стратегічного планування та національної консолідації. Його державницькі ініціативи, спрямовані на модернізацію адміністративного апарату, розвиток освіти, культури, економіки та дипломатичних відносин, демонструють системний підхід до управління державою, який може слугувати взірцем для сучасних лідерів. Його спадщина демонструє, що інтеграція національної ідентичності, стратегічного управління та міжнародної співпраці є ключовими складовими ефективного державного лідерства, яке зберігає актуальність у сучасних умовах української політики та безпеки.

Перспективами подальшого дослідження може стати розробка системи уроків історії України, спрямованих на вивчення державницької та військово-політичної діяльності П. Скоропадського у закладах загальної середньої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусин Б.І. Робітнича політика гетьмана П. Скоропадського в контексті українського консерватизму. *Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія»*. 2000. Вип. 4. С. 241-257.
2. Андрусак Т. Правові основи Гетьманської Держави 1918 р. *Останній гетьман : ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського. 1873-1945*. Київ, 1993. С. 83-93.
3. Бавико О. Є. Політична опозиція гетьманатів П. Скоропадського (квітень-грудень 1918 р.) : автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ, 2007. 20 с.
4. Брюховецький М. Економічна політика уряду Української держави гетьмана Павла Скоропадського. *Економічний часопис-XXI*. 2004. № 2. С. 38-41.
5. Булгаков Ю. В., Павленко С. Ф. Постать П. Скоропадського та рід Скоропадських : новітні історіографічні інтерпретації. *Гілея*. 2012. № 62. С. 149-154.
6. Булгаков Ю. Відносини Гетьманату з Центральними державами: новітні підходи та інтерпретації. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2009. № 4. С. 118-122.
7. Бушак С. Гетьман Павло Скоропадський і Українська Академія наук. *Сучасність*. 2000. №11. С.112-128.
8. Валігурська І. Прихід до влади Павла Скоропадського у порівнянні з європейською реставрацією XVII – XX століть: історіографія проблеми. *Київська старовина*. 2006. № 5. С. 42-49.
9. Василік І. Військове міністерство Української Держави (1918): структура і функції. *Військово-історичний альманах*. 2005. Ч. 1. С. 4-12.
10. Винниченко В.К. Відродження нації (історія української революції ([марень 1917р. – грудень 1919р.]). Київ ; Відень, 1920. Частина 3. 535 с.

- 11.Воронько Л. О. Українське державотворення в добу Гетьманату 1918 року: роль та значущість діяльності П. Скоропадського. *Державне управління: теорія та практика*. 2016. № 1. С. 3-20.
- 12.Гайдай В. Військова доктрина Української Держави гетьмана Павла Скоропадського. *Наукові записки : збірник праць молодих учених і аспірантів*. 2011. Т. 23. С. 260-266.
- 13.Гайдуков Л., Веденеев Д. Служба повного профілю : розбудова зовнішньо-політичної служби Української держави Гетьмана Павла Скоропадського. *Політика і час*. 1998. № 6. С. 71-78.
- 14.Гай-Нижник П. П. Повалення Гетьманату П. Скоропадського: підготовка та здійснення (1918 р.). *Гілея*. 2011. № 47 (5). С. 18-29.
- 15.Гай-Нижник П. П. Українсько-болгарські міждержавні і дипломатичні відносини: рік 1918-й. *Гілея*. 2017. Вип. 125 (№ 10). С. 47-58.
- 16.Галушко К. Слабка-сильна рука : гетьман Павло Скоропадський хотів «збудувати Україну на зло українцям», але мусив балансувати... *Український тиждень*. 2009. № 16-17. С. 60-62.
- 17.Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії : *Всеукраїнська наукова конференція 19-20 травня 2008р. : збірник / відп. ред. В.Ф. Верстюк*. Київ : Вид-во Олени Теліги, 2008. 320 с.
- 18.Гнатюк С. Військове будівництво в Українській Державі. Деякі аспекти української зарубіжної історіографії. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. 2001. Вип. 5. С. 249-261.
- 19.Гнатюк С. Л. Внутрішня політика Гетьманату П. Скоропадського (1918 р.): українська історіографія проблеми : автореф. дис. ... канд. істор. наук. Київ, 2002. 20 с.
- 20.Горак В. С. Гетьманський переворот 29 квітня 1918 р. в інтерпретації П. Скоропадського. *Український історичний журнал*. 2008. № 4. С. 110-122.
- 21.Горелов В.І. Військово-політична діяльність П. Скоропадського та його роль у створенні Збройних Сил Української Держави (серпень 1886 р. – грудень 1918 р.): дис... канд. іст. наук. Київ, 1999. 202 с.

22. Гошуляк І. Українська держава гетьмана П. Скоропадського. *Чумацький шлях*. 2002. № 4. С. 2-3.
23. Грибоедов С.В. Українська Держава гетьмана П. Скоропадського: історіографічне дослідження : автореф. дис. ... канд. істор. наук. Київ, 2001. 20 с.
24. Гунько О. А. Українська Держава П. Скоропадського. *Історія та правознавство*. 2008. № 26. С. 19-23.
25. Дацків І. Б. Брест 1918: європейський прорив України. Тернопіль : Астон, 2008. 254 с.
26. Дацків І. Б. Встановлення дипломатичних контактів Гетьманату Павла Скоропадського з країнами Антанти. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Сер. Історія, економіка, філософія*. 2012. Вип. 17. С. 101-106.
27. Держалюк М. С. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917 – 1922 роках. Київ : Оріяни, 1998. 240 с.
28. Дещинський Л. Є. Міжнародні зв'язки гетьманського уряду П. Скоропадського в період національної революції в Україні. *Вісник НУ «Львівська політехніка»*. 2008. № 63. С. 3-8.
29. Довбня В. А. Організаційно-правові засади діяльності військового формування Січових Стрільців у визвольних змаганнях в Україні 1917-1920 років : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 20 с.
30. Дорошенко Д. І. Історія України, 1917-1923 рр. : в 2-х т. : документально-наукове видання. Київ : Темпора, 2002. 320 с.
31. З історії розвідки та контррозвідки України. 1918-1919 рр. : зб. документів і матеріалів / Академія Служби безпеки України ; упоряд. Д. В. Веденєєв, О. А. Стаднік ; ред. В. С. Сідак. Київ, 1996. 159 с.
32. З історії спеціальних служб України (1918-1920 рр.) : збірник документів і матеріалів / Державний архів Служби Безпеки України, Академія Служби безпеки України ; упоряд. Д. В. Веденєєв, Д. О. Стаднік ; ред. В. Сідак, О. Пшенніков. Київ, 1999. 70 с.

- 33.Завальнюк О. М. Гетьманат Павла Скоропадського : розбудова національної університетської освіти. *Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії : Всеукраїнська наукова конференція 19-20 травня 2008р.: збірник / відп. ред. В.Ф. Верстюк. Київ, 2008. С. 204-214.*
- 34.Заріцька І. Земельне законодавство Української держави Павла Скоропадського. *Підприємництво, господарство і право. 2005. № 10. С. 87-91.*
- 35.Заруда Т.В. Зовнішньополітична діяльність уряду Української Держави. 1918 рік : дис. ... канд. істор. наук. Київ, 1995. 189 с.
- 36.Іванова А. Ю. Законодавчий процес і законодавча техніка в період Центральної Ради, Гетьманату П.П. Скоропадського та Директорії : монографія. Київ : Наукова думка, 2011. 224 с.
- 37.Калакура Я. С. Три образи Гетьманату П. Скоропадського в українській історіографії. *Національна та історична пам'ять. 2013. Вип. 7. С. 56-66.*
- 38.Киридон П. В. Освітня справа доби гетьманату (квітень-грудень 1918 року) в контексті сучасної вітчизняної історіографії Української Держави П. Скоропадського. *Історична пам'ять. 2002. № 1-3. С. 55-62.*
- 39.Кіцак В. Внутрішня політика гетьмана Павла Скоропадського. *Молода нація : альманах. 1998. № 6. С. 158-181.*
- 40.Коваль Б. Павло Скоропадський та гетьманський рух в еміграції. *Останній гетьман: ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського 1873-1945. Київ : Академпрес, 1993. С.155-165.*
- 41.Коваль В. Генерал П. Скоропадський і українське військо (червень – грудень 1917 р.). *Військово-історичний альманах. 2001. Річник II, число 1 (2). С. 48-60.*
- 42.Ковальчук М. Гетьман Павло Скоропадський та українське державотворення доби визвольних змагань. *Пам'ять століть. 2002. № 1. С. 38-53.*
- 43.Коник С.М. Становлення вищих та центральних органів виконавчої влади Української Держави 1918 року : дис. ... канд. наук з держ. упр. Київ, 2002 298 с.

- 44.Копиленко О. Місцеве самоврядування і місцева адміністрація Української гетьманської держави. *Місцеве та регіональне самоврядування України*. Київ, 1992. Вип. 3. С. 22-26.
- 45.Кравцевич В., Улянич В. Україна: військо 1914-1920. *Народна армія*. 1993. 15 червня. С. 12-19.
- 46.Крип'якевич І. Історія українського війська. Львів, 1992. 702 с.
- 47.Кришина Н., Литвин Н. Державна розбудова часів Гетьманату Павла Скоропадського. *Вісник державної служби України*. 2007. № 4. С. 54-62.
- 48.Кульчицький С. Українська держава гетьмана Павла Скоропадського. *Історія України*. 1998. № 18. С. 1-2.
- 49.Купрійчук В. Гуманітарний розвиток Української держави в добу П. Скоропадського. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2011. № 4. С. 18-24.
- 50.Левик Б. Зовнішньополітичні орієнтири уряду Павла Скоропадського (за архівно-мемуарними матеріалами). *Схід*. 2017. № 4 (150). С. 69-76.
- 51.Лозовий В. Аграрна політика уряду П. Скоропадського і селянство. *Київська старовина*. 2005. № 3. С. 94-106.
- 52.Лупандін О. І. Східний вектор зовнішньої політики Української Держави. *Український історичний журнал*. 2013. № 3. С. 45-62.
- 53.Любовець О. Уряди української держави П. Скоропадського. *Історичний журнал*. 2008. № 4. С. 3-13.
- 54.Матвієнко В. М. Українська дипломатія 1917-1921 років: на теренах постімперської Росії. Київ : Київський університет, 2002. 376 с.
- 55.Машкін О. Гетьман Павло Скоропадський: життя та діяльність в роки Другої світової війни. *Історія в школі*. 2004. № 5-6. С. 12-16.
- 56.Мельник Р. Аналіз військового будівництва періоду гетьманату в наукових і мемуарно-аналітичних працях військових істориків міжвоєнного двадцятиліття. *Схід*. 2012. №6. С. 137-142.
- 57.Михайленко П., Довбня В. МВС Української держави за часів гетьманства Павла Скоропадського (29 квітня-14 грудня 1918 р.). *Міліція України*. 2005. № 1 (91), січень. С. 20-23.

58. Мусієнко В.В., Машевський О.П. Українізація органів державної влади в гетьманській державі Павла Скоропадського. *Розбудова держави*. 1996. №2. С. 38-42.
59. Мякота С.Є. Економічна політика уряду Української Держави (квітень - грудень 1918 р.) : дис. ... канд. істор. наук. Київ, 1997. 190 с.
60. Нариси історії української революції 1917-1921 років / ред. кол. : В.А. Смолій (голова) ; НАН України, Ін-т історії України. Кн. 1. Київ : Наукова думка, 2012. 390 с.
61. Несук М. Драма вибору. Відносини України з Центральними державами у 1917-1918 рр. Київ : Політична думка, 1999. 276 с.
62. Онопрієнко В.І. Українські університети в 1917-1919 рр. *Вісник Академії наук України*. 1993. № 2. С. 83-86.
63. Осауленко Л., Засекін В. Гетьман України Павло Скоропадський 29 квітня 1918 року – 14 грудня 1918 р. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2003. 587 с.
64. Останній гетьман : ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського, 1873-1945 / Центр суспільних досліджень ім. В. Липинського, Ін-т укр. археографії АН України ; відп. ред. О. Лупанов. Київ : Академпрес, 1993. 397 с.
65. Осташко Т.С. Павло Скоропадський – лідер українського гетьманського руху. *Український історичний журнал*. 2008. № 4. С. 96-110.
66. Панов І. Гетьманат П. Скоропадського в створенні Української державності та освіти. *Шлях освіти*. 2003. № 4. С. 51-53.
67. Папакін Г. В. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина: історико-архівні нариси. Київ : [б. в.], 2003. 282 с.
68. Пеленський Я. Соціально-політичний портрет Павла Скоропадського. *Історія в школах України*. 1997. № 4. С. 42-51.
69. Пиріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року : історичні нариси. Київ : Інститут історії України, 2011. 336 с.

- 70.Подковенко Т. О. Становлення системи законодавства України в 1917-1920 роках (Українська Центральна Рада, Гетьманат П. Скоропадського, Директорія УНР) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 20 с.
- 71.Приходько М. Українська Держава часів гетьмана Павла Скоропадського у контексті європейської геополітики : дис. ... канд. істор. наук. Київ, 2019. 286 с.
- 72.Прілепішева Ю. Українська держава гетьмана П. Скоропадського у радянських виданнях (1946-1990 рр.). *Історія України*. 1998. № 3. С. 11-19.
- 73.Проданюк Ф. Павло Скоропадський : від царського генерала до Гетьмана України. *Урядовий кур'єр*. 1993. 13 травня. С. 3-4.
- 74.Ралдугіна Т. Українська Держава Павла Скоропадського : здобутки і втрати. *Визвольний шлях*. 2001. № 3. С. 29-49.
- 75.Рафаловський Є. П. Продовольча політика урядів Української Держави гетьмана Павла Скоропадського : автореф. дис. ... канд. істор. наук. Київ, 2007. 20 с.
- 76.Реєнт О. П. Павло Скоропадський. Київ : Альтернативи, 2003. 304 с.
- 77.Розвідка і контррозвідка України. 1917-1921 рр. : зб. документів і матеріалів / Ін-т Служби безпеки України ; упоряд. Д. В. Веденєєв, О. А. Стадник ; ред. В. С. Сідак. К. : [б. в.], 1995. 167 с.
- 78.Романовичев Л. Гетьман Скоропадський. *Запорозька Січ*. 2008. 11 грудня (№ 236-238). С. 7.
- 79.Рубльов О. С., Реєнт О. П. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. Київ : Альтернативи, 1999. 320 с.
- 80.Рум'янцев В. До проблеми легітимності Української держави гетьмана П. Скоропадського. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 2. С. 79-87.
- 81.Савченко В. А. Павло Скоропадський – останній гетьман України. Харків : Фоліо, 2008. 380 с.
- 82.Сергійчук В. Неусвідомлення України : ставлення світу до Української державності: погляд у 1917-1921 роки з аналізом сьогодення. Київ : Сергійчук М.І., 2012. 872 с.

- 83.Середа А. Організація органів державної влади в добу Гетьманату Павла Скоропадського. *Вісник державної служби України*. 2008. № 2. С. 26-29.
- 84.Сідак В. С., Степанов В. С. З історії української розвідки та контррозвідки: нариси. Київ : Ін-т СБ України, 1995. 201 с.
- 85.Сікорський Г. Забутий гетьман : чому відсунули в тінь основоположника української державності Павла Скоропадського. *Київські Відомості*. 2008. 18-24 липня (№ 29). С. 22-23.
- 86.Скоропадський П. П. Спогади : кінець 1917 - грудень1918 / гол. ред. Я. Пеленський, Східноєвроп. дослід. ін-т ім. В. К. Липинського, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Київ- Філадельфія, 1995. 493 с.
- 87.Солдатенко В. Ф. Революційна доба в Україні: логіка пізнання, історичні епізоди, ключові постаті. Київ : Парламентське вид-во, 2011. 568 с.
- 88.Тараненко О. М. Аграрна політика П. Скоропадського : українська історіографія проблеми : автореф. дис. ... канд. істор. наук. Черкаси, 2011. 20 с.
- 89.Терещенко Ю.І. Гетьманат Павла Скоропадського як прояв консервативної революції. *Український історичний журнал*. 2008. № 4. С. 19-37.
- 90.Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А., Лешкович Н.О. Становлення державності в Україні (1917-1922 рр.) Коломия : Вік, 2000. 271с.
- 91.Турченко Ф. Г. П. Скоропадський і М. Махновський 1918 р. : дві моделі державного будівництва. *Український історичний журнал*. 2008. № 4. С. 48-59.
- 92.Українська держава (квітень-грудень 1918 року) : документи і матеріали : у 2-х т. / упоряд. : Р. Пиріг та ін. Київ : Темпора, 2015. Т. 1. 790 с.; Т. 2. 412 с.
- 93.Ульяновський В. І. Гетьман Павло Скоропадський і справа заснування Української академії наук. *Український історичний журнал*. 2008. № 6. С. 26-38.
- 94.Хитра А. Павло Скоропадський у контексті українського монархічного консерватизму. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 2. С. 119-122.

- 95.Хитра А. Я. Державно-правові погляди Павла Скоропадського : автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Львів, 2003. 20 с.
- 96.Чернега А. П. Гетьманат Павла Скоропадського – консервативні спроби національно-державного відродження. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 43-48.
- 97.Шаповал М. Гетьманщина і Директорія : спогади. Нью-Йорк : Українська громада ім. М. Шаповала, 1958. 126 с.
- 98.Шевчук В. Павло Скоропадський та його спроби врятувати українську державність. *Розбудова держави*. 1993. № 7. С. 45-57.
- 99.Яневський Д. Політичні системи України 1917-1920 років: спроби творення і причини поразки : монографія. Київ : Дух і літера, 2003. 767 с.
- 100.Янів В. Студії до новітньої української історії. Мюнхен, 1970. 352 с.
- 101.Яременко О.І. Державне управління в Україні в період гетьманату (квітень-грудень 1918 р.) : дис. ... канд. наук з держ. упр. Вінниця, 1999. 207 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Гетьман Павло Скоропадський: від самостійності до федерації

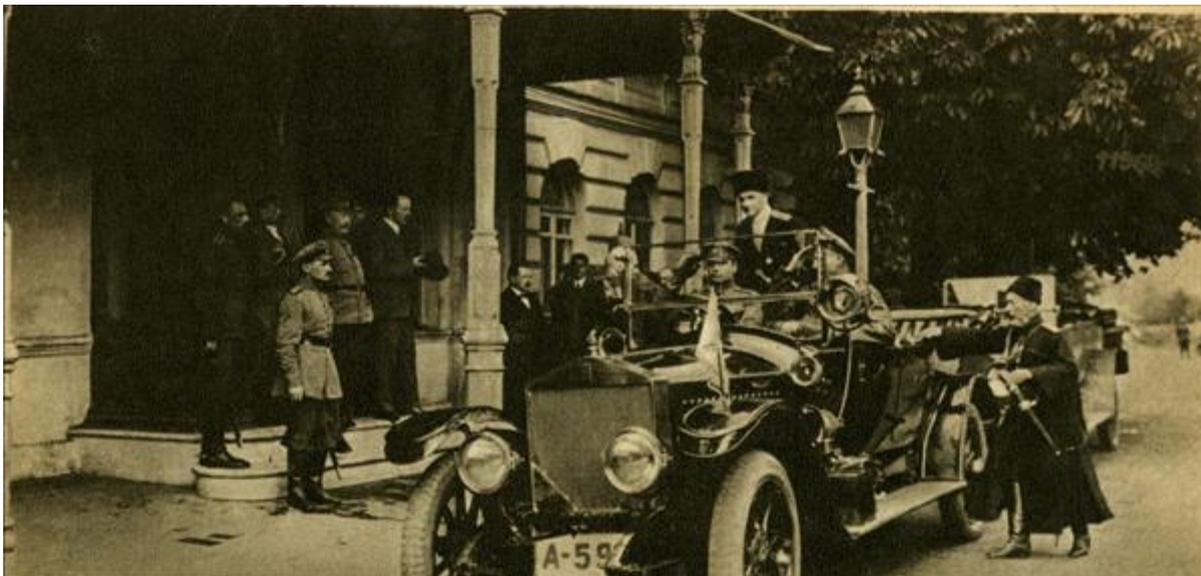
Полковник Павло Скоропадський з орденом святої Анни на ший

Молебен на київському Софійському майдані після проголошення Павла Скоропадського гетьманом України, 1918 рік

Гетьман Павло Скоропадський у супроводі командувача власного конвою Миколи Устимовича, генерального писаря Івана Полтавця й німецьких офіцерів біля дверей будинку на вул. Катерининській (нині - Липська, 16)

Авто з гетьманом Павлом Скоропадським біля ганку гетьманського палацу на вул. Інститутській, 40 у Києві. Будівля не збереглася – підірвана польськими військами при відступі з міста в травні 1920 р.

Січові Стрільці. Вправи з гарматою

Візит українських урядовців до Берліна.

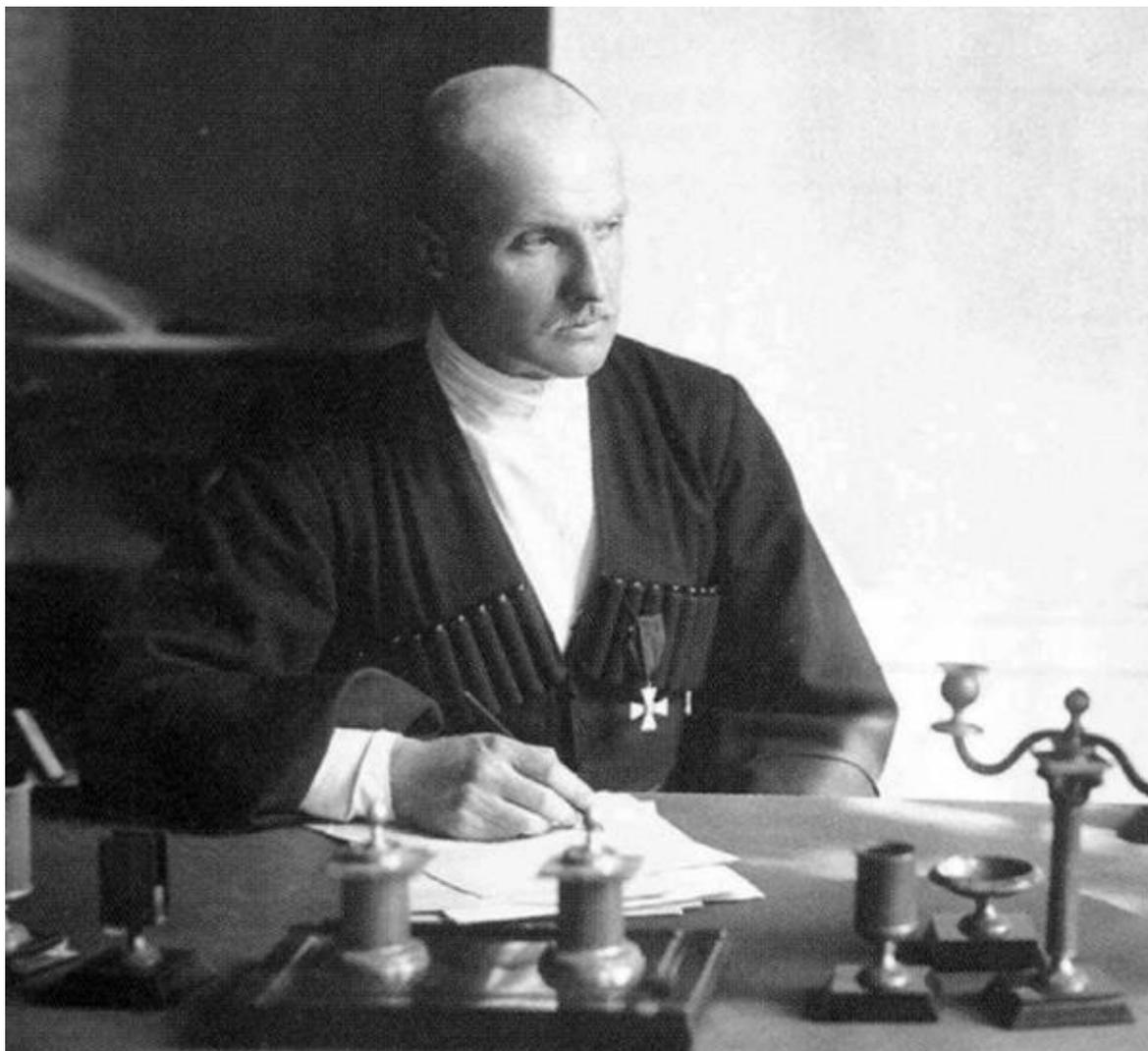
Зліва направо: голова Ради Міністрів Федір Лизогуб, посол Української Держави в Берліні барон Теодор фон Штейнгель, товариш міністра закордонних справ Олександр Палтов. Вересень 1918 р.

*Гетьман Павло Скоропадський та кайзер Вільгельм II
під час візиту до Берліна у вересні 1918 р.*

Гетьман Павло Скоропадський та прем'єр-міністр уряду Української Держави Федір Лизогуб із соратниками. 1918 р.

Гетьман Скоропадський

Почесна Варта Січових Стрільців. Листопад 1918 року

Павло Скоропадський на еміграції